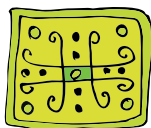

Məktəblilər üçün siyasi və hüquqi terminlər lüğəti

giz

BMZ

Federal Ministry
for Economic Cooperation
and Development

Bu kitab Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GIZ) maliyyə dəstəyi ilə dərc olunub. Kitabdakı nəticələr və şərhlər Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GIZ) mövqeyini əks etdirmir.

The book is published with financial support of Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). Findings, conclusions and comments made in the publication do not reflect the opinion of Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ).

Müəllif:

Şəlalə Vəliyeva, Canlı Hüquq Programının Məzunları İctimai Birliyi, insan hüquqları üzrə ekspert-təlimçi

Redaktorlar:

Günəl Cəfərova, Canlı Hüquq Programının Məzunları İctimai Birliyi, insan hüquqları üzrə ekspert-təlimçi

Ellara Abbasova, Canlı Hüquq Programının Məzunları İctimai Birliyi, insan hüquqları üzrə ekspert-təlimçi

Asimə Nəsirli, Hüquqşünas

© Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2012.

ISBN

Lüğətdə istifadə olunan işarələrin izahı

terminlə bağlı maraqlı məlumatlar
və tarixi faktlar

terminlə bağlı daha ətraflı məlumatın
dərc olunduğu internet səhifəsi

Abidə

Abidə hər hansı tarixi şəxsiyyəti, yaxud tarixi hadisəni xatırlamaq və canlandırmaq üçün qoyulur. Heykəl, lövhə, sütun, zəfər tağı, mavzoley, üzərində təsvirlər olan binalar və s. ən çox rast gəlinən abidə növləri sayılır. Qədim dövrə aid mədəniyyət əsərləri də abidə qismində çıxış edə bilər. Dünyanın ən məşhur abidələrinə misal kimi Misir piramidalarını göstərmək olar. Parisdə Napoleon ordusunun müharibədə qazandığı qələbələrin şərəfinə ucaldılmış Zəfər Tağı da tanınmış abidələr sırasındandır. Azərbaycanın unudulmaz tarixi abidələrinə nümunə qismində isə Xudafərin körpüsü, eləcə də 1990-cı il 20 yanvar şəhidlərinin xatirəsi üçün yaradılmış Şəhidlər Xiyabanının adlarını çəkmək olar.

Aborigen

Aborigenlər ibtidai icma həyat tərzini sürən yerli xalqlar və ya etnik qruplardır. Onlara misal olaraq Amerikada yaşayan hinduları və eskimoları, Yeni Zelandiya maorilərini, Avstraliya aborigenlərini göstərmək olar. İndi ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Braziliya, Paraqvyay və Hindistan kimi ölkələrdə aborigenlərə dair çoxsaylı qanunlar qəbul edilib. Bir çox ölkələrin qanunvericiliyində aborigenlərin həyat tərzlərini və adətlərini nəzərə alan xüsusi hüquq statusu təsbit olunub. Bu statusa əsasən aborigenlər vergi ödəmək, hərbi xidmət keçmək kimi vəzifələrdən azadlırlar və idarəçiliyi adətlərinə uyğun şəkildə təşkil edirlər (onları adətən ağsaqqallar şurası və buna bənzər başqa şuralar idarə edir). Aborigenlər ovçuluq və balıqçılıqla məşğul olmaqla yanaşı, təbiətin bəxş etdiyi başqa imkanlardan da geniş surətdə yararlanırlar.

Avstraliya aborigenlərini bəzən “Avstraliya buşmenləri” də adlandırırlar. Afrikada məskunlaşmış buşmenlər bəşəriyyətin ən qədim nümayəndələri hesab olunur. Sayı yüz minə yaxın olan buşmenlər bir neçə ailədən ibarət qruplar halında yaşayırlar. Həmin qrupların başçısı olmasa da, hər qrupun ruhlarla danışa, yağış yağdırma və xəstəlikləri müalicə edə bilən cadugərləri var.

Ad hoc

Latın sözü olan “*ad hoc*” “indiki hal” və ya “müəyyən məqsəd üçün” deməkdir. Məsələn, hər hansı dövlətin daxilində, yaxud beynəlxalq səviyyədə problemləri həll etmək üçün ad hoc təşkilatlar, komitələr və ya komissiyalar yaradıla bilər. Ad hoc termini hərbi hissədə xüsusi şəraitin tətbiq olunması ilə bağlı da işlədilə bilər. Diplomatiya sahəsində ad hoc sözü qarşıya qoyulmuş konkret tapşırıqları yerinə yetirmək üçün yaradılan və fəaliyyəti bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə sona yetən diplomatik missiyalar, xüsusi nümayəndələr, xüsusi təşkilatlar, komitələr və işçi qruplarla bağlı işlənir. Bəzi hallarda insanlar və ya dövlətlər arasında meydana çıxmış mübahisələri həll etmək üçün müvəqqəti ad hoc məhkəmələrinin təsis edilməsi də mümkündür. Bu cür məhkəmələrin fəaliyyəti mübahisənin həll edilməsindən sonra başa çatır.

Adam öldürmə

Adam öldürmə bir və ya bir neçə şəxsin başqa bir şəxsi (şəxsləri) həyatdan məhrum etməsidir. Adam öldürmə cinayət əməli sayılır və buna görə qanunda cəza nəzərdə tutulur. Bu cinayət əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində baş verə bilər. Qəsdən adam öldürmə odur ki, cinayəti törədənin məqsədi şəxsi öldürmək olur və o bu cinayəti dərk edərək törədir. Ehtiyatsızlıq nəticəsində adam öldürmədə isə, əməli törədənin məqsədi öldürmək olmur və cinayət ehtiyatsızlıq üzündən baş verir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə görə hər iki cinayət əməlinə görə cəzanı məhkəmə təyin edir.

İngiltərədə belə bir təəccüblü cinayət hadisəsi baş vermişdi: yaşı 50-dən yuxarı olan kişi həyat yoldaşını gecə yatdığı yerdə boğaraq öldürmüşdü. O, bu əməli törətməsinin səbəbi kimi gecə yuxu gördüyünü və həyat yoldaşını yuxuda olarkən qətlə yetirdiyini bildirmişdi.

Adaptasiya

Latin sözü olan “*adaptio*”-dan irəli gəlir və “uyğunlaşma” deməkdir. Hər bir elmdə adaptasiya sözünün özəl anlamı var. Məsələn, sosial elmlər sahəsində adaptasiya dedikdə, insanların və ya sosial qrupların ictimai mühitə uyğunlaşması başa düşülür. Buna nümunə olaraq oxuduğun məktəbdən fərqli qaydaları və mühiti olan ayrı bir məktəbə keçən zaman sənin həmin məktəbin qaydalarına və mühitinə uyğunlaşmağını göstərmək olar.

Adət hüququ (bax: Hüquqi adət)

Ailə

Ərəb sözü olan ailə ərəbcə “*avl*” (dayanmaq) felinin kökündən yaranıb. Qərbi ölkələrində ailə dedikdə, bir qayda olaraq, ata, ana və uşaqlar başa düşülür. Şərqi isə ailə eyni evdə yaşayan və ya eyni nəsilədən olan insanların cəmini bildirir. Ailə insan həyatının ən vacib dəyərlərindəndir. BMT Baş Assambleyasının qərarına əsasən 1993-cü ildən etibarən hər il 15 May Beynəlxalq Ailə Günü kimi qeyd olunur. Maddi və sosial vəziyyətindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, insan doğulduğu gündən ailə münasibətlərində olur. İnsanın yaşından asılı olaraq ailədə statusu çeşidli olur. Uşaq üçün ailə onun fiziki, psixi, emosional, intellektual inkişafına təsir edən mühitdir. Böyük adam üçün isə ailə, özünü hər zaman rahat hiss edə biləcəyi kiçik kollektivdir. Hər ailənin adətən nəsilədən-nəslə ötürülən ənənələri olur.

Ailə hüququ

Ailə hüququ ailə münasibətlərində qadınla kişinin nikahının könüllülüyü, ərlə arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqlara ailə tərbiyəsi verilməsinin üstünlüyü, onlara qayğı göstərilməsi, yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsini təmin edən prinsiplərin toplusudur. Ailə münasibətləri çərçivəsində hüquqların həyata keçirilməsi və vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı başqa ailə üzvlərinin hüquq və azadlıqlarını pozmaq olmaz, bu hüquq və azadlıqlar yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər. Pozuntu halları baş verərsə, sözügedən hüquq və azadlıqların məhkəmə, icra hakimiyyəti orqanları və başqa dövlət orqanlarına müraciət etməklə qorunması mümkündür. Uşaqlara tərbiyə və təhsil verilməsində, eləcə də ailənin başqa məsələlərinin həllində ər və arvadın hüquqları bərabərdir. Bu zaman onlar bir-birinə yardım etməli, ailəni möhkəmləndirməli, övladlarının inkişafı üçün şərait yaratmalı, onların sağlamlığının qayğısına qalmalıdırlar. Ər-arvad nikaha daxil olan zaman əvvəlki soyadlarını saxlaya və ya soyadlarını birləşdirə, yaxud özlərindən birinin soyadını ümumi soyad seçə bilərlər. Soyadları artıq nikaha daxil olanadək qoşa sözdən ibarət olarsa, soyadların birləşdirilməsinə yol verilmir. Ər və arvad boşandıqda, ümumi soyadlarını saxlaya və ya əvvəlki soyadlarını bərpa edə bilərlər.

Akkreditasiya

Latın sözü “*accredere*”-dən irəli gəlir və “etibar etmək” deməkdir. Akkreditasiya hansısa təsisatın fəaliyyət göstərə bilməsi üçün rəsmi təsdiqetmə prosedurudur. Bu proseduru dövlət və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsi əsasən təhsil müəssisələrində, sınaq laboratoriyalarında, tibbi laboratoriyalarda, sertifikat verən orqanlarda və s. həyata keçirir. Məsələn, təhsil müəssisələrində akkreditasiyanın məqsədi, oradakı təhsil prosesinin təşkili, müəssisənin maddi-texniki bazası, təhsil proqramı, kadr potensialı, eləcə də maliyyə resurslarının dövlət standartlarına uyğun olub-olmamasını müəyyən etməkdir.

Akt

Latın sözləri “*actus*” (fəaliyyət) və “*actum*” (sənəd) sözlərindən irəli gəlir. Normativ hüquqi akt, diplomatik akt, kommersiya aktı, təcavüz aktı, inzibati akt, amnistiya aktı və s. akt növləri var. Akt müəyyən edilmiş fakt və hadisələr barədə bir neçə nəfərin tərtib və təsdiq etdiyi sənəd də ola bilər. Akt sözü nəticə, rəy və təklifləri özündə əks etdirən sənəd kimi də işlədilə bilər.

Aktiv seçki hüququ

Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış vətəndaşı deputat və vəzifəli şəxslərin seçilməsində, eləcə də referendumda iştirak edə bilər. Bu, aktiv seçki hüququdur. Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əsasən seçkilərdə və referendumda iştirak etmək məcburi deyil. İnsanın azad seçim etməsinə maneə yaradıla bilməz. Həminin səsi bərabərdir, bir nəfər bir səs deməkdir. Vətəndaş səsini gizli və şəxsən verir. Azərbaycan Respublikasının xaricdə daimi yaşayan və ya müvəqqəti orada olan vətəndaşları Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətdəki diplomatik nümayəndəliklərində yaradılan seçki məntəqəsində səs verə bilərlər.

Aqreman

Fransız sözü “*agrément*”-dən (razılıq) irəli gəlir və diplomatiya sahəsinə aid anlayışdır. Dövlətlər aralarındakı əlaqələri inkişaf etdirmək üçün bir-birilərinə diplomatik nümayəndələr təyin edirlər. Bir dövlətin ərazisində xarici dövləti təmsil edəcək müəyyən şəxsin diplomatik nümayəndə kimi təyin olunmasına verdiyi razılıq aqreman adlanır. Bunun üçün razılıq verməsi tələb olunan dövlətin Xarici İşlər Nazirliyinə həmin şəxs haqqında əvvəlcədən sorğu göndərilir. Bu sorğuda əsasən aşağıdakı məlumatlar əksini tapır: diplomatik nümayəndə qismində təyin olunması nəzərdə tutulan şəxsin doğum tarixi, ailə vəziyyəti, təhsili, vəzifəsi, rütbəsi, elmi dərəcəsi və s. Bu məlumatlar imza və tarix qoyulmadan, eləcə də möhür vurulmadan bir vərəqdə yazılır. Dövlətlərarası təcrübədə bu cür sorğulara rəsmi imtina cavabı verilməsi, bir qayda olaraq, qəbul olunmayıb. Cavab gecikdirilirsə, hesab edilir ki, sorğuya imtina cavabı verilir.

A

Bəzi ölkələrdə (məsələn, Belçika, Hollandiya, Braziliya, Avstraliya, Meksika, Peru və s.) seçkilərdə iştirak etməyən vətəndaşlar üçün cəza nəzərdə tutulub. Cəza cərimə və ya bəzi vətəndaş hüquqlarından məhrum edilmək formasında tətbiq oluna bilər. Bir sıra ölkələrdə aktiv seçki hüququnun yaranması üçün başqa yaş həddi nəzərdə tutulub. Məsələn, Yaponiya, İsveçrə və Finlandiyada bununla bağlı yaş həddi 20, Braziliya, Kuba və İranda isə 16 yaş müəyyən edilib.

Diplomatiya tarixində belə hallara I Nikolayın ingilis diplomatu ser Stretford-Kanniqn Peterburqa, yaxud Küveytin 1983-cü ildə ABŞ diplomatu B.Qrouvun diplomatik nümayəndə qismində nəzərdə tutulmuş təyinatlarına aqreman verməkdən imtina etmələrini misal götürmək olar.

www.supremecourt.gov.az

Ali Məhkəmə

Ali Məhkəmə Azərbaycan Respublikasında mülki, cinayət, inzibati, iqtisadi və başqa işlər sahəsində ədalət mühakiməsini həyata keçirən üçüncü instansiya məhkəməsidir. O Bakı Apellyasiya Məhkəməsi, Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi, Gəncə Apellyasiya Məhkəməsi, Şirvan Apellyasiya Məhkəməsi, Şəki Apellyasiya Məhkəməsi, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsinin mülki, inzibati və iqtisadi mübahisələr, cinayət və inzibati xətalara dair işlər üzrə qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarından verilən kassasiya şikayətlərinə baxır. Cinayət işləri üzrə kassasiya şikayəti, çeşidli hallardan asılı olaraq, apellyasiya məhkəməsinin qərarının çıxarıldığı gündən 1, 6, 12 və ya 18 ay ərzində verilə bilər. Mülki işlər üzrə kassasiya şikayəti isə qətnamənin işdə iştirak edən şəxslərə rəsmi qaydada verildiyi gündən 2 ay müddətində, inzibati işlərdə isə məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 1 ay müddətində verilə bilər. Ali Məhkəmənin qərarı qəbul edildiyi andan qüvvəyə minir. Ali Məhkəmə işlərə Plenum və kassasiya kollegiyaları iclasları formasında baxır. Plenumda, məsələn, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində qanunvericiliyin tətbiqi haqqında məhkəmə sədrlərinin məlumatları dinlənir. Ali Məhkəmənin kassasiya kollegiyalarında apellyasiya məhkəmələrinin qərarlarından verilmiş şikayətlərə baxılır. Ali Məhkəmənin tərkibinə Ali Məhkəmənin sədri, onun müavini, kollegiya sədrləri və hakimləri daxildir. Ali Məhkəmənin sədri məhkəmə işinin təşkilinə və onun aparatının işinə rəhbərlik edir. Qanunların düzgün tətbiq olunması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və elmi təkliflərin hazırlanması məqsədilə Ali Məhkəmənin nəzdində Elmi-Məsləhət Şurası fəaliyyət göstərir.

Alternativ xidmət

Alternativ xidmət vətəndaşların həqiqi hərbi xidmət əvəzinə həyata keçirdikləri sosial əmək fəaliyyətinin xüsusi formasıdır. Əlillərə, xəstələrə, qocalara, kimsəsizlərə kömək göstərilməsi, işləyən insanların uşaqlarına baxılması, təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması, ictimai işlərin yerinə yetirilməsi, kanalizasiya sistemlərinin tənzimlənməsi və s. bu kimi sahələrdə alternativ xidmət keçmək istəyən şəxslərin əməyindən istifadə oluna bilər. Dünya ölkələri içərisində alternativ xidmət daha çox Almaniya, Avstriya və İsveçrədə tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə zidd olduqda, həqiqi

hərbi xidmət qanunla müəyyən edilmiş qaydada alternativ xidmətlə əvəz edilə bilər (maddə 76).

Amnistiya

Amnistiya yunan sözü olub “unutmaq”, “əfv etmək” deməkdir. Amnistiya aktı vasitəsilə şəxs cəzasının qalan hissəsini çəkməkdən azad edilə və ya onun cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza ilə əvəz oluna bilər. Bundan başqa, amnistiya aktı ilə cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxslər cinayət məsuliyyətindən azad oluna, yaxud başlanmış cinayət işi dayandırıla bilər. Amnistiya ümumi ola (yəni bir qrup şəxsə) və ya ayrı-ayrı şəxslərə tətbiq oluna bilər. Amnistiya ilə əfvetmə arasında fərq ondadır ki, amnistiya aktını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, əfvetmə aktını isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qəbul edir.

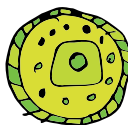

Anarxiyaya misal olaraq Hollandiyanın (Niderland Krallığı) Draxten şəhərində baş vermiş bir hadisəni göstərmək olar. Şəhərin sakini, filosof və eyni zamanda polis olan Hans Monderman işıqforları, yol işarələrini və nişanlarını ləğv edərək sözün əsl mənasında yol hərəkəti qaydalarında anarxiya yaratmışdı. Nəticədə, şəhərdə yol tuxacları və ölümlə nəticələnən yol qəzaları aradan qalxmışdı. Monderman özü bunun səbəbini belə izah edirdi: “İşıqforlar yolları təhlükəli edir, ona görə də onları ləğv etmək lazımdır. Mən işıqforu lazımı yerdə görmək istərdim, lakin elə bir yer tapmadım ki, orda işıqforun xeyrini görəim. Yəni insanlar maşın sürmək üçün qaydalar öyrənir və imtahan verir. Lakin təhlükə qanunun olmamağından deyil, vəziyyətdən asılıdır. İnsanın beynində yalnız “necə edim ki, qanunun maddələrini pozmayım” fikri olarsa, o, konkret vəziyyəti nəzərdən buraxır. Bu zaman sürücü piyadanı vura və ya başqa yol qəza hadisələri törədə bilər.”

Anarxiya

Yunan sözü “*anarchia*”-dan irəli gəlir və “səlahiyyətsiz”, “hakimiyyətsiz” deməkdir. Anarxiya müəyyən siyasi yanaşma tərzini də ifadə edir. Bu yanaşma tərzinin tərəfdarlarının fikrincə, insanlar dövlətin qəbul etdiyi qanunlar əsasında normal yaşaya və inkişaf edə bilmirlər. Bundan başqa, onlar hesab edirlər ki, dövlət müharibə və başqa zorakılıqların səbəbkarıdır. Çünki onların mövqeyinə əsasən, dövlətin əsas məqsədi əhalisini deyil, hakimiyyət maraqlarını qorumaqdır. Anarxiya tərəfdarları xalqlar arasında sərhəd tanımır və sistemi dəyişmək üçün zülmkarlığı yaradan səbəbləri aradan qaldırmaq istəyirlər. Onlar əmindirlər ki, özü-özünü idarə edən cəmiyyətdə kollektiv şəkildə yaşamaq, eləcə də problemləri demokratik və konsensus yolu ilə həll etmək daha rahatdır. Anarxiyanın şüarlarından biri belə səslənir: “Biz yaşamaq istəyirik, sağ qalmaq yox!”.

And içmə

And içmə rəsmi və təntənəli mərasimdir. And içmə hərbi xidmətə rəsmən başlayanda, müəyyən status alanda (məsələn, vətəndaşlıq), müəyyən vəzifələrə təyin olunanda, prezident seçiləndə, universiteti bitirəndə (tibb sahəsi üzrə bitirərkən Hippokrat andı içilir) həyata keçirilir. Həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış və ya daxil olmuş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları Azərbaycan Respublikasına və onun xalqına sadıq olacaqları barədə and içirlər. Andın mətnini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təsdiq edir.

Andlı iclasçılar

Andlı iclasçı Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi və "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara əsasən seçilmiş, cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edən, hüquq təhsili olmayan şəxsdir. Andlı iclasçı iki halda təyin edilir: ittiham olunan şəxsə ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilməsi ehtimalı olduqda və xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxs məhkəmə prosesində andlı iclasçıların iştirakını istədikdə (Cinayət Prosesual Məcəlləsi, maddə 359). Andlı iclasçıların siyahısını qanuna əsasən məhkəmə təyin edir. Dövlət ittihamçısı, zərərçəkmiş, ittiham olunan şəxs və onun müdafiəçisi andlı iclasçıya etiraz edə bilər. Bundan sonra məhkəmə iclasına sədrlik edən hakim

HƏRBİ AND:

Mən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri sıralarına daxil olarkən Vətənim Azərbaycana və onun xalqına sadıq olacağıma and içirəm.

Təntənəli surətdə and içirəm: Azərbaycan Respublikasının mənafeyini, onun suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və müstəqilliyini şərtlə qoruyacağam, bundan ötrü qanımı və canımı əsirgəməyəcəyəm. Səmimi, cəsur, intizamlı olacağam, hərbi sirri verməyəcəm, hərbi nizamnamələrin tələblərini yerinə yetirəcəm, komandirlərin və rəislərin əmrlərinə sözsüz tabe olacağam. Hərbi işi vicdanla öyrənəcəm, əcdadların hərbi ənənələrini şərtlə davam və inkişaf etdirəcəm, hər an əldə silah vətənin müdafiəsinə qalxmağa hazır olacağam. Andımı pozsam, Azərbaycan Respublikası qanunlarının tam ciddiyyəti üzrə məsuliyyət daşımağa hazıram.

Andlı iclasçıların andı: “Öz vəzifələrimi vicdanla və qərəzsiz, təqsirkara haqq qazandırmadan və təqsirsizi məhkum etmədən yerinə yetirəcəyimə and içirəm”.

andlı iclasçıların tərkibini püşkatma yolu ilə müəyyən edir. Andlı iclasçılar kollegiyasının tərkibinə 12 andlı iclasçı və məhkəmə iclas zalında oturan ehtiyat iki andlı iclasçı daxildir. Onlar əsasən iki istiqamətdə, yəni ittiham olunan şəxsin təqsirli bilindiği cinayət əməli və onun təqsirli olması sübuta yetirildiyi halda mərhəmətə layiq olub-olmaması barədə suallar verə bilərlər. Andlılar məhkəməsinin özünəməxsus cəhəti odur ki, orada şəxsin təqsirli olub-olmaması barədə qərarı hüquqşünas olmayan iclas iştirakçıları, andlılar verir. Onlar qərarlarını tərəflərin çıxışları və təqdim etdiyi sübutlar əsasında qəbul edirlər. Azərbaycanda qanunla nəzərdə tutulsa da, təcrübədə hələ ki, andlılar məhkəməsi fəaliyyət göstərmir.

Anklav

Fransız sözü “*enclave*”-dan yaranıb və “yad ölkənin içərisinə daxil olan torpaq sahəsi” anlamına gəlir. Anklav sözünün mənşəyi latın sözü olan “*inclavare*”-dır ki, bunun da mənası

“açarla bağlamaq” deməkdir. Anklav tamamilə quru əraziləri ilə əhatə olunan və dənizə çıxışı olmayan qapalı yerdir. Bu cür yerlərə misal olaraq İtaliyada San Marinonu, Romada Vatikan şəhərini, Cənubi Afrika Respublikasında Lesotonu göstərmək olar. Ərazi tamamilə quru sahə ilə əhatə olunmayıbsa və dənizə çıxışı varsa, onda həmin ərazi yarımanklav hesab olunur. Yarımanklavlara misal qismində İspaniya və Atlantik okeanı ilə əhatə olunmuş Portuqaliyanı, Malayziya və Cənubi Çin dənizi ilə əhatə olunmuş Bruneyi qeyd etmək olar. Anklavlar bəzən bir sıra hüquq problemlərinin (məsələn, gediş-gəliş, yaxud əlaqələrin saxlanması ilə bağlı) meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Çünki onların ərazisi başqa bir dövlətin ərazisinin tərkibindədir. Belə problemlər adətən müqavilə bağlanması yolu ilə həll olunur.

Anneksiya

Latin sözü “*annexus*”-dan irəli gəlir və “birləşdirmə” deməkdir. Bir dövlət başqa dövlətin ərazisini hüquqazidd yolla, yəni misal üçün, işğal yolu ilə özünə birləşdirirsə, bu, anneksiyadır. Müasir beynəlxalq hüquqda dövlətin suverenliyi və ərazi bütövlüyünün pozulmasına gətirib çıxara biləcək anneksiyaya yol verilmir.

Antisemitizm

Antisemitizm dedikdə, yəhudi millətinə, eləcə də yəhudi mədəniyyətinə və dininə qarşı düşmənçilik başa düşülür. Bu termindən ilk dəfə Vilhelm Marr XIX əsrdə yazdığı “Almançılığın yəhudiçilik üzərindəki qələbəsi” əsərində istifadə edib. Lakin antisemitizmin tarixi əslində daha qədim dövrə gedib çıxır. Yəhudiləri başqa xalqlara qarşı nifrətdə, onların adətlərinə qarşı törətdikləri cinayətlərdə və s. görə günahlandırırdılar. Tarixdə xristian antisemitizmi, irqi antisemitizm, ərəb antisemitizmi kimi cərəyanlar olub. Antisemitizmin zirvə nöqtəsi XX əsrdə baş vermiş holokost (yunan sözü “*holókauston*”-dan götürülüb və mənası “tamamilə yanmış” deməkdir) hadisəsi olub ki, bu da Hitlerin başçılığı ilə 1933-cü ildə Almaniya hakimiyyətə gəlmiş nasional-sosialist rejiminin göstərişlərinə əsasən Almaniyanın özündə, eləcə də İkinci Dünya Müharibəsinin gedişində alman qoşunlarının işğal etdiyi ölkələrdə törədilib. Holokostun nəticəsi olaraq 6 milyona yaxın yəhudi qətlə yetirilib. 2005-ci ildə BMT antisemitizm əleyhinə qətnamə qəbul edib.

Aparteid

Afrikaans dilinə (“Afrikaans” dili vaxtilə Afrikaya muhacirət etmiş niderlandlıların dilidir. Cənubi Afrika Respublikasının rəsmi dillərindən olmaqla yanaşı, Namibiyada da geniş yayılıb) mənsub olan “*apartheid*” sözündən irəli gəlir və “fərqləndirmə”, “ayırma” deməkdir. Bu sözdən ilk dəfə 1919-cu ildə Cənubi Afrika Respublikasının (CAR) baş naziri olmuş Yan Xristian Smets 1917-ci il tarixli nitqində istifadə edib.

A

Anneksiya nəticəsində ərazilərin zəbt olunmasının qanunsuzluğu Nürnberq Hərbi Tribunalının qərarlarında, o cümlədən bir çox beynəlxalq müqavilə və aktlarda (məsələn, ATƏT-in Yekun Aktı) əksini tapıb.

Çağdaş beynəlxalq hüquqda aparteid insanlıq əleyhinə yönəlmiş beynəlxalq cinayət sayılır. Bu cinayət əməli uyğun irqi təmsil edən qrup və ya qrupların üzvlərini öldürmək, onların ləyaqətinə və azadlığına qəsd etmək, yaxud onları özbaşına həbs etmək və qanunsuz olaraq həbsxanalarda saxlamaq, hüquq və azadlıqlardan məhrum etmək və s. formada törədilə bilər. 1973-cü ildə “Apartheid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında” beynəlxalq konvensiya qəbul edilib. Bu konvensiyanın məqsədi, bir irqə mənsub olan insan qrupunun başqa irqə mənsub insan qrupu üzərində ağalığının və onların əleyhinə cinayət törətmələrinin qarşısını almaqdır.

Apellyasiya məhkəməsi

Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri mülki, iqtisadi, inzibati mübahisələr, eləcə də cinayət və inzibati xətalara dair işlər üzrə ədalət mühakiməsini həyata keçirən ikinci instansiya məhkəmələridir. Apellyasiya məhkəmələrində birinci instansiya məhkəmələrinin (yəni, şəhər və rayon məhkəmələri, ağır cinayətlər məhkəmələri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ağır cinayətlər məhkəməsi, hərbi məhkəmələr, inzibati-iqtisadi məhkəmələr) mülki, inzibati və iqtisadi mübahisələr, cinayət və inzibati xətalara dair işlər üzrə qanuni qüvvəyə minməmiş qərarlarından verilən apellyasiya şikayətlərinə baxılır. Cinayət işində bu, apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti adlanır və hökm (və ya başqa qərarlar) çıxarıldıqdan 20 gün sonra apellyasiya məhkəməsinə verilə bilər. Mülki işlər üzrə apellyasiya şikayəti isə, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minməmiş qətnamə və qəraradlarına (qeyd: qərarad iş mahiyyəti üzrə həll edilmədikdə, məhkəmə işə baxılmasını dayandırdıqda və s. hallarda çıxarılır) qarşı, qətnamə təqdim olunan gündən bir ay, inzibati işlər üzrə isə məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 30 gün (qəraradlarda isə onların elan edildiyi gündən 10 gün) ərzində verilir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsindən şikayət verilməyibsə, həmin qətnamə qəbul edildiyi gündən 2 ay keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Apellyasiya məhkəməsi Rəyasət Heyətindən, mülki kollegiyadan, inzibati-iqtisadi kollegiyadan, cinayət kollegiyasından və hərbi kollegiyadan ibarətdir. Apellyasiya məhkəməsi hakimlərinin tərkibinə məhkəmənin sədri, onun

müavini, məhkəmə kollegiyalarının sədrləri və hakimləri daxildirlər. İndi Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı apellyasiya instansiya məhkəmələri fəaliyyət göstərir: Bakı Apellyasiya Məhkəməsi, Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi, Gəncə Apellyasiya Məhkəməsi, Şirvan Apellyasiya Məhkəməsi, Şəki Apellyasiya Məhkəməsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi.

Aristokratiya

Yunan sözləri “*aristos*” (ən yaxşı) və “*krateia*” (hakimiyyət) sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Aristokratiya hakimiyyətin zadəgan təbəqəsinə (alimlər, filosoflar və başqa hörmətli, səlahiyyətli insanlar) məxsus olduğu dövlət idarəçilik formasıdır və buna əsasən dövləti yalnız seçilmişlər, ağıllılar idarə etməlidir. Bu idarəçilik növündən Qədim Roma, Sparta kimi antik şəhər-dövlətlərdə, eləcə də orta əsrlərdə Avropanın bir sıra dövlətlərində istifadə olunub.

Atəşkəs

Atəşkəs müharibə aparən tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında bütün cəbhə boyu və ya cəbhənin müəyyən hissəsində döyüş əməliyyatlarının müvəqqəti dayandırılmasıdır. Atəşkəs barədə razılıq əldə olunandan sonra tərəflər bir-birilərinə hücumə məruz qoya və müxtəlif silahlardan (pulemyot, avtomat və s.) atəşə tuta bilməzlər. Tərəflərdən biri və ya hamısı belə hərəkətlərə yol verərsə, bu zaman atəşkəs pozulmuş hesab olunur.

Aristokratiya terminini elmə yunan filosofları Platon və Aristotel gətiriblər. Platonun fikrincə, aristokratiyanın göstəricilərinə aşağıdakılar daxildir: qul əməyinin olması; dövləti “filosoflar”ın idarə etməsi; ölkəni aristokratlar və hərbcilərin müdafiə etməsi; əhəlinin 3 təbəqəyə (aristokratlar, hərbcilər, sənətkarlar) bölünməsi; filosofların və hərbcilərin xüsusi mülkiyyət hüququnun olmaması.

Atom enerjisi

Atom enerjisi atom nüvələrinin dövrü zamanı ayrılan enerjidir və atom nüvələrinin daxilindəki enerjiden yaranır. Bu enerjiyə bəzən nüvə enerjisi də deyilir. Atom enerjisi baha başa gəlir və ondan nüvə silahının istehsalı zamanı da istifadə olunur. Atom enerjisindən dinc məqsədlərlə istifadə etmək üçün 1955-ci il dekabrın 3-də hökumətlərarası beynəlxalq təşkilat olan Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik yaradılıb. Mənzil-qərgahı Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərində yerləşən bu təşkilatın əsas məqsədlərindən biri nüvə silahı olmayan ölkələrdə dinc məqsədlərlə yaradılan atom enerjisindən başqa məqsədlər, yəni nüvə silahı istehsalı və ya başqa hərbi məqsədlər üçün istifadə edilməsinin qarşısını almaqdır.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) 1950-ci il noyabrın 4-də imzalanıb və 1953-cü il sentyabrın 3-də qüvvəyə minib. Konvensiya ilk regional səviyyəli beynəlxalq müqavilə olmaqla yanaşı, 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin prinsiplərini konkret hüquqi öhdəliklərə çevirib. AİHK 3 bölmə və 59 maddədən ibarətdir. “Hüquqlar və əsas azadlıqlar” başlıqlı 1-ci bölmədə (maddə 2-18) AİHK ilə qorunmasına təminat verilən əsas hüquqlar və azadlıqlar təsbit olunub. Bunların arasında yaşamaq hüququnu, işgəncələrin qadağan olunmasını, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu, fikir azadlığı hüququnu, toplaşma və birləşmə azadlığını, şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququnu və s. qeyd etmək olar. “Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi” adlanan 2-ci bölmədə (maddə 19-59) isə, “prosessual hüquq” kateqoriyasına aid məsələlər tənzimlənir. Bu hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün AİHK çərçivəsində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təsis edilməsi nəzərdə tutulub. Konvensiyaya üzv olan dövlətin ərazisində bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlarının pozulmasını iddia edən istənilən şəxs həmin dövlətin məhkəmələrinə müraciət etdikdən sonra pozulmuş hüquq və azadlıqları bərpa olunmazsa, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət edə bilər. AİHK-ya indiyədək 14 Əlavə Protokol qəbul edilib. Protokolların qəbul edilməsində məqsəd Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin işini daha da səmərəli etmək və onun insan hüquqlarının qorunması sahəsindəki fəaliyyətini təkmilləşdirməkdir. Konvensiyaya yalnız Avropa Şurasına üzv olan dövlətlər qoşula bilər. Azərbaycan AİHK-nı 2001-ci il dekabrın 25-də ratifikasiya edib və bu konvensiya 2002-ci il aprelin 15-dən Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədədir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında (AİHK) təsbit olunmuş hüquqi öhdəliklərə əməl olunması məqsədilə yaradılıb. 1998-ci ilədək Avropa Şurası çərçivəsində həmin konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı şikayətlərə baxan əsas ilkin orqan Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası olub. Lakin 1998-ci il noyabrın 1-də AİHK-na 11 sayılı Protokolun qüvvəyə minməsindən sonra Komissiya ləğv edilib və onun səlahiyyətləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə verilib. AİHM-in hakimlərinin sayı Konvensiyaya üzv olan dövlətlərin sayı qədərdir. Hakimlər 9 il müddətinə seçilirlər və onların təkrar seçilmək hüquqları var. AİHM-in hakimi vəzifəsinə yüksək əxlaqi xüsusiyyətləri olan, öz dövlətlərində ali hakimlik vəzifəsinə təyin olunmaq üçün şərtləri yerinə yetirən şəxslər və ya tanınmış hüquqşünaslar təyin oluna bilərlər. Məhkəmə Komitə, Palata, Böyük Palata və Plenumdan ibarətdir. AİHM şikayət ərizəsini aşağıdakı şərtlərə riayət olunduğu hallarda qəbul edir: hüquq pozuntusunun AİHK-nın üzvü olan dövlətin ərazisində baş verməsi; şikayətdə konvensiya və ya ona əlavə olaraq qəbul edilmiş protokollarda təsbit edilmiş hüquqların pozulmasının iddia edilməsi; Avropa Şurasına üzv olan dövlətin bütün daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi; iş üzrə dövlətdaxili qərarın son 6 ay ərzində çıxarılmış olması; şikayət ərizəsinin anonim olmaması; şikayətin məhkəmənin mahiyyəti üzrə artıq baxmış olduğu məsələ ilə eyni olmaması; şikayətə eyni zamanda başqa beynəlxalq təşkilatın mexanizmləri çərçivəsində baxılmaması.

Şikayət məktubu və ya ərizə forması məhkəmənin rəsmi dillərindən birində (ingilis və ya fransız), yaxud da AİHK-nı ratifikasiya etmiş dövlətlərin birinin rəsmi dilində göndərilə bilər (məsələn: azərbaycan, rus, türk və s.). Şikayət ərizəsində aşağıdakı məlumatlar əksini tapmalıdır: şikayətçinin adı, soyadı, doğum tarixi, vətəndaşlığı, cinsi, məşğuliyyət növü və ünvanı. Əgər şikayətçi nümayəndə ilə təmsil olunarsa, şikayət ərizəsində həmin nümayəndənin adı, soyadı, məşğuliyyət növü və ünvanı göstərməlidir. Nəhayət, şikayət ərizəsində konvensiyanın üzvü olan və barəsində şikayət verilən dövlət və ya dövlətlərin adı da əks olunmalıdır. AİHM-də şikayət ərizələrinə məhkəmə rüsumu ödənilmədən baxılır. Şikayətçi yalnız hüquqşünasın (vəkilin) xidmət haqqını, araşdırma və buna bənzər məsələlərin xərclərini özü ödəməlidir.

Avropa İttifaqı

1992-ci il fevralın 7-də Maastrixt müqaviləsinin imzalanması ilə təsis edilmiş Avropa İttifaqı 27 üzv dövlətin daxil olduğu iqtisadi-siyasi təşkilatdır. Mənzil-qərargahı Brüsseldə yerləşən Avropa İttifaqının təməlini 1951-ci ildə yaradılmış Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) və 1957-ci ildə yaradılmış Avropa İqtisadi Birliyi təşkil edir. Avropa İttifaqının əsas xüsusiyyəti odur ki, onun üzvü olan ölkələr suverenliklərinin müəyyən hissəsindən imtina ediblər. Oraya üzvlüyə qəbul olunmaq istəyən ölkələr aşağıdakı şərtləri yerinə yetirməlidirlər: demokratiya və azadlıq prinsiplərinə, eləcə də insan hüquqlarına hörmət; hüquq dövləti və rəqabətin təmin edildiyi bazar iqtisadiyyatının olması; təşkilatın başqa qayda və standartlarına əməl etmək. Kopenhagen meyarları (Danimarkanın paytaxtı Kopenhagen şəhərində qəbul edildiyi üçün) adlanan bu qaydalar 1993-cü ildə qəbul olunub. Avropa İttifaqının əsas orqanları sırasına Avropa Parlamenti, üzv dövlətlərin nazirlərinin təmsil olunduğu Nazirlər Şurası, Avropa dövlət və hökumət başçıları Şurası, Avropa Komissiyası, Avropa İttifaqı Məhkəməsi və Avropa İttifaqının Hesablama Palatası aiddir. Avropa İttifaqının orqanlarında rəsmi dil kimi paralel olaraq 23 dildən (ingilis, macar, yunan, alman, ispan, eston və s.) istifadə olunur. İşçi dil qismində istifadə olunan dillər isə ingilis və fransız dilləridir.

www.europa.eu

Avropa İttifaqı 1998-ci ildə Xüsusi Elçisini Azərbaycana göndərərək və Azərbaycan 2000-ci ildə Avropa İttifaqında Daimi Nümayəndəliyini açıb.

Avropa Komissiyası (AK)

Mənzil-qərgahı Brüssel şəhərində olan Avropa Komissiyası Avropa İttifaqının icraedici orqanıdır. Komissiya üzvlərini (onlara bəzən komissarlar da deyilir) Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin hökumətlərinin təqdimatı əsasında Avropa Parlamenti beş illik müddətə təyin edir. Avropa Komissiyası Avropa İttifaqına daxil olan dövlətlərin sayına uyğun olaraq 27 üzvdən (komissardan) ibarətdir. Komissiyanın vəzifələrinə misal olaraq, Avropa İttifaqı Nazirlər Şurası və Avropa Parlamenti üçün qərar layihələrinin hazırlanmasını, Avropa hüququ normalarının həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsini, Avropa İttifaqının beynəlxalq münasibətlərdə təmsil edilməsini və s. göstərmək olar. Avropa Komissiyasının hər bir üzvü müəyyən sahə üzrə məsələlərə cavabdehdir (məsələn, nəqliyyat məsələləri üzrə komissar, rəqabət məsələləri üzrə komissar, enerji məsələləri üzrə komissar və s.). Avropa Komissiyasının mənzil-qərgahında 27 komissarla yanaşı, üzv dövlətlərin akkreditə etdiyi diplomatlar da fəaliyyət göstərir.

Avropa Parlamenti

Avropa Parlamenti Avropa İttifaqının mühüm orqanlarından biridir və Strasburq şəhərində yerləşir. Onun üzvlərini 1979-cu ildən etibarən Avropa İttifaqının vətəndaşları birbaşa olaraq beş il müddətinə seçir. İndi onun 754 deputatı var və onlar Avropa İttifaqının 500 milyon vətəndaşını təmsil edirlər. Avropa Parlamenti Avropa İttifaqının Nazirlər Şurası ilə birlikdə qanunvericilik funksiyalarını yerinə yetirir və Avropa İttifaqının büdcə məsələlərini həll edir, eləcə də həm Nazirlər Şurasının, həm də Avropa Komissiyasının fəaliyyətinə nəzarət edir. Bundan başqa, Avropa Parlamentinin Avropa İttifaqı Şurasının təqdimatı əsasında Avropa Komissiyasının Sədrini seçmək, Avropa İttifaqı orqanlarının fəaliyyətindəki nöqsanlarla əlaqədar vətəndaşların etdiyi şikayətləri araşdırmaq vəzifəsi daşıyan Avropa Ombudsmanını təyin etmək hüququ var.

Avropa Şurası

Avropa Şurası dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatdır. Avropa Şurasını 1949-cu il mayın 5-də Londonda 10 Avropa dövləti (Belçika, Danimarka, Fransa, İrlandiya, İtaliya, Lüksemburq, Hollandiya, Norveç, İsveç və Böyük Britaniya) təsis edib. İndi 47 üzvü olan Avropa Şurasının əsas məqsədlərinə demokratik prinsip və ideyalar ətrafında üzv dövlətlərin birliyinə nail olmaq, Avropa dövlətlərinin üzləşdiyi problemləri (məsələn, diskriminasiya, terrorizm, insan alveri, korrupsiya, uşaqlara qarşı zorakılıq və s.) həll etmək və s. daxildir. Bunun üçün təşkilata üzv olan dövlətlər siyasi, iqtisadi, hüquq, sosial, mədəni, elmi və s. sahələrdə birgə fəaliyyət göstərirlər. Avropa Şurasına üzv olmaq istəyən ölkələr aşağıdakı şərtləri yerinə yetirməlidirlər: fikir müxtəlifliyinin təmin edildiyi demokratik cəmiyyətin olması; insan hüquqlarının qorunması; qanunun aliliyinin təmin edilməsi. Avropa Şurasının əsas orqanları sırasına Parlament Assambleyası, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Nazirlər Komitəsi, Avropa Bələdiyyələr və Regionlar Konqresi və Katiblik aiddir. Təşkilatın rəsmi dilləri ingilis və fransız dilləri olsa da, işçi dil qismində alman, italyan və rus dillərindən də istifadə edilir. Avropa Şurasını Avropa İttifaqı ilə qarışdırmaq olmaz, onlar xüsusiyyətlərinə görə də bir-birindən fərqlənən iki ayrı təşkilatdır. Avropa İttifaqının bütün 27 üzvü eyni zamanda Avropa Şurasına da üzvdür. Lakin Avropa Şurasının heç də bütün üzvləri Avropa İttifaqının üzvü deyil. Məsələn, Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunub, amma Avropa İttifaqının üzvü deyil.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT)

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı regional beynəlxalq təşkilatdır və 1975-ci il avqustun 1-də qəbul edilmiş Helsinki Yekun Aktı əsasında təsis olunub. Əvvəllər, yəni 1975-ci ildən 1994-cü ilə qədər təşkilatın adı Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (ATƏM) olub və 5-6 dekabr 1994-cü il tarixdə keçirilən Budapeşt

A

www.coe.int

Avropa Şurasının Avropada insan hüquqları, o cümlədən ayrıca olaraq uşaq hüquqlarının qorunması sahəsində aparıcı rolu var. Bu təşkilat çərçivəsində qəbul edilmiş "Avropanın uşaqlar üçün və uşaqlarla qurulması" proqramını onun ən böyük uğurlarından hesab etmək olar. Proqramda uşaqların müdafiəsi, onlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması və cinayətlərin təqib olunması, eləcə də uşaqların onlara aid məsələlərin həllində tam iştirakı və s. bu kimi məqamlar əksini tapıb.

OSCE

www.osce.org.

Azərbaycan 1992-ci il yanvarın 30-da ATƏM-in (1995-ci il yanvarın 1-dən ATƏM ATƏT adı ilə əvəz olunub) üzvlüyünə qəbul edilib. ATƏM Azərbaycanın üzv olduğu ilk Avropa təşkilatıdır. 1992-ci il martın 24-də Helsinkidə (Finlandiyanın paytaxtı) keçirilən görüşdə ATƏM-in Baş Katibi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün təşkilatın himayəsi altında konfrans çağırılmasını təklif edib. Belarus yekun danışıqların keçirilmə yeri qismində paytaxtını, yəni Minsk şəhərini təklif etdiyinə görə həmin konfrans Minsk konfransı adlanıb və beləliklə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi üzrə Minsk Qrupu təsis edilib.

sammitində ATƏM Avropada sivil birgəyaşayış qaydalarını müəyyən edən, sülhün, demokratiyanın və insan hüquqlarının qorunmasını təmin edən, üzv ölkələrin təhlükəsizliyinə və onlar arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə zəmanət verən ATƏT-ə çevrilib. ATƏT-ə 56 üzv dövlət daxildir və bu üzv dövlətlər coğrafi baxımdan Şimali Amerika, Avropa və Orta Asiyayı əhatə edir. Bununla yanaşı, dünyanın başqa regionlarını təmsil edən, təşkilata üzv olmayan ölkələr də (məsələn, Yaponiya, Misir, İordaniya, Mərakeş, Əfqanıstan və s.) ATƏT-lə yaxından əməkdaşlıq edirlər. ATƏT-in məqsədlərinə təhlükəsizliyin təmin olunması, silahlı münaqişələrin qarşısının alınması, davamlı sülhün təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, tərkisilahlı, insan hüquqlarının qorunması, mədəniyyət, iqtisadiyyat və başqa sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və s. aiddir. Təşkilatın ali orqanı dövlət və hökumət başçılarından ibarət toplantıdır. Bundan başqa, ATƏT çərçivəsində Parlament Assambleyası, xarici işlər nazirlərinin təmsil olunduğu Nazirlər Şurası (iclasları ildə bir dəfə keçirilir), siyasi məsləhətləşmələrin aparılmasına və cari qərarların qəbul edilməsinə məsul olan Daimi Şura, Katiblik, Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, Münaqişələrin qarşısının alınması üzrə Mərkəz kimi başqa orqanlar da fəaliyyət göstərir. ATƏT-in rəsmi dilləri ingilis, alman, ispan, fransız, italyan və rus dilləridir. Təşkilatın qərarları konsensus əsasında qəbul edilir və məcburi hüquq qüvvəsi olmasa da, mühüm siyasi əhəmiyyət daşıyırlar.

Avtokratiya

Yunan sözləri olan “autos” (özü) və “kratein” (hakimiyyət) sözlərinin birləşməsindən yaranıb və “təkbəşinə hakimiyyət” deməkdir. İdarəetmənin bir forması olan avtokratiyada hakimiyyət tamamilə bir nəfərin əlində cəmləşir. Bu zaman idarəedən şəxs dövlət hakimiyyətinin mənbəyi və daşıyıcısı hesab edilir, ali qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti səlahiyyətləri əldə edir. Qədim Şərq, Roma və Bizans imperiyalarında avtokratiya rejimi mövcud olub.

Avtoritarizm

Latın sözü “*auctoritas*”-dan (“hakimiyyət”, “təsir”) irəli gələn avtoritarizm ictimai-siyasi sistem növüdür. Bu sistemdə hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipi inkar olunur, seçkilər keçirilmir, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları nəzərdə tutulmalarına baxmayaraq, təmin edilmir (daha çox siyasi münasibətlər sahəsində), şəxsiyyətə hakimiyyətlə münasibətdə təhlükəsizlik zəmanəti verilmir. Avtoritar rejimdə vahid ideologiya olmur. Başqa sözlərlə desək, avtoritar rejimə həm totalitarizm, həm də demokratiyanın bəzi əlamətləri xasdır. Avtoritar rejim siyasi əlamətlərinə görə totalitarizmə, iqtisadi əlamətlərinə görə isə (yəni insanların iqtisadi hüquqları olur) demokratiyaya yaxındır.

Azad İqtisadi Zona

Azad İqtisadi Zona dövlət ərazisində sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı xüsusi rejimin yaradıldığı bir hissədir. Bu cür ərazilərin yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri xarici investorlar üçün sadə və əlverişli qaydaların müəyyən edilməsidir. Azad iqtisadi zonalarda xarici investorlara işçi qüvvəsindən istifadə, əmək haqqı səviyyəsinin müəyyən edilməsi, istehsalın təşkili üzrə sərbəstlik verilir. Onlar zona daxilində mərkəzlə razılaşmadan ölkənin başqa ərazilərində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri ilə müəssisə təsis edə və layihənin dəyərini artırma bilərlər. Qeyd olunanlardan əlavə, azad iqtisadi zonalarda adətən aşağıdakı qaydalar da qüvvədə olur: müəssisələr ya vergidən azad edilir, ya da onlar üçün əsas iqtisadi ərazilər və qonşu ölkələrlə müqayisədə aşağı vergilər müəyyən edilir; müəssisələrin istehsal fəaliyyəti üçün xaricdən və ölkənin başqa rayonlarından gətirilən xammal, maşın və avadanlıqlardan gömrük vergisi tutulmur; çevik valyuta hesablaşmaları sistemindən istifadə edilir; xarici vətəndaşların gediş-gəlişi üçün sadələşdirilmiş qaydalar tətbiq olunur; elektrik və su təchizatı xidmətlərinə, eləcə də torpağın, binaların və tikililərin icarəyə verilməsinə görə ödəmələr az olur.

Azadlıq hüququ

Azadlıq hüququ hər bir şəxsə (vətəndaşlara, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə (bax: vətəndaşsızlıq) məxsusdur. Azadlıq hüququ pozularsa, şəxs məhkəmə qaydasında onun bərpasını tələb edə bilər. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada saxlama, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bundan başqa, yetkinlik yaşına çatmayanların, ruhi xəstələrin, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılan şəxslərin azadlıq hüququnu onların tərbiyəsi, sağlamlığı və s. ilə əlaqədar valideynləri, himayədarları və ya qəyyumları qanun çərçivəsində məhdudlaşdırıla bilərlər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində olan hər kəsin sərbəst hərəkət etmək, özünə yaşayış yeri seçmək və Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənara getmək hüququ var. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı istənilən zaman ölkəsinə maneəsiz qayıda bilər. Vətəndaşın ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququ yalnız aşağıdakı hallarda müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırıla bilər: vətəndaşın dövlət sirri və ya

A

hərbi sirr olan məlumatlar üzrə öhdəliyi qüvvədədirsə; vətəndaş haqqında cinayət işi başlanıbsa; vətəndaş məhkum edilibsə; vətəndaş həqiqi hərbi xidmətə çağırılıbsa.

Azadlıqdan məhrumetmə

Azadlıqdan məhrumetmə törədilmiş cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən olunan cəza növlərindən biridir. Bu cəza törədilmiş cinayətin ağırlıq dərəcəsiindən asılı olaraq müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ömürlük azadlıqdan məhrumetmə olaraq iki ayrıca cəza növü kimi Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulub. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs məhkum adlanır. Məhkum müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə cəzalandırılırsa, məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilir. Azadlıqdan məhrumetmə cəzası barədə hökm çıxarılanadək şəxsin 18 yaşı tamam olmayıbsa, o, ümumi və ya məhkəmə rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilir. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası törədilən cinayətdən asılı olaraq 3 aydan 15 ilədək müddətə təyin edilə bilər. Məhkəmə şəxsi bir neçə cinayəti törətməkdə təqsirli hesab edərsə, bu zaman onun barəsində çıxarılan hökmdə azadlıqdan məhrumetmə cəzasının müddəti 20 ildən artıq ola bilməz. Ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzası Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda, eləcə də dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə təyin edilir. Qanuna əsasən ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzası qadınlara, 18 yaşı tamam olmayan şəxslərə və hökm çıxarılanadək 65 yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir. Şəxs cəzasının ən azı 25 ilini çəkibsə və bu zaman qəsdən cinayət törətməkdən çəkinibsə, məhkumun artıq cəza çəkməsi zəruri sayılmırsa, məhkəmə cəzanı müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz edə və ya bu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Barrel

Mayelər üçün ölçü vahidi qismində istifadə olunan barrel ingilis sözü “*barrel*”-dən götürülüb və mənası çəllək deməkdir. Barrel əsasən neft sənayesində və neft satışında istifadə olunan ölçü vahididir və qisaldılmış formada “bbl” kimi ifadə olunur. Barrelin bir sıra növləri fərqləndirilir: sadə barrel (119,24 litr), neft barreli (158,76 litr), Britaniya barreli (163,65 litr) və s.

Baş Nazir

Baş Nazir hökumətin başçısıdır və icraedici funksiyanı yerinə yetirir. Bu vəzifə ilk dəfə XVI – XVII əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrində təsis edilib. Azərbaycan Respublikasında Baş Nazir vəzifəsinə yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququ olan, ali təhsilli, başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı təyin olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Baş Nazirini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və azad edir. Baş Nazir vəzifəsinə namizədlik haqqında qərar namizədləyin təqdim edildiyi gündən bir həftədən gec olmayaraq qəbul edilir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi namizədlərin Baş Nazir vəzifəsinə təyin olunmasına üç dəfə razılıq verməzsə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Baş Naziri Milli Məclisin razılığı olmadan təyin edə bilər.

Bayraq

Bayraq dövlət rəmzlərindən biridir. O, bir qayda olaraq, düzbucaqlı formasında, eninin uzunluğuna nisbəti 2:3, 1:2 və ya 3:5 olan parçadan hazırlanır. Bayraqların öyrənilməsi ilə məşğul olan elm veksillologiya (latın sözü “*vexillum*”-dən (bayraq) irəli gəlir) adlanır. Dövlət bayrağı müharibələr,

B

inqilablar, nümayişlər zamanı öndə, insanların başı üzərində aparılır, eləcə də dövlət orqanları və rəsmi təşkilatların binalarının qarşısında dirəkdən asılır. Dövlət bayrağından başqa, bir çox dövlətlərin hərbi-dəniz və ticarət bayraqları da olur. Dövlətlərlə yanaşı, beynəlxalq təşkilatlar (məsələn, BMT), kommersiya şirkətləri, milli hərəkatlar, diasporalar və hətta idman komandalarının da öz bayraqları olur.

Bayraqdan ilk dəfə Hindistan və Çində istifadə olunub. Ən qədim dövlət bayrağı XIII əsrdən bəri istifadə olunan Danimarka Krallığının bayrağıdır. Ən qədim üçrəngli bayraq 1572-ci ildən indiyədək narıncı, ağ və mavi rəngləri özündə birləşdirən Niderland Krallığının bayrağıdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi 1998-ci ildə qəbul edilmiş Roma Statutu əsasında yaradılıb və 2002-ci il iyul ayından fəaliyyətdədir. Bu məhkəmə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsindən fərqli olaraq, BMT-nin orqanı deyil, lakin BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlumat verdiyi cinayət işlərinə baxa bilər. 2012-ci il fevralın 1-dək 120 dövlət Roma Statutunu ratifikasiya edib. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Niderland Krallığının Haaqa şəhərində yerləşsə də, məhkəmənin istəyi ilə proseslər başqa yerdə də keçirilə bilər.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi 18 hakimdən ibarətdir. O Roma Statutuna üzv olan dövlətlərin ərazisində və ya bu üzv dövlətlərin vətəndaşlarının törətdiyi genosid, hərbi cinayətlər və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərlə bağlı işlərə baxır. Bu cinayətlərin məhkəmə baxışına çıxarılma bilməsi üçün şərt odur ki, onlar Roma Statutunun qüvvəyə minməsindən sonra törədilmiş olmalıdırlar. Sadalanan cinayət işlərinə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsində baxılması üçün növbəti şərtə görə, Roma Statutuna üzv olan dövlətin məhkəmələri bu dövlətin ərazisində baş vermiş və ya onun vətəndaşının törətdiyi cinayəti ya araşdırmır və ya araşdırmaq imkanı, yaxud istəyi olmasın. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin rəsmi dilləri ingilis və fransız dilləridir.

www.icc-cpi.int

B

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi

Mənzil qərarı Niderland Krallığının paytaxtı Haaqa şəhərində yerləşən Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi BMT-nin əsas orqanlarından biridir və 1946-cı ildən fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi BMT Nizamnaməsi və Beynəlxalq Məhkəmənin Statutuna uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Bu məhkəmə yalnız dövlətlər arasında yaranan mübahisələrə baxmaqla yanaşı, BMT-nin başqa əsas orqanlarının (məsələn, Təhlükəsizlik Şurası, Baş Assambleya və s.) sorğusu əsasında beynəlxalq-hüquqi məsələlərə dair məcburi qüvvəsi olmayan tövsiyə xarakterli rəylər verir. Dövlətin BMT-nin üzvü olması o demək deyil ki, o, avtomatik olaraq Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi qarşısında başqa dövləti məhkəməyə verə, yaxud başqa dövlət onu məhkəməyə verə bilər. BMT üzvü olan dövlətin bu məhkəməyə şikayət verməsi və onun özünün məhkəməyə verilə bilməsi üçün ya həmin dövlət özünə münasibətdə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin səlahiyyətini (yurisdiksiyasını) tanımalı, ya da yaranan mübahisəyə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsində baxılmasını nəzərdə tutan müqavilənin üzvü olmalıdır.

Dövlətlər arasındakı mübahisələrə dair Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin çıxardığı qərar qətidir və barəsində şikayət verilə bilməz.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin tərkibinə 15 hakim daxildir. Hakimləri BMT Baş Assambleyası və BMT Təhlükəsizlik Şurası 9 il müddətinə seçir və bu hakimlərin diplomatik toxunulmazlıq, yenidən seçilmək hüquqları var. 1960-cı ildən indiyədək BMT Təhlükəsizlik Şurasının 5 daimi üzvündən dördü, yəni ABŞ, Fransa, Rusiya Federasiyası (əvvəllər SSRİ) və Böyük Britaniya Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsində hakimlərlə daimi təmsil olunur. Çin Xalq Respublikasının 1967-1985-ci illər arası BMT-yə təmsil olunması üçün namizəd təqdim etməməsi onun bu siyahıya daxil olmaması ilə nəticələnib. Məhkəmənin sədri və sədr müavini üç il, məhkəmə katibi və onun müavini isə yeddi il müddətinə seçilir. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin rəsmi dilləri ingilis və fransız dilləridir.

www.icj-cij.org

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı beynəlxalq hökumətlərərsası təşkilatdır. O, Birinci Dünya müharibəsindən sonra, 1919-cu ildə, Millətlər Cəmiyyətinin nəzdində yaradılıb. 1946-cı il dekabrın 14-də BMT Baş Assambleyası Beynəlxalq Əmək Təşkilatına ixtisaslaşmış qurum statusu verib. Hazırda təşkilatın 183 üzvü var. Nizamnaməyə əsasən təşkilatın başlıca məqsədləri aşağıdakılardır: tam məşğulluğu və həyat səviyyəsini yüksəltmək, insan hüquqlarına əməl olunmasını təmin etmək, zəhmətkeşlərin həyat və sağlamlığını müdafiə etmək və s. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Beynəlxalq Əmək Təşkilatı normalar hazırlayır və üzv dövlətlər bu normaları qəbul edib tətbiq edirlər. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının orqanlarına Beynəlxalq Əmək Konfransı, İnzibati Şura, Beynəlxalq Əmək Bürosu, üçtərəfli komitələr, regional və xüsusi konfranslar aiddir. Azərbaycan Respublikası 1992-ci il mayın 19-da Beynəlxalq Əmək Təşkilatına üzv qəbul olunub. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi Beynəlxalq Əmək Təşkilatının ekspertlərinin tövsiyəsi ilə beynəlxalq əmək standartlarına uyğun hazırlanıb və 1999-cu il yanvarın 1-də qüvvəyə minib.

www.ilo.org

Beynəlxalq Günlər

Dünya ictimaiyyətinin diqqətini çox mühüm problemlərə cəlb etmək, eləcə də dünyada baş vermiş və yadda qalan bir çox hadisələri xatırlamaq üçün müəyyən günlər beynəlxalq günlər kimi qeyd olunur. Həmin günlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

8 mart – Beynəlxalq Qadınlar Günü

17 mart – Ümumdünya Dəniz Nəqliyyatı Günü

7 aprel – Ümumdünya Sağlamlıq Günü

12 aprel – Ümumdünya Aviasiya və Kosmonavtika Günü

24 aprel – Gənclərin Beynəlxalq Həmrəylik Günü

Aprelin son bazar günü – Ümumdünya Qardaşlaşmış Şəhərlər Günü

- 1 may – Zəhmətkeşlərin Beynəlxalq Həmrəyliyi Günü
- 18 may – Beynəlxalq Muzeylər Günü
- 24 may – Afrikanın Qurtuluş Günü
- 1 iyun – Uşaqları Beynəlxalq Müdafiə Günü
- 5 iyun – Ətraf Mühitin Ümumdünya Mühafizəsi Günü
- İyulun 1-ci şənbə günü – Beynəlxalq Kooperasiya Günü
- 8 sentyabr – Jurnalistlərin Beynəlxalq Həmrəyliyi Günü
- Sentyabrın 3-cü çərşənbə axşamı – Beynəlxalq Sülh Günü
- 24 oktyabr – BMT Günü
- 10 noyabr – Ümumdünya Gənclər Günü
- 17 noyabr – Beynəlxalq Tələbələr Günü
- 10 dekabr – İnsan hüquqları Günü

Beynəlxalq hüquq

Beynəlxalq hüquq dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən və onların qarşılıqlı razılıq əsasında yaratdığı hüquq normaları sistemidir. Beynəlxalq hüququn başlıca yaradıcısı və təminatçısı dövlətlərdir. Milli hüquq sistemlərindən fərqli olaraq, beynəlxalq hüquq dövlətlər arasındakı münasibətləri nizama salır. Beynəlxalq hüquq ilk növbədə dövlətlər üçün hüquq və vəzifələr nəzərdə tutsa da, xalqların da beynəlxalq hüquqdan irəli gələn bəzi hüquqları var (məsələn, öz müqəddəratını təyin etmək hüququ). Beynəlxalq hüququn beynəlxalq ümumi hüquq və beynəlxalq xüsusi hüquq kimi hissələri fərqləndirilir. Müasir beynəlxalq hüququn əsası 1945-ci ildə, İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan və BMT təsis edildikdən sonra qoyulub. Həmin vaxta qədər mövcud olmuş beynəlxalq hüquqa klassik beynəlxalq hüquq da deyilir. Müasir beynəlxalq hüququ klassik beynəlxalq hüquqdan fərqləndirən xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: təkcə sivil və xristian dövlətlərinə deyil, bütün dünya ölkələrinə şamil olunması; beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi təmin etməsi; müharibələrə qadağa qoyması;

insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsinə təminat verilməsi və s. Bundan başqa, müasir beynəlxalq hüquqda beynəlxalq cinayətlərə görə (bu cinayətlərə genosid, təcavüz, müharibə cinayətləri, terrorizm və s. aiddir) dövlətlər və fiziki şəxslərin məsuliyyəti üçün qaydalar nəzərdə tutulub. Məsələn, BMT Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdid yaranan dövlətlərə qarşı sanksiya tətbiq edə bilər. Lakin buna baxmayaraq, həmin dövlətlərin razılığı olmazsa, ən ağır beynəlxalq hüquq pozuntusu olsa belə, işi Beynəlxalq Məhkəməyə vermək olmaz. Beynəlxalq hüququn beynəlxalq hava hüququ, dəniz hüququ, müqavilə hüququ, humanitar hüquq, kosmos hüququ və başqa sahələri var. Beynəlxalq hüquq diplomatiya və xarici siyasətlə sıx bağlıdır. Dövlətlərin suveren bərabərliyi, güc tətbiq etməmək və güc tətbiq etməklə hədələməmək, beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi, sərhədlərin toxunulmazlığı, dövlətlərin ərazi bütövlüyü, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək və s. beynəlxalq hüququn əsas prinsipləridir. Hər bir dövlət beynəlxalq hüquqdan irəli gələn öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməlidir. Bunun üçün dövlət qanunvericilik sistemini həmin öhdəliklərə uyğunlaşdırmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin II hissəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir”.

Beynəlxalq xüsusi hüquq

Beynəlxalq xüsusi hüquq ayrı-ayrı ölkələrin şəxsləri arasında mülki-hüquq münasibətlərini nizamlayan qaydalardır. Onun əsas məqsədlərindən biri ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində olan ziddiyyətləri (bu ziddiyyətlərə beynəlxalq xüsusi hüquqda kolliziya deyilir) aradan qaldırmaqdır. Hər hansı münasibətin beynəlxalq xüsusi hüquqa aid olması üçün bu münasibət həm beynəlxalq, həm də mülki hüquq xarakterli olmalıdır. Azərbaycan ərazisində Azərbaycanın fiziki şəxsləri və ya hüquqi şəxsləri arasında mülki münasibətlər (məsələn, nikah, əmək müqaviləsi, bağışlama müqaviləsi, müəllif və ixtira hüquqları və s. ilə bağlı) yaranırsa, bu münasibətlər beynəlxalq

xüsusi hüquqa aid deyil. Bundan başqa, beynəlxalq xarakterli olan, lakin mülki hüquqla bağlı olmayan münasibətlər də beynəlxalq xüsusi hüquqa aid münasibətlər hesab edilmir. Məsələn, Azərbaycan vətəndaşı Azərbaycanda yerləşən dəniz limanından gəmini xarici ölkəyə qaçırsa, bu halda beynəlxalq xüsusi hüquq deyil, başqa hüquq normaları tətbiq olunacaq. Beynəlxalq xüsusi hüququn mənbələrini dövlətdaxili qanunvericilik və beynəlxalq müqavilələr (həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli) və ticarət adətləri təşkil edir. Beynəlxalq xüsusi hüququn subyektləri, bir qayda olaraq, fiziki və hüquqi şəxslər olsa da, dövlətlər də müəyyən şərtlər daxilində beynəlxalq xüsusi hüquq münasibətinin tərəfi qismində çıxış edə bilirlər. Bu zaman “tərəflərin bərabərliyi” prinsipinə mütləq əməl olunmalıdır.

Beynəlxalq müqavilə

Beynəlxalq müqavilə dövlətlər, eləcə də dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar arasında yazılı formada bağlanan, beynəlxalq hüquqla nizamlanan beynəlxalq sənəddir. Beynəlxalq müqavilə saziş, konvensiya, protokol, pakt, razılaşma, akt və s. adlana bilər. Adından asılı olmayaraq, bütün beynəlxalq müqavilələr onun tərəfləri üçün vəzifələr yaradır. Müqavilədə tərəflərin nəyi həyata keçirmək və nəyə nail olmaq istədikləri göstərilir. Beynəlxalq müqavilə, bir qayda olaraq, aşağıdakı hissələrdən ibarət olur: preambula (burada tərəflərin niyyəti və məqsədləri ifadə olunur); əsas hissə (bu hissədə müqavilənin bölmələri, fəsiləri və maddələri əksini tapır); yekun hissə (burada müqavilənin qüvvəyə minməsi, ləğv edilməsi və s. ilə bağlı məsələlər tənzimlənir); əlavələr (protokollar, qaydalar, məktublar və s.). Beynəlxalq müqavilənin ikitərəfli və çoxtərəfli, regional və universal növləri var. Müqavilə onu bağlayan tərəflərin dillərində tərtib olunur və ya onlar arasındakı ümumi razılığa əsasən bir dildə tərtib olunur (müqavilə tərəflərinin sayı çoxdursa və onlar müxtəlif dillərdə danışdıqlarsa, razılıq əsasında həmin müqavilə bir neçə dildə tərtib oluna bilər). Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bağlanan beynəlxalq müqavilələr həmin təşkilatın rəsmi dillərində olur. Beynəlxalq müqavilələr imzalandıqdan, yaxud dövlətlər onları qanunvericiliklərinə daxil etdikdən (buna ratifikasiya deyilir) sonra qüvvəyə minir.

“Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il tarixli Vyana Konvensiyası yalnız dövlətlər arasında, yazılı formada bağlanan müqavilələrə şamil olunur.

Beynəlxalq təhlükəsizlik

Beynəlxalq təhlükəsizlik dövlətlərin suverenliyinə zəmanət verən, beynəlxalq qanunların əməl olunduğu geosiyasi vəziyyətdir. İndi beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri ilə ilk növbədə BMT məşğul olur. Təsadüfi deyil ki, onun yaradılmasının əsas məqsədi məhz sülh və beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunmasıdır. Beynəlxalq təhlükəsizliyə təhdid yaradan dövlətlərə qarşı konkret sanksiyaların tətbiqi səlahiyyəti isə BMT Təhlükəsizlik Şurasına (TŞ) məxsusdur. TŞ ilə yanaşı, başqa beynəlxalq təşkilatlar da qismən beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirə bilər. Bu cür təşkilatlara misal olaraq NATO-nu göstərmək olar. Təhlükəsizliyə nail olmaq üçün hərbi, siyasi, iqtisadi, humanitar və s. təsir metodlarından istifadə olunur.

Beynəlxalq təşkilat

Beynəlxalq təşkilat dedikdə, beynəlxalq müqavilə əsasında müəyyən məqsədləri həyata keçirmək üçün yaradılan birlik nəzərdə tutulur. Onlar beynəlxalq hüquq normalarının yaradılmasında bilavasitə iştirak edir və dövlətlərin həmin normaları yerinə yetirməsinə nəzarət edirlər. Beynəlxalq təşkilatların uyğun orqanlar sistemi var və qərarlarını adətən səsvermə və ya konsensus yolu ilə qəbul edirlər. Adətən beynəlxalq təşkilatlar aşağıdakı orqanlardan ibarət olur: ali orqan, icra orqanı, inzibati orqan (beynəlxalq təşkilatın katibliyi), xüsusi komitə və komissiyalar. Bu orqanlar ayrı-ayrı təşkilatlarda müxtəlif cür adlana bilər, lakin funksiyaları eynidir. Beynəlxalq təşkilatların imtiyaz və toxunulmazlıqları var. Üzv dövlətlərin əhatə dairəsinə görə beynəlxalq təşkilatlar universal (məsələn, BMT, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və s.) və regional (məsələn, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Amerika Dövlətləri Təşkilatı və s.) təşkilatlara bölünür. Üzv olmaqla bağlı hər təşkilatın öz qaydaları var. İstənilən dövlət beynəlxalq təşkilata üzv ola bilərsə, bu zaman söhbət açıq təşkilatdan gedir. Üzvlüyə qəbul təsisçi dövlətlərin dəvəti ilə həyata keçirilirsə, bu halda

B

söhbət qapalı təşkilatdan (məsələn, NATO, Avropa İttifaqı) gedir. İlkın üzvlər təşkilatın yaradılmasında və təsis aktının imzalanmasında iştirak edən dövlətlərdir. Qoşulmuş dövlətlər isə təşkilata sonradan daxil olan dövlətlərdir. Qeyd edilənlərdən başqa, bir çox beynəlxalq təşkilatlarda daimi müşahidəçi statuslu dövlətlər də olur ki, onlar üzv dövlət hesab olunmurlar. Dövlətin beynəlxalq təşkilatda üzlüyü iki cür başa çata bilər: 1) könüllü olaraq təşkilatdan çıxma; 2) təşkilatın nizamnaməsinin müddələrinin kobud şəkildə pozulmasına və öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinə görə təşkilatdan xaric olunma.

Beynəlxalq Valyuta Fondu

Beynəlxalq Valyuta Fondu iqtisadi-maliyyə məsələləri üzrə beynəlxalq təşkilatdır və ABŞ-ın Vaşinqton şəhərində yerləşir. Fondun yaradılması barədə qərar 1944-cü ildə Bretton-Vudsda (ABŞ) keçirilmiş və antihitler koalisiyasının üzvü olan 44 dövlətin iştirak etdiyi iqtisadi konfransda qəbul edilib (bu konfransda başqa maliyyə təşkilatı olan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının yaradılması barədə qərar qəbul olunub). 1946-cı ildən etibarən fəaliyyətə başlamış Beynəlxalq Valyuta Fondunun 185 üzvü var. Bu dövlətlər Beynəlxalq Valyuta Fondunun kapitalını təşkil edirlər. Fondun əsas məqsədlərinə beynəlxalq valyuta əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq ticarətin genişləndirilməsi, üzv dövlətlərin iqtisadiyyatının inkişafına yardım üçün müvəqqəti maliyyə vəsaitlərinin ayrılması və s. aiddir. Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün Beynəlxalq Valyuta Fondu müşahidə, maliyyə yardımı və texniki yardım etmək kimi vasitələrdən istifadə edir. Təşkilatın strukturuna Müdirilər Şurası, Müvəqqəti Komitə, İnkişaf Komitəsi, İcra Şurası, Beynəlxalq Valyuta Fondunun Statistika Komitəsi və Bölişdürücü direktor kimi qurumlar daxildir. Azərbaycan Respublikası 1992-ci il sentyabrın 18-də Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv qəbul olunub.

www.imf.org

Bələdiyyə (bax: yerli özünüidarəetmə)

Bərabərlik hüququ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində bərabərlik hüququ nəzərdə tutulub. Bərabərlik hüququ dedikdə, hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olması, kişi və qadınların eyni hüquq və azadlıqlarının olması başa düşülür. Dövlət irqi, milli, dil, din, cinsi mənsəbiyyətinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə, əqidəsinə, siyasi partiya, ictimai birliklər və həmkarlar ittifaqına mənsəbiyyətinə görə ayrı-seçkiliyə yol vermədən hər kəsin hüquq və azadlıqlarına təminat verir. Başqa sözlə desək, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının yuxarıda sadalanan əlamətlərə görə məhdudlaşdırılması qadağandır.

Bəraət

Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxslə bağlı məhkəmə prosesi keçirilərkən onun təqsiri sübuta yetirilməzsə, bu şəxs Azərbaycan Respublikası adından təqsirsiz elan edilməli və ona məhkəmənin hökmü ilə bəraət verilməlidir. Təqsirsiz elan edilmiş şəxsin mülkiyyət, əmək və başqa hüquqlarına məhdudiyyət qoyula bilməz. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində barəsində məhkəmə prosesi keçirilmiş və bəraət almış təqsirləndirilən şəxs vurulmuş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsini tələb edə bilər. Bəraət hökmü aşağıdakı hallarda çıxarılır: cinayət hadisəsi olmadıqda (yəni barəsində məhkəmə prosesi keçirilən hadisə cinayət hadisəsi kimi sübut olunmadıqda və ya hadisənin baş verməməsi sübut olunduqda); əməldə cinayət tərkibi olmadıqda (yəni əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar olduqda); təqsirləndirilən şəxsin cinayətin törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda; təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olması sübuta yetirilmədikdə (işlə bağlı yetərinə sübut toplanmadıqda və ya toplanmış sübutlar onun təqsirli olmasını sübut etmədikdə); andlı iclasçılar kollegiyası şəxsin təqsirsizliyi haqqında qərar çıxardıqda.

Bəyanat

Bəyanat sözünün mənşəyi latın sözü “*declaratio*”-dan (“*elan*”, “*açıqlama*” deməkdir) irəli gəlir. Bu söz ingilis dilində “*declaration*”, rus dilində isə “*декларация*”(*deklaratsiya*) kimi işlədilir. Bəyanatda dövlət xarici və daxili siyasət prinsiplərini elan edir, yaxud konkret məsələlərə dair mövqeyini bildirir. Bundan başqa, dövlət və ya qeyri-dövlət orqanları hər hansı hadisəyə və ya günə münasibətdə də bəyanat verə bilirlər. Məsələn, “İnsan hüquqları günü”nə dair bir çox qeyri-hökumət təşkilatları, ombudsman, beynəlxalq təşkilatlar bəyanatlarını yayırlar. Bu cür bəyanatda həmin orqanın insan hüquqları sahəsindəki cari fəaliyyəti, gələcəkdə görəcəyi işlər və s. göstərilir. Bəyanatı verən dövlətin (dövlətlərin) sayından asılı olaraq birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli bəyanat növləri fərqləndirilir.

Bəyannamə

Bəyannamə müəyyən prinsiplərin və rəhbər başlanğıcların əksini tapdığı dövlətdaxili normativ-hüquqi, yaxud beynəlxalq-hüquqi sənəddir. Bəyannamədə daxili və xarici siyasətin əsas prinsipləri, beynəlxalq təşkilatların əsas fəaliyyəti və ya hər hansı məsələyə dair mövqeləri ifadə oluna bilər. Beynəlxalq-hüquqi sənəd qismində bəyannamənin qəbul edilməsində məqsədlərindən biri dünya dövlətlərinin əməl etməli olduğu qaydaları müəyyən etmək ola bilər. Bəyannamə adətən imzalanır, lakin onun imzasız da qəbul edilməsi mümkündür. Dövlət və hökumət başçıları, xarici işlər nazirləri və başqa rəsmi dövlət nümayəndələri dövlət adından bəyannamə ilə çıxış edə bilirlər. Beynəlxalq müqavilənin də bəyannamə formasında bağlanması halları olur. Ən məşhur bəyannamələrə misal olaraq 1948-ci il 10 dekabr tarixli İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, 1776-cı il 4 iyul tarixli ABŞ-ın İstiqlaliyyət Bəyannaməsini (ABŞ hər il 4 iyulu Müstəqillik günü kimi qeyd edir) göstərmək olar.

Beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən birja mərkəzləri aşağıdakılardır: London Fond Birjası, Tokio Fond Birjası, Frankfurt Qiymətli Kağızlar Birjası, Hon-Konq Fond Birjası, Toronto Fond Birjası, İsveçrə, Amsterdam, Paris, Lissabon, Brüssel birjalrı.

Birja

Birja müəyyən olunmuş qaydalara əsasən mallar, valyutalar, qiymətli kağızlar və s. bazarının müntəzəm fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi şəxsdir. O holland dilində *beurs*, almanca *börse*, fransızca *bourse*, italyanca *borsa*, ingilis dilində isə *exchange* adlanır. Əvvəllər birja yer və ya bina adı olub və orada ticarət edən insanlar və maklerlər (vasitəçilər) müəyyən edilmiş saatlarda yığışıblar. Bu zaman sazişlər şifahi formada bağlanırdı. Kompüter əsrində isə bunu xüsusi proqramlar vasitəsilə elektron şəkildə edirlər. Tərəflər özlərinin, yaxud müştərinin maraqlarına əsasən alış üçün və ya qiymətli kağızın satışı üçün elektron ticarət sistemlərində elanlar yayırlar. Birja bağlanmış sazişlərin hesabatını aparır, haqq-hesabı təşkil edir və zəmanətlər verir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. Onun nizamnaməsi 1945-ci il iyunun 26-da imzalanıb və oktyabrın 24-də qüvvəyə minib. Hazırda BMT-yə dünyanın 193 dövləti üzvdür. Beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, xalqlar arasında dostluq əlaqələrinin inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi bu təşkilatın əsas məqsədləri sırasındadır. Konkret olaraq, BMT və onun qurumları ətraf mühitin mühafizəsinə kömək edir, təbii fəlakətlər və ya başqa hallarda ərzaq yardımını göstərir, ölkələri demokratikləşməyə, silahların yayılmasına qarşı tədbirlər görməyə çağırır və onlara bu fəaliyyətin həyata keçirilməsində dəstək verir. BMT-nin strukturuna aşağıdakı orqanlar daxildir: BMT Baş Məclisi və ya Baş Assambleya, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və Sosial Şura, Qəyyumluq Şurası, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, Katiblik, İnsan Hüquqları Şurası (2006-cı ildə yaradılıb). BMT Baş Məclisində BMT-yə üzv olan bütün dövlətlər təmsil olunur və orada hər bir dövlətin böyüklüyündən və ya kiçikliyindən asılı olmayaraq bir səsi var. Baş Məclis sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasında dövlətlərin əməkdaşlığı, sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə əməkdaşlıq, tərkisilahlıq, beynəlxalq hüququn inkişafı məsələlərinə dair təşkilatın üzvlərinə və ya BMT Təhlükəsizlik Şurasına tövsiyələr verə bilər. Təhlükəsizlik Şurası 15 üzvdən ibarətdir. Onlardan 5-i daimi (ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya Federasiyası, Fransa, Çin), 10-u isə müvəqqəti üzvlərdir. Müvəqqəti üzvləri Baş Assambleya 2 il müddətinə seçir. Təhlükəsizlik Şurasının hər üzvünün bir səsi var. Səsə qoyulan məsələ ilə bağlı 9 lehinə səs verilərsə, qərar qəbul olunmuş sayılır. Təhlükəsizlik Şurası BMT-yə yeni üzvlərin qəbulu və BMT Baş Katibinin seçilməsi (o, 5 il müddətinə seçilir) ilə bağlı Baş Assambleyaya tövsiyələr verir, eləcə də Baş Assambleya ilə birlikdə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin hakimlərini seçir və s. Təhlükəsizlik Şurasının hərbi qüvvələri olmasa da, lazım gəldikdə (məsələn, hansısa dövlətə qarşı hərbi sanksiyalar tətbiq olunduqda), üzv dövlətlərin silahlı qüvvələrindən təşkil edilmiş qüvvələr Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarının icrasına cəlb edilə bilər. BMT-nin altı rəsmi dili var: ingilis, fransız, ispan, ərəb, çin və rus dilləri. Azərbaycan Respublikası BMT-yə 1992-ci il martın 2-də üzv olub, 2011-ci ildə isə Təhlükəsizlik Şurasına müvəqqəti üzv seçilib.

www.un.org;
www.un-az.org

Birinci Dünya müharibəsində Belçika, Lüksemburq və İranın, İkinci Dünya müharibəsi zamanı isə Belçika, Lüksemburq, Hollandiya və İranın bitərəfliyi kobudcasına pozulub.

Bitərəflik

Bitərəflik sözünün sinonimi olan neytrallıq sözünün mənşəyi hərfi mənası “*ikisindən heç biri*” olan latın sözü “*ne-uter*”-dən irəli gəlir. Bitərəflik və ya neytrallıq dövlətlərin xarici siyasət fəaliyyəti prinsiplərindən biridir. Bitərəf dövlətin əsasən bu hüquqları var: ərazi toxunulmazlığı, müharibədə iştirak etməyən vətəndaşların toxunulmazlığı və hərbi mülkiyyətin toxunulmazlığı. Beynəlxalq hüquqda bitərəfliyin iki növü fərqləndirilir: müharibə zamanı bitərəflik və daimi bitərəflik. Birinci halda bitərəf dövlət başqa dövlətlər arasında müharibə baş verəndə onlardan heç birinin tərəfində müharibədə iştirak etmir. Bu zaman dövlətin müharibədə bitərəfliyi haqqında əvvəlcədən bəyanat verilməlidir. Daimi bitərəflikdə isə, dövlət yalnız müharibə zamanı deyil, həmişə bitərəflik siyasəti aparır. Bu cür siyasət yürüdən dövlət heç vaxt başqa dövlətlər arasında baş verən və ya baş verə biləcək silahlı münaqişələrdə iştirak etmir, eləcə də ərazisini xarici qoşun və hərbi bazaların istifadəsinə vermir. Hazırda daimi bitərəf olan ölkələrə misal olaraq İsveçrəni (1815-ci ildən), Avstriyanı (1955-ci ildən), Maltanı göstərmək olar. Bitərəflik elan olunarkən bu, ölkənin konstitusiya aktlarında və beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilir. Dövlət bitərəfliyini elan etsə də, bu, heç bir aktda əksini tapmaya da bilər. Bu kimi bitərəflik formasına ənənəvi bitərəflik deyilir. Dövlət bitərəfliyini elan edibse, başqa dövlətlər buna hörmət və əməl etməlidirlər.

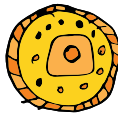
Blokada

Blokada müharibə vəziyyətində olan dövlətlərdən birinin başqa dövlətə giriş və çıxışı qismən və ya tam əngəlləmək məqsədi güdən zor tətbiq etmə formasıdır. Şəhər və ya hansısa qalanın zəbt olunması məqsədi ilə olan blokada mühasirə də adlanır. Güc tətbiq edərək başqa dövləti blokadaya almış ölkə blokadaya alınmış dövlətin müəyyən ərazisinə ərzaq və müharibə materiallarının gətirilməsinin qarşısını almağa cəhd göstərir. Blokadanın obyektləri aşağıdakılar ola bilər: dövlətlər, hərbi qarnizonların yerləşdiyi şəhərlər və qəsəbələr, iqtisadi rayonlar,

adalar, boğaz zonaları, körfəzlər, hərbi-dəniz bazaları, limanlar və s. Təcrübədə daha çox hərbi blokada anlayışına rast gəlinir. Hərbi blokadaların məqsədi dövlətin hərbi-iqtisadi gücünü sarsıtmaq, blokadaya alınmış ərazinin güc və ehtiyatlarını tükəndirmək və s. olur. Əhatə etmə coğrafiyasına görə blokadanın quru, hava, dəniz və ya qarışıq blokada növləri də fərqləndirilir. Tarixdə ən yadda qalmış blokadalar sırasına XIX əsrdə Napoleonun İngiltərəyə qarşı tətbiq etdiyi kontinental blokada, Birinci Dünya müharibəsinin başlanğıcında Almanıyanın Antanta ölkələrini dəniz blokadasına alması, İkinci Dünya müharibəsinin gedişində alman qoşunlarının Leninqradı (indiki Sankt-Peterburq şəhəri) qarışıq (quru-hava-dəniz) blokadaya məruz qoymaları və s. daxildir.

BMT Uşaq Fondu (UNİCEF)

BMT Uşaq Fondunun (ingiliscə: *UNICEF – United Nations International Children's Emergency Fund*) əsası 1946-cı il dekabrın 11-də qoyulub. Fonda rəhbərliyi 36 üzvdən ibarət İcra Şurası həyata keçirir. Mənzil Qərargahları Nyu-York, Kopenhagen və Florensiyada, regional şöbəsi isə Cenevrədədir. Könüllü yardımlar hesabına fəaliyyət göstərən bu Fondun məqsədi uşaq və körpələrin problemlərini qabartmaq, dünya ictimaiyyətinin diqqətini həmin problemlərə yönəltmək və bununla da uşaqların hüquqlarının (uşaqların hüquqlarının qorunması sahəsində qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlərə misal olaraq 1959-cu il tarixli “Uşaq Hüquqları” Bəyannaməsini, 1989-cu il tarixli “Ümumdünya Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyanı göstərmək olar) müdafiəsini təkmilləşdirməkdir. BMT Uşaq Fondu uşaqlara yardım proqramlarının

www.unicef.org

Maraqlıdır: UNİCEF-in emblemi İspaniyanın “Barselona” futbol klubunun futbol köynəklərində əks olunub. Lakin bu emblemin futbol köynəklərində əks olunması UNİCEF-in reklamı kimi başa düşülməməlidir. Əksinə, “Barselona” klubu özü hər il UNİCEF-ə öz büdcəsindən 2 milyon avro vəsait ayırır.

unicef
United Nations Children's Fund

1880-ci ildə İrland siyasətçisi Parnell Çarlz Boykot İrlandiyada əhalini torpaq islahatları aparmağa çağırırdı. O, əlinin altında işləyən kəndlilərə az maaş verirdi. Kəndlilər maaşın azlığından şikayət etməyə başladı. Lakin Boykot şikayət edən kəndliləri işdən qovurdu. Artıq heç kəs əlini ağdan qaraya vurmur və Boykot ailəsi ilə əkin-biçin sahələrinə çıxırdı. Boykota bazarda mal satılmır, qonşular onun salamını almır və o başqa bu kimi xoşagəlməz hadisələrlə üzləşirdi. Müflisləşən Boykot İrlandiyanı tərk etmək məcburiyyətində qalır. Boykotun başına gələn bu hadisəyə yerli din xadimi “Boykot” adını verir.

hazırlanmasına dəstək verir, bu proqramların həyata keçirilməsinə material və avadanlıq ayırır, eləcə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə uşaqlara yardım planlarının hazırlanması və icrası üzrə kadrların yetişdirilməsi üzrə tədbirlər görür. Bundan başqa, Fond uşaqlara münasibətdə səhiyyə, qida, inkişaf siyasəti, eləcə də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla (məsələn, qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan uşaqlar, uşaq evlərində tərbiyə olunan uşaqlar) bağlı üzv dövlətlərin hansı tədbirlər həyata keçirdiklərini öyrənir və lazım olduqda, bununla bağlı tövsiyələrini verir. BMT Uşaq Fondu “Dünyada uşaqların vəziyyəti” və “Millətin inkişafı” adlı jurnallar da çap etdirir.

Boykot

Boykot dinc etiraz formasıdır. Onu müxtəlif dövlətlərlə, təşkilatlarla, şəxslərlə münasibətlərin tam və ya qismən kəsilməsindən ibarət siyasəti və iqtisadi mübarizə forması kimi də səciyyələndirmək olar. Boykot termininin yaranması XIX əsrdə İrlandiyada yaşamış ingilis mənşəli torpaq icarəyə verən Çarlz Boykotun adı ilə bağlıdır (bax: terminin izahı ilə bağlı tarixcə əlavədə verilib). İndi boykot sözündən hansısa dövlətlə münasibətlər qurmaqdan və ya bu münasibətləri saxlamaqdan, eləcə də iqtisadiyyat sahəsində ticarət və ya maliyyə əlaqələri yaratmaqdan imtina edildikdə istifadə olunur. Tarixdə baş vermiş boykot hallarına misal olaraq 1951-1953-cü illərdə İran hökumətinin ingilis-iran neft şirkətinin milliləşdirməsi haqqında qanun qəbul etməsindən sonra İngiltərənin İran neftinə boykot elan etməsini, Misirin Süveyş kanalını milliləşdirməsini Fransa və İngiltərənin boykot etməsini göstərmək olar. Boykot sülhü qorumaq üçün münasib vasitə kimi də dəyərləndirilir. BMT Nizamnaməsinin 41-ci maddəsinə əsasən iqtisadi münasibətlərin, dəmiryolu, dəniz, hava, poçt, teleqraf, radio və başqa əlaqə vasitələrinin, diplomatik münasibətlərin kəsilməsi sülhün qorunmasına xidmət edən tədbirlər sayılır. Boykot güclü dövlətlərin zəif dövlətlərə təzyiq vasitəsi rolunu da oynaya bilər. Bunlardan başqa, təcrübədə vətəndaşların öz hökumətlərini boykot etməsi hallarına da rast gəlmək mümkündür. Belə hallarda vətəndaşlar adətən vergiləri verməkdən boyun qaçırlar.

Böhran

Böhran sözünə şərti olaraq cəmiyyət həyatında baş verən uyğunsuzluqlar nəticəsində təsəvvür edilməz problemlərin yaranma biləcəyi dönüş dövrü kimi tərif etmək olar. Böhran görünməyən münəfişlər və narahatlıqlar yarada bilər. Böhranın səbəb ola biləcəyi ən böyük nəticələrdən biri inqilablardır. Nəzəriyyədə böhranın iqtisadi, maliyyə, enerji, sosial-demoqrafik, hərbi-siyasi, psixoloji, fəlsəfi, ekoloji növləri fərqləndirilir.

Çin dilində böhran sözü iki heroqliflə yazılır: “vey” – təhlükə və qorxu, “szi” – imkan, şərait.

Böyük səkkizlik

Böyük səkkizlik (ingilis dilində G8 və ya *Great 8* (“great” – böyük, nəhəng) adlanır) dünyanın 8 qüdrətli və zəngin ölkəsini özündə birləşdirən toplantıdır (forumdur). Üzv dövlətlər sırasına ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Kanada və Rusiya aiddir ki, bunlar da birlikdə dünya iqtisadiyyatının 65%-ni özündə cəmləşdirirlər. Daimi orqanları və ya mənzil-qərarqahı olmayan Böyük səkkizlik Rusiyanın oraya tam qoşulmasından əvvəl 7 + 1 adlanırdı. Hər il üzv-dövlətlərdən biri yanvar ayının 1-dən başlayaraq aşağıdakı ardıcılıqla quruma sədrlik və onun keçirdiyi tədbirlərə ev sahibliyi edir: Fransa, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Almaniya, Yaponiya, İtaliya, Kanada. Böyük səkkizlik ölkələrinin sammiti hər il (adətən yayda) sədrlik edən ölkədə keçirilir. Bu görüşlərdə dövlət və hökumət başçıları, eləcə də Avropa Birliyinin nümayəndələri iştirak edirlər. Qonaq qismində Braziliya, Çin, Hindistan, Meksika və Cənubi Afrika dövlətləri də dəvət edirlər. Göstərilən səbəbdən bu cür görüşlər bəzən G8 + 5

adlanır. Görüşlərdə müzakirə olunan mövzulara sağlamlıq, qanunun aliliyinin tətbiqi, məşğulluq, iqtisadiyyat və sosial inkişaf, enerji, beynəlxalq münasibətlər və daxili münasibətlər, terrorizm və s. aiddir.

Buddizm

VI əsrdə Cənubi Asiyada yaranan dini-fəlsəfi nəzəriyyədir və banisi Şimali Hindistanda doğulmuş Siddxartxa Guatamadır.

Budda sözünün mənası “aydınlaşmış” deməkdir. Buddizm hind hökmdarı Aşokanın dövründə geniş yayılıb və Seylon, Suriya, Misir, Makedoniya və Yunanıstana qədər gedib çıxıb. Buddizm təliminin əsasında *müqəddəs dörd həqiqət* durur: 1) həyatda izzirab var; 2) izzirabın səbəbləri var; 3) onu yaradan mənbələrin aradan qaldırılması ilə izziraba son qoyula bilər; 4) izziraba son qoyulması üçün doğru yollar var. Buddizmi qəbul etmək və ona daxil olmaq üçün bu cümləni demək lazımdır: “Buddaya sığınırım, Dhammaya (dinə) sığınırım, Sanghaya (Rahiblər Camaatı, dünyanın ən qədim subay rahiblər birliyi) sığınırım”. Sanghaya daxil

olan rahib və rahibələr evləyə bilməzlər. Buddizmdə məbədlər “Vihara” adlanır. Bu məbədlərdə rahiblər

ayda iki dəfə bir araya gəlir və etdikləri səhvləri etiraf edərək nəfslərini öldürməyə söz göstərilir.

Spiral şəkildə tikilmiş Stupalarda isə rahiblər ibadət edirlər. Stupaya daxil olanda onlar Buddanın heykəlinə hörmət əlaməti olaraq çiçək və tüstü təqdim edirlər. Buddistlərin evlərində də Budda heykəlləri olur. Buddizmin müqəddəs kitabı “Tripitaka” və ya “Tipitaka” adlanır və mənası “üç səbət” deməkdir.

Burada rahib və rahibələrlə bağlı qaydalar, ayin üsulları, qidalanma, geyinmə,

Buddanın həyatı, buddizm fəlsəfəsi və s. ətraflı izah olunur. Buddizm iki böyük təriqətə ayrılır: 1) Hinayana (Kiçik Araba). Belə adlandırılmasının səbəbi

adamin

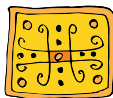

özünü xilas etməsi ilə bağlıdır. 2) Mahayana (Böyük Araba). Hər kəsin qurtuluşa çatması ü ç ü n cəmiyyət bütövlükdəəə alınmalıdır, hər kəsin ehtiyacları ödənməlidir.

Büdcə

Büdcə (ingiliscə: *budget*) qədim normand (fransız) sözü “*bougette*”-dan və “pul kisəsi”, “çanta”, mənalarnı verir. Büdcə irəli gəlir “dəri çuval” çeşidli orqanlar vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə mənsub vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunmasıdır. Büdcənin yaranması dövlətin yaranması ilə bağlıdır. Ölkənin büdcə sisteminin təşkili və əsasları dövlətin konstitusiyasında və büdcə sistemi haqqında qanunlarında əks olunur. Büdcə gəlirləri vergilərdən daxilolmalar, vergi olmayan gəlirlər, əsaslı gəlirlər, rəsmi qaydada alınan vəsaitlər hesabına formalaşır. İki və ya daha çox əmtəənin mübadiləsi zamanı büdcə xəttindən istifadə olunduğundan mikroiktisadiyyatda və makroiqtisadiyyatda büdcə (dövlət büdcəsi) vacib anlayışdır. Büdcənin öyrənilməsi ilə maliyyə elmi məşğul olur. Dövlət büdcəsi ölkənin ən vacib sənədlərindən biridir. Bu sənəddə ölkənin bütün müəssisələrinin, dövlət qulluğunun, aparıcı proqramların və s. maliyyə xərclərinin haqq-hesabı əks olunur. Burada dövlət xəzinəsi üçün mənbələr və ölçülər də göstərilir. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və Hesablama Palatası həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının “Dövlət büdcəsi haqqında” 2 iyul 2002-ci il və 18 may 1999-cu il tarixli qanunlarının 3-cü maddəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən ibarətdir”.

Bürokratiya

Fransız sözü *"bureau"* (yazı stolu, iş otağı) və yunan sözü *"krateia"*-nin (hakimiyyət) birləşməsindən yaranmış və hərfi mənası "idarəçiliyin hakimiyyəti" deməkdir. İlk dəfə bu termindən 1745-ci ildə fransız iqtisadçısı Vinsent de Qurne istifadə edib. Bürokratiya ali məmur aparatının rəsmiyyətçiliyə əsaslanan, rəsmiyyətçiliyin mahiyyəti üstələdiyi idarəetmə sistemidir. Bürokratiya cəmiyyətlərdə fərqli formada təzahür edir. Elə hallar olur ki, məmurlar vəzifələrindən sui-istifadə edərək süründürməçiliyə yol verirlər. Məhz bu səbəbdən əksər cəmiyyətlərdə insanlar bürokratiyanı süründürməçilik kimi də qəbul edirlər. Əslində bu söz təzə yaranan vaxtlarda bürokrat-məmurların hakimiyyəti monarxın əlindən alması kimi məhvedici mənə daşıyırdı. Sonralar alman sosioloqu Maks Veber bürokratiya sisteminin əsl mahiyyətini təqdim etdi. Bürokratiyanın əlamətləri aşağıdakı kimi təsnif olunur: əməyin bölünməsi və ixtisaslaşması; şaquli iyerarxiya (yəni, idarəçiliyi piramidaya bənzətmək olar, burada insanlar özlərindən aşağıda duranları idarə edir, özündən yuxarıda duranlara isə təbə olurlar); dəqiq və sərt qaydaların olması; yeni əməkdaşların cəlbə üçün xüsusi meyarların tətbiqi və s.

Casus

Casus bir dövlət üçün başqa dövlətin dövlət sirrləri haqqında məlumatların toplanması üzrə qanunsuz kəşfiyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə deyilir. Casuslar bu məlumatları əldə etmək üçün izləmələr aparır, müəyyən danışıqlara gizli qulaq asır və xüsusi texniki qurğulardan istifadə edirlər. Casus xarici dövlətin vətəndaşı, eyni zamanda onun kəşfiyyat orqanlarının işçisi ola bilər. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 276-cı maddəsinə əsasən casusluq cinayətinə görə əmlakı müsadirə olunmaqla və ya olunmamaqla yeddi ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulur.

Cavabdeh

Cavabdeh mülki və ya inzibati məhkəmə prosesinin iştirakçılarından biridir. Şəxs (iddiaçı) məhkəməyə müraciət etdikdə, başqa bir fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsdən nə isə tələb edir. Bu tələbin yönəldiyi fiziki şəxs və ya hüquqi şəxs cavabdeh adlanır. İddia, bir qayda olaraq, cavabdehin rəsmi qeydə alındığı yerin məhkəməsinə verilir. Cavabdehin yaşayış yeri bəlli deyilsə, onda iddia ya onun əmlakının olduğu, ya da bəlli sonuncu yaşayış yerinə görə verilir. Cavabdeh iddianı tam və ya qismən etiraf edə bilər. Bu, yazılı ərizə verilməklə və ya protokolda qeyd edilməklə gerçəkləşdirilir. Cavabdehin olduğu yer bilinmədikdə, məhkəmə cavabdehin bəlli axırıncı yaşayış yeri üzrə yerli özünüidarə orqanına, icra hakimiyyəti orqanına və ya cavabdehin bəlli axırıncı iş yerinə çağırış göndərir. Yerli özünüidarəetmə orqanı, icra hakimiyyəti və ya cavabdehin bəlli axırıncı iş yeri üzrə müdiriyyət çağırış vərəqəsini təsdiq edərək, qeyd yazılmış çağırış vərəqəsini məhkəməyə göndərir. Qeyd məhkəməyə daxil olduqdan sonra məhkəmə işə baxmağa başlayır. Cavabdeh haqqında axtarış aşağıdakı hallarda elan edilir: dövlət mənafeyi ilə əlaqədar irəli sürülən, aliment alınması, şikəstetmə, səhhəti zədələmə, ya da ailəni dolandırmanın ölümü ilə vurulan ziyanın ödənilməsi haqqında tələblər olduqda. O, polis orqanları vasitəsilə axtarılır. Cavabdehin axtarışı ilə əlaqədar xərclərin tutulması, axtarışın aparılması məhkəmə əmrinin verilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

C

Maraqlıdır: 1876-cı ildə Hollandiyada orta təbəqəyə aid ailədə Mata Hari adlı qız dünyaya gəlir. Sonralar ailəsi onu rəhbər məktəbinə göndərsə də, bir kapitana aşiq olub onunla evlənir. Əsl adı Marqareta Zelle olan Mata Hari Birinci Dünya müharibəsində almanlar kəşfiyyat heyətlərinə götürürlər. Fransa casusluq təşkilatı bir müddət sonra onun almanlar üçün çalışdığını anlayır. Fransızlar Zelleyə ikitərəfli çalışma təklif edir və Zelle bu təklifi qəbul edir. Lakin əslində fransızlar Mata Hariyə etibar etmədiklərinə görə onu əvvəlcə sınaqmaq istəyirlər. Bu məqsədlə Mata Hari altı fransız agentini ilə əlaqə yaratması üçün Belçikaya göndərilir. On beş gün ərzində həmin altı fransız agentinin hamısını almanlar tutur və güllələyir. Bundan sonra fransızlar əmin olurlar ki, Mata Hari alman casusudur.

www.aseansec.org

Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyası (ASEAN)

Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyası (ASEAN) Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin siyasi, iqtisadi və mədəni regional təşkilatıdır. Bu təşkilatı 1967-ci il avqustun 8-də İndoneziya, Malayziya, Sinqapur, Tailand və Filippin Banqkok Bəyannaməsinin qəbulu ilə təsis ediblər. ASEAN-in məqsədlərinə üzv dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının sürətləndirilməsi, sülh və regional sabitliyin möhkəmləndirilməsi, qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsi, üzv dövlətlərin vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin artırılması və s. daxildir. ASEAN-in qəbul etdiyi mühüm sənədlər sırasına 1971-ci ilin noyabrında qəbul edilmiş “Cənub-Şərqi Asiyada sülh, azadlıq və neytrallıq zonası haqqında” Kuala-Lumpur Bəyannaməsi, “Cənub-Şərqi Asiyada dostluq və əməkdaşlıq haqqında” 1976-cı il tarixli müqavilə (bu müqavilə ASEAN-in İndoneziyada keçirilmiş ilk sammitində qəbul olunub), “Cənub-Şərqi Asiyada Nüvəsiz Zona haqqında” 1995-ci il tarixli müqavilə və s. aiddir. ASEAN-a onun prinsiplərini, məqsədlərini və vəzifələrini tanıyan bütün dövlətlər üzv ola bilərlər. İndi Bruney-Darüssalam, Vyetnam, İndoneziya, Kamboca, Laos, Malayziya, Myanma, Sinqapur, Tailand və Filippin təşkilatın üzvüdür. Təşkilatın orqanlarına aşağıdakılar daxildir: ASEAN sammiti (Dövlət və Hökumət başçılarının Sammitləri), ASEAN Nazirləri səviyyəsində keçirilən iclaslar, ASEAN Daimi Komitəsi, ASEAN Katibliyi, Komitələr və İxtisaslaşmış qurumlar. Katiblik İndoneziyanın paytaxtı Cakarta şəhərində yerləşir. 1992-ci ildə regionda təhlükəsizliyin gücləndirilməsi üzrə ASEAN çərçivəsində regional forum təsis edilib.

Cərimə

Cərimə qanunsuz hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi və İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda müəyyən məbləğdə təyin olunan pul tənbehi və ya cəza növüdür. Cərimə cinayətin və ya inzibati xətanın ağırlıq dərəcəsinə görə təyin olunur. Qanunda cərimənin məbləği törədilmiş cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərdə alınmaqla on min manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir mislindən on mislinədək (qeyd: şərti maliyyə

vahidinin 1 misli = 1 manat 10 qəpik) nəzərdə tutulub. Məsələn, seçkilər zamanı namizədlərin, siyasi partiyaların və ya siyasi partiya bloklarının seçki kampaniyalarına müdaxilə etmələrinə, yaxud onu pozmalarına görə 200 manatdan 600 manatadək cərimə təyin oluna bilər (CM, maddə 159-1). Şəxs cəriməni ödəməkdən boyun qaçırsa, cərimə başqa cəza (məsələn, ictimai işlər, islah işləri və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə) ilə əvəz olunur. Cərimə (dəbbə pulu, peniya) həm də mülki hüquq məsuliyyəti tədbiri sayılır.

Cəza

Cəza qanunsuz hərəkətə və ya hərəkətsizliyə görə məhkəmənin təyin etdiyi tədbirdir. Cəzanın tətbiq olunmasında məqsəd sosial ədaləti bərpa etmək, eləcə də həm məhkumlar, həm də başqa şəxslərin cinayət törətməsinin qarşısını almaqdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsinə əsasən cəzanın 12 növü var: 1) cərimə; 2) nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə; 3) müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə; 4) ictimai işlər 5) xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə; 6) islah işləri; 7) hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma; 8) əmlak müsadirəsi; 9) Azərbaycan Respublikasının hüddullarından kənara məcburi çıxarma; 10) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama; 11) müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə; 12) ömürlük azadlıqdan məhrum etmə. Cinayəti yetkinlik yaşına çatmayan şəxs və ya hamilə qadının törətməsi, qanunla nəzərdə tutulmuş başqa hallar cəzanı yüngülləşdirən hallardır. Cinayətlərin təkrar törədilməsi, bir qrup şəxsin planlaşdırılmış şəkildə törətməsi, partlayıcı və başqa növ silahlardan istifadə edilməsi, cinayətin ağır nəticəyə səbəb olması və başqa hallar cəzanı ağırlaşdıran hallar sayılır. İştirakçılıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısı həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etdikdə, eləcə də cinayətin ictimai təhlükəliliyini önəmli dərəcədə azaldan başqa hallar olduqda, cinayətin iştirakçısına cinayətə görə qanunda müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin oluna bilər.

Cinayət

Cinayət qanunla nəzərdə tutulan və qadağan olunan ictimai təhlükəli əməlin təqsirli olaraq törədilməsidir. Törədilən əməl ictimai təhlükəli deyilsə, cəmiyyətə, şəxsiyyətə və ya dövlətə zərər yetirmirsə, bu, cinayət deyil. Əməllər (hərəkət və hərəkətsizliklər) xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq, böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünür. Törədilən əmələ görə qanunla 2 ildən az azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulubsa, böyük ictimai təhlükə yaratmayan, 2–7 il arası azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulubsa, az ağır, 7–12 il arası azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulubsa, ağır, 12 ildən yuxarı azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulubsa, xüsusilə ağır cinayət sayılır. Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulan, cinayət sayılan əməllər ikinci dəfə və ya daha çox törədilərsə, buna cinayətin təkrar törədilməsi deyilir. Şəxs cinayəti törətməkdə şübhəli bilinirsə, cinayəti onun törətməsi məhkəmə qaydasında sübut olunmalıdır. Sübut olunmazsa, şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilir. Şəxs iki və ya daha artıq maddələrdə nəzərdə tutulmuş cinayət törədərsə, işə baxan zaman cinayətlərin məcmusu yaranır. Yəni törədilmiş cinayətlərə görə təyin olunan cəzalar toplanaraq qəti cəza təyin olunur. Şəxs cinayət törədən zaman 16 yaşı tamam olduqda cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər. 14 yaşı tamam olmuş şəxslər isə, yalnız bəzi cinayətlərə görə (adam oğurluğu, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, terrorçuluq və s.) məsuliyyətə cəlb olunur. Cinayət qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilə bilər.

Cinayət Məcəlləsi

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi 1999-cu il 30 dekabr tarixli qanunla təsdiq edilib, 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minib. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq hazırlanan və insanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədinə xidmət edən bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasının əsas cinayət qanunudur. Əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) yalnız Cinayət Məcəlləsində cinayət kimi nəzərdə tutulduqda onun üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən oluna və cinayət törətmiş şəxs cəzalandırılı bilər. Cinayət Məcəlləsinin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir: sülhü qorumaq və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etmək; insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaq; cinayətlərin qarşısını almaq. Cinayət Məcəlləsində şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli olan, cinayət sayılan əməllərin dairəsi, bu cinayətlərin törədilməsinə görə tətbiq edilən cəzaların növləri, cəzaların həddi və həcmi və s. əksini tapıb. Məhkəmənin tətbiq etdiyi cəza Cinayət Məcəlləsinə uyğun olmalıdır. Əks halda cəza qanunsuz sayılır. İrqiindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına mənsubiyyətindən və s. asılı olmayaraq cinayət məsuliyyəti hamı üçün eynidir. Hamı qanun qarşısında bərabərdir. Şəxs yalnız törətdiyi əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırılı bilər. Bir cinayətə görə iki dəfə məsuliyyətə cəlb olunmaq, yəni cəzalandırılmaq yolverilməzdir. Cinayətkarlara cəza tətbiq edərkən cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq olmaz. Cinayət törətmiş şəxs barəsində tətbiq edilən cəza və başqa tədbirlər ədalətli olmalıdır.

Daxili İşlər Nazirliyi (DİN)

A z ə r b a y c a n
Respublikasının Daxili İşlər
Nazirliyi (DİN) mərkəzi
icra hakimiyyəti orqanıdır.
O, ictimai qaydanın və
ictimai təhlükəsizliyin
təmin edilməsi, cinayətlərin
qarşısının alınması
və açılması sahəsində
Azərbaycan Respublikası
qanunvericiliyi ilə müəyyən
edilən qaydada fəaliyyət

göstərir. DİN-ə rəhbərliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təyin etdiyi daxili işlər naziri həyata keçirir. Nazirliyin mərkəzi aparatının strukturunu Azərbaycan Respublikası Prezidenti təsdiq edir. Qanunla nazirlik üçün müəyyən edilmiş vəzifələrin və funksiyaların həyata keçirilməsi üçün həmin struktur daxilində aşağıdakı xidmət sahələri fəaliyyət göstərir: Katiblik (baş idarə səlahiyyətli); Təşkilati-İnspektor Baş İdarəsi; Növbətçi hissələri idarəetmə xidməti (idarə səlahiyyətli); Cinayət-Axtarış Baş İdarəsi; İstintaq və Təhqiqat Baş İdarəsi; Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Baş Mübarizə İdarəsi; Narkotiklərlə Mübarizə Baş İdarəsi; Daxili Təhlükəsizlik İdarəsi, Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsi; Əməliyyat və Statistik İnformasiya Baş İdarəsi; İctimai Təhlükəsizlik Baş İdarəsi; Daxili Qoşunların Baş İdarəsi; Nəqliyyatda Polis Baş İdarəsi; Dövlət Yol Polisi Baş İdarəsi; Mühafizə Baş İdarəsi; Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya Baş İdarəsi; İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu (baş idarə səlahiyyətli); Kadrlar Baş İdarəsi; Daxili Təhqiqatlar İdarəsi; Şəxsi Heyətlə İş İdarəsi; Beynəlxalq Əməkdaşlıq İdarəsi; İnformasiya-Kommunikasiya Baş İdarəsi; Mətbuat Xidməti (idarə səlahiyyətli); Maliyyə-Plan İdarəsi; Təchizat İdarəsi; Tibb İdarəsi; Komendant Xidməti (idarə səlahiyyətli); Əsaslı Tikinti İdarəsi; İdman cəmiyyəti (idarə səlahiyyətli); Səfərbərlik işləri və mülki müdafiə şöbəsi; İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə İdarəsi. DİN-in Azərbaycan Respublikasının rayonlarında da yerli şöbələri fəaliyyət göstərir.

De facto

“*De facto*” latın sözüdür və mənası faktlara əsasən və ya faktiki deməkdir. Bu sözdən dövlətlərin tanınmasının bir forması (faktiki tanıma) kimi də istifadə olunur. Bu tanıma növünə əsasən bir dövlət başqa dövlətin müstəqilliyini tam şəkildə tanımasa da, onunla müəyyən əlaqələr qurur. De facto tanıma, bir qayda olaraq, tanınan dövlətin mövcudluq qabiliyyətinə, sabitliyinə, gələcəyinə tam inamın olmadığı şəraitdə tətbiq edilir. Məsələn, Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasını 1921-ci ildə Böyük Britaniya, Azərbaycan Demokratik Respublikasını isə 1920-ci ildə Millətlər Cəmiyyəti de facto tanımışdı.

Deflyasiya

Deflyasiya latın sözü “*deflatio*”-dan (mənası üfürmə deməkdir) irəli gəlir və inflyasiya sözünə əks anlayış qismində istifadə olunur. Deflyasiya zamanı qiymətlərin ümumi səviyyəsi aşağı düşür, pulun alıcılıq qabiliyyəti artır. Deflyasiya inflyasiyanın azaldılması üçün dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksidir. Bu məqsədlə görülmə tədbirlərə tədaviyən artıq pul kütləsinin müəyyən hissəsinin çıxarılması, qiymətli kağızlar buraxılması, banklarda faiz dərəcələrinin artırılması, eləcə də vergi və pul islahatları və s. daxildir. Deflyasiyanın nəticəsi olaraq işsizlik artır. İqtisadiyyatda tarazlıq pozulur, tələb səviyyəsi aşağı düşür, istehsal azalır və bütün bunların nəticəsi kimi iqtisadi böhran müşahidə olunur. İnflyasiyanın səviyyəsinin aşağı düşməsi deflyasiya siyasətinin nəticəsidir.

Demaqoq

Yunan sözləri “*demos*” (xalq) və “*agein*” (idarə etmək, aparmaq) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və hərfən “xalqı idarə edən” mənasını verir. Qədim Yunanıstanda demaqoq natiqlik məharətləri ilə tanınan siyasətçilərə deyilirdi. Demaqoqluq şifahi yolla auditoriyanı öz

tərəfinə çəkmək üsuludur və özünü istənilən məsələdə bürüzə verə bilər. Demaqlar bəhs etdikləri mövzu ilə bağlı nəyinsə həqiqət və ya yalan olduğunu sübut etmək əvəzinə sübutları tənqid edir və onlara qulaq asan insanlarda özləri haqqında “düz danışan” və “düz hərəkət edən” insan təəssüratı yaratmaqla onlara təsir göstərməyə cəhd göstərilir. Bu cür şəxslər danışarkən cümlələri dəfələrlə təkrar edirlər. Siyasətdə demaqlar sözü mənfi çalarlı “düşmənin obrazı yaratmaq təbliğatı aparan şəxs” mənasında da işlədilir.

Demilitarizasiya

Demilitarizasiya hərbi mənada hərbsizləşdirmə deməkdir. Onun iki növü fərqləndirilir: tam və qismən demilitarizasiya. Birinci halda söhbət hərbi tikililərin inşasına, silah və hərbi bazaların yerləşdirilməsinə, eləcə də silahlı qüvvələr saxlanmasına tam qadağa qoyulmasından gedir. İkinci halda isə müəyyən hərbi fəaliyyətlə bağlı məhdudiyyətlər müəyyən edilir. Demilitarizasiya adətən sərhədyanı ərazilərdə, beynəlxalq boğazlarda, adalarda, bəzi regionlarda tətbiq olunur.

Demokratiya

Yunan sözləri “*demos*” (xalq) və “*kratia*” (hakimiyyət) sözlərinin birləşməsindən yaranıb və “xalq hakimiyyəti” deməkdir. Demokratiya hakimiyyəti xalqın idarə etdiyi siyasi sistemdir. Referendum və azad seçkilərin keçirilməsi demokratiyanın birbaşa təzahür formalarıdır. Demokratiyada xalq hakimiyyətin mənbəyi kimi tanınır və ona dövlət işlərində iştirak etmək hüququ verilir, vətəndaşların qanunda nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqları təmin edilir. Vətəndaşların nümayəndəli dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək hüququ, söz, mətbuat, toplaşma, mitinq və nümayiş azadlıqları, vətəndaşların irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən, ictimai və siyasi mənsəbiyyətindən asılı olmayaraq hüquq bərabərliyi, şəxsiyyət və mənzil toxunulmazlığı demokratik dövlətdə olan hüquq və azadlıqlar sırasına aiddir. Demokratiya insanlara hüquqlarını həyata keçirmək üçün imkanlar yaradır və bu hüquqların kiminsə hüquqları ilə məhdudlaşdırılmasına yol vermir. Demokratiyanın əsas ünsürlərini aşağıdakı kimi də ümumiləşdirmək olar: xalq hakimiyyəti, hakimiyyətin bölgüsü, siyasi plüralizm, yerli özünüidarəetmə, şəxsiyyətin azadlıq hüququ, insan şəxsiyyətinə hörmət.

Demoqrafiya

Yunan sözü “*demos*” (xalq) və “*grapho*” – yazıram deməkdir. Əhalinin artımının sosial-iqtisadi şəraitdən, təbii amillərdən asılı olmasını, miqrasiyanı, əhalinin sıxlığını və onun paylanması öyrənən elmdir. Əhalinin artımı və ya azalması 3 amildən asılı olur. Birinci amil təbii amillərdir. Bura nikah, doğum və ölüm halları daxildir. İkinci amil miqrasiyadır. Əhali yaşayış yerini dəyişir, bir yerdən başqa yerə köçür. Üçüncü amil, sosial haldır. Yəni bir sosial qrupun başqa sosial qrupa keçməsidir. Bu zaman sosial quruluşda müxtəliflik olur və demoqrafiya elmi məhz bunu öyrənir. Əhalinin artımı və ya azalması üç mənbə əsasında öyrənilir: əhalinin siyahıya alınması, təbii artımla əhalinin indiki qeydiyyatı, əhalinin miqrasiyası.

Deportasiya

Latın sözü “*deportatio*” – qovma, sürgün deməkdir. Bir şəxs və ya bir qrup şəxsin başqa ölkəyə və ya başqa yerə məcburi sürgün edilməsidir. Çağdaş dövrdə deportasiya inzibati cəza kimi başa düşülür. Məsələn, xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin (bax: vətəndaşsızlıq) ölkədə qanunsuz yaşaması, işləməsi və s. onların ölkədən çıxarılmasına səbəb ola bilər. Avropa Konvensiyasına əsasən şəxs ərazidən çıxarılmasına dair səbəblər göstərdikdə, səlahiyyətli orqana müraciət etdikdə, dövlət onun ərazidə qalması məsələsinə baxmalıdır. Qaçqın statusunun verilməsi ilə bağlı müraciət edənlər, siyasi sığınacaq isətəyənlər, diplomatik toxunulmazlığı olan şəxslər deportasiya oluna bilməzlər.

Deportasiya termini ilk dəfə XVIII-XIX əsrlərdə Fransanın Cinayət Məcəlləsində əksini tapıb. İlk deportasiya 1791-ci ildə Qvianada olub.

Deputat

Latın sözü “*deputatus*” göndərilmiş deməkdir. Onları qanunvericilik hakimiyyətinə vətəndaşlar seçir. Deputatın statusu, səlahiyyətləri konstitusiyaya və xüsusi qanunlarda əksini tapır. Deputatın funksiyası seçildiyi ərazini təmsil etmək, onu seçən vətəndaşların maraqlarını və Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarını müdafiə etmək, problemləri qabartmaqdır. Deputatların toxunulmazlıq hüquqları var. Azərbaycanda deputatlar Milli Məclisdə təmsil olunurlar. MM-in 125

nəfər üzvü var. Deputat olmaq üçün 25 yaşdan yuxarı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları namizədliklərini irəli sürə bilərlər. Deputatın səlahiyyət müddəti seçkilərdən sonra başlayır. Hansı dairədən seçilməsindən asılı olmayaraq deputat bütün xalqın nümayəndəsidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə üzrsüz səbəbdən 30 dəfə iclasda iştirak etməyən deputat 63 səs çoxluğu ilə deputat mandatından məhrum edilə bilər. Deputat fəaliyyətinə, səsvərməyə, söylədikləri fikrə görə məsuliyyət daşımır və şahid qismində ifadə verməkdən imtina edə bilər.

De yure

“*De jure*” latın sözü olub, “hüquqi” deməkdir. Dövlətin beynəlxalq hüquqi və diplomatik tanınma formasıdır. Dövlət tam, yekun olaraq və rəsmi tanınır. Tanınma de-yuredirsə, deməli, dövlətlər lazımı səviyyədə diplomatik əlaqələr yaratmağa hazırdır. Müqavilə, bəyannamə, nota və s. kimi diplomatik aktlarda ifadə olunur. Bu aktlardan sonra dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi və başqa sahələrdə münasibətlər inkişaf etdirilir.

Diaspora

Yunan mənşəli söz olan diaspora “dağılma”, “səpələnmə” deməkdir. Diaspora öz vətəninə fəaliyyət göstərmir, lakin sosial institutlar təşkil etməklə cəmiyyətini dəstəkləyir və inkişaf etdirir. Diasporada eyni etnik və ya milli mənşəli insanlar toplaşır. Onlar hakimiyyətlə və yerli əhali ilə sıx əlaqədə olurlar. İlk dəfə diaspora terminini Fələstindən kənarda yaşayan yəhudilər işlədib. Diaspora e.ə. VI əsrdə şah II Navuxdodosoru bizim eramızın I–II əsrlərində romalılar qovduqdan sonra fəaliyyətə başlayıb. Zaman keçdikcə diaspora başqa etnik (irlandlar, çinlilər və s.) və dini (əvvəlki xristianlar) birliklərdə geniş yayıldı. Azərbaycanda diasporanın formalaşmasını yeddi mərhələ ilə səciyyələndirmək olar: 1. VII əsrin sonu- VIII əsrin əvvəlləri (Xilafət ordusunun Azərbaycana yürüşü, İslam dininin yayılması, ərəbdilli elm və mədəniyyətin inkişafı ilə yanaşı azərbaycanlı mütəfəkkirlərin Yaxın və Orta Şərqi şəhərlərinə axını başlamış və bu proses diasporanın yaranmasının təməlini qoymuşdur); 2. X-XIX əsrlər (Yaxın Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərində azərbaycanlı olan tələbə və alimlərin məskunlaşması); 3. Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı dövrü və bu, iki

Ən iri diasporalardan bunları misal göstərmək olar: Çin diasporası – 35 mln. nəfər, Rusiya diasporası – 25 mln. nəfər, Hind diasporası – 9 mln. nəfər, Qaraçı diasporası – 8 mln. nəfər və s.

mərhələ ilə səciyyələndirilir. XX əsrin əvvəllərindən 1920-ci ilədək olan dövr və 1920-ci ildən sonrakı proses; 4. Azərbaycan Demokratik Respublikasının (1918-1920) süqutundan sonra xarici mühacirlərin axını və Avropada diasporanın təşəkkülü ilə bağlıdır; 5. 1941-1945-ci illərdə II Dünya müharibəsi zamanı Azərbaycana dönə bilməyən azərbaycanlılardan ibarət icmaların yaranması; 6. Diasporanın genişlənməsi mərhələsi - İranda baş verən ictimai-siyasi proseslərlə əlaqədar on minlərlə azərbaycanlının Qərb ölkələrinə mühacirəti; 7. Son mərhələ olaraq SSRİ-nin süqutundan sonra Avropa ölkələrində azərbaycanlıların yeni nəsillərin məskunlaşması.

Dəniz quldurluğu

Dəniz quldurluğu beynəlxalq cinayət hesab olunur. Cinayətin obyektləri şəxsi mülkiyyətdə olan gəmi və uçan cihazlardır. Cinayət törədilərkən açıq dənizdə gəmi və ya uçan cihazın heyəti, sənişinlərinin başqa gəmi və ya uçan cihaza qarşı zorakılıq, tutub saxlama və ya qarətidir. Bu, obyektlərin göyərtdəki şəxslərə və əmlaka qarşı edildikdə də cinayət sayılır. Beynəlxalq hüquqa əsasən dövlətin quldur gəmilərini, uçan cihazlarını və onların heyətlərini himayə etməsi qadağandır.

Diktatura

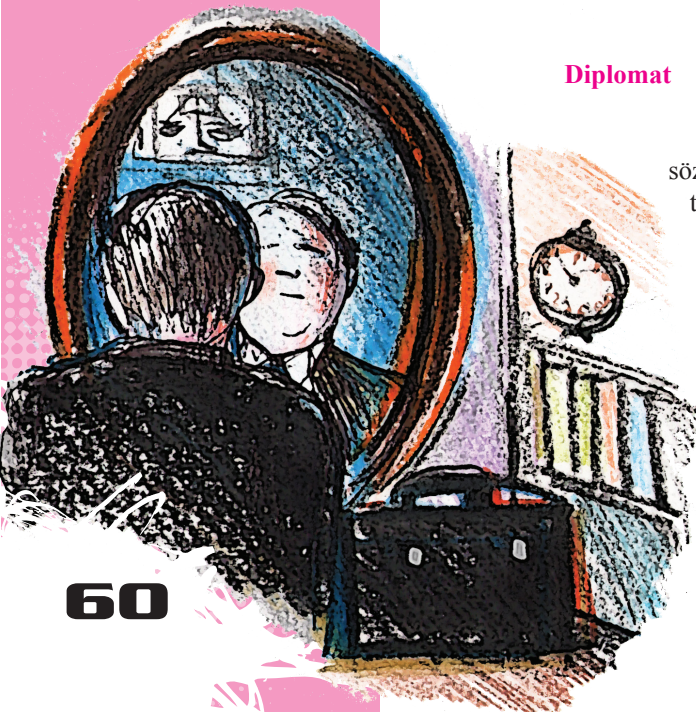
“*Dictatura*” latın sözüdür, məhdudiyyətsiz hakimiyyət deməkdir. İdarəçilik formasıdır. Hakimiyyət bir şəxsə (həmin şəxs diktator adlanır) və ya bir qrup eyni sosial təbəqəyə mənsub olur. İnsan hüquq və azadlıqları kobudcasına məhdudlaşdırılır. Qanunvericiliklə və ya ictimai, siyasi institutlarla diktatorların səlahiyyətlərinin, hakimiyyətinin qarşısı alınmır. Diktatura rejimli dövlətlərdə bəzi demokratik institutlar saxlansa da, onlar siyasətə təsir etmir. Diktatorun ölümündən sonra siyasi sarsıntı baş verə bilər. Diktatura monarxiyanın yaranmasına şərait yaradır. Lakin monarx diktatordan fərqli olaraq, gələcəkdə ali hökmdar olacağı üçün uşaq vaxtından bu əsaslarla tərbiyələnilir. Diktator idarəetməyə görə heç bir orqan qarşısında məsuliyyət daşımır.

Din

Din insanın daxili aləmindən, mənəvi tələbatından, təbiətindən doğan, Allaha olan inamıdır. İbadət yolu olan din, ictimai şüur formasıdır. Allaha, ruhlara, başqa fəvqəltəbii varlıqlara olan inamı ifadə edən sitayişdir. Din anlayışı özündə xeyir və şər, əxlaq qaydaları, məqsəd, həyatın mənası və s. kimi dəyərləri əks etdirir. Dünya dinləri aşağıdakılardır: islam, xristianlıq (bax: xristian dini), iudaizm, atəspərəstlik, şamanizm, zərdüştlük, bahai, buddizm, hinduizm, çaynizm, sintoizm. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 18-ci maddəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır və bütün etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan, insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin yayılması və təbliği qadağandır. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır”. Eyni zamanda vicdan azadlığına görə, hər kəsin dinə görə münasibəti azaddır. Azərbaycan Respublikasında hər kəs dinə münasibətini müstəqil şəkildə müəyyənləşdirir. Valideynlər və onları əvəz edən şəxslər qarşılıqlı razılıq əsasında uşaqlarını özlərinin dini əqidəsinə və dini münasibətlərinə uyğun tərbiyə edə bilərlər. Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşurmır və onların fəaliyyətinə qarışmır (bu fəaliyyət qanuna zidd deyilsə). Beləliklə, dövlətlə din qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və bir-birlərinin işlərinə qarışmırlar.

Diplomat

Diplomat sözü fransız “*diplomate*” sözündəndir. Qədim yunan dilindən hərfi tərcümədə isə “ikiqat qədd-qamətli (yazılı sənəd)” deməkdir. Diplomat bir dövlətin başqa dövlətdə rəsmi əlaqələrini həyata keçirən xarici işlər idarəsinin vəzifəli şəxsidir. Diplomatik heyət müəyyən dövlətin diplomatik xidmətində durur və beynəlxalq danışıqların aparılmasına, beynəlxalq müqavilələrin imzalanmasına dair işləri yerinə yetirir. Onların diplomatik imtiyaz və toxunulmazlıq hüquqları (bax: şəxsi toxunulmazlıq hüququ) var. Diplomat ölkəsini təmsil edir, ölkəsinin

milli maraqlarını müdafiə edir, məlumat toplayır, bu məlumatları ötürür, təyin olunduğu ölkə ilə əlaqələri inkişaf etdirir. Diplomatların əsasən beynəlxalq münasibətlər, siyasi elmlər, iqtisadiyyat və ya hüquq sahələrində ali təhsilləri olmalıdır. Hər bir dövlətin diplomatik vəzifəyə təyin olunma qaydaları və tələbləri var. Diplomatların hazırlanması məqsədilə xüsusi təhsil müəssisələri var. Məsələn, ABŞ-ın Harvard, Yel və Princeton universitetləri yanında Xarici Xidmət İnstitutları, Oksford və Kembric Universitetləri. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Diplomatik Akademiyası diplomatların hazırlanması üçün yaradılan təhsil müəssisəsidir.

Diplomatik nümayəndəlik

Diplomatik nümayəndəlik bir dövlətin başqa bir dövlətin ərazisində yerləşən, həmin dövlətlə diplomatik münasibətləri həyata keçirən orqanıdır. Diplomatik nümayəndəlik diplomatik münasibətlər qurulması məqsədi ilə yaradılan səfirlik və ya diplomatik missiyadır. Dövlətlərin qarşılıqlı razılığı və marağı əsasında təsis edilir. Beynəlxalq təcrübədə diplomatik nümayəndəliklərin iki növü fərqləndirilir: səfirliklər və missiyalar. Fövqəladə və səlahiyyətli səfirin rəhbərlik etdiyi qurum səfirlik adlanır. Fövqəladə və səlahiyyətli elçi və müvəqqəti işlər vəkili başçılıq etdiyi diplomatik nümayəndəlik missiya adlanır. Diplomatik nümayəndəliyin funksiyalarına daxildir: akkreditə edən dövlətin qəbul edən dövlətdə təmsil olunması; akkreditə edən dövlətin özünün və onun vətəndaşlarının mənafelərinin müdafiəsi; qəbul edən dövlətin hökuməti ilə danışıqlar aparılması; informasiya funksiyası; iki dövlət arasında dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi. Eyni zamanda konsulluq funksiyalarını da həyata keçirirlər. Bunun üçün konsulluq şöbələri yaradılır. Diplomatik nümayəndənin geri çağırılması halları da ola bilər. Bu hallara daxildir: diplomatik nümayəndənin başqa vəzifəyə keçirilməsi, xəstəliyi, istefaya getməsi, *persona non grata* (latin ifadəsidir, “arzuolunmaz şəxs” deməkdir) elan edilməsi ilə, yaxud diplomatik münasibətlər pozulduqda və ya müvəqqəti dayandırıldıqda. Diplomatik nümayəndəlik heyəti 3 kateqoriyaya bölünür: Diplomatik heyət, inzibati-texniki heyət, xidməti heyət.

1961-ci ildə Diplomatik Əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyası qəbul edilib.

Diskriminasiya (ayrı-seçkilik)

Latın sözü olub, “*discriminatio*” – insan hüquq və azadlıqları, öhdəliklərlə bağlı müəyyən əlamətlərə görə ayrı-seçkilik deməkdir. Hüquqların məhdudlaşdırılması ölkə qanunvericiliyi və dinlə əsaslandırıla bilər. Ayrı-seçkilik irq, milliyyət, vətəndaşlıq, cins, dini baxışlar, yaş və s. əlamətlərə görə edilir. Bu əlamətlərə görə insana bacara biləcəyi işi görmək həvalə olunmursa, bu, diskriminasiya sayıla bilər. Yaxud başqa bir izah: qadın və kişi fiziki güclərinə görə fərqlənirlər və buna görə onlara uyğun iş verilsə, diskriminasiya sayılır. Bu tip diskriminasiyanı uşaqlara, şikəstlərə də şamil edə bilərik. Buna differensasiya deyilir. Tutaq ki, iki nəfər – biri ağdərilili, başqası qaradərili. Hər ikisinin iş bacarığı eynidir. Lakin qaradərili şəxs “qara dərilili” olduğuna görə onu işə götürməzlər, ağdərilini isə götürürlər. Bu, artıq diskriminasiyadır. BMT və başqa beynəlxalq təşkilatlar bütün mümkün vasitələrlə diskriminasiyaya qarşı mübarizə aparırlar.

Doktrina

Latın sözü olub, “*doctrina*” elmi, fəlsəfi, siyasi, dini və ya hüquqi nəzəriyyədir. Ümumi qayda olaraq doktrinalar aşağıdakı kimi bölünür: rəsmi (milli səviyyədə – məsələn, dövlətin hərbi doktrinası dövlətin təhlükəsizlik siyasətini müəyyənləşdirən sənəddir) və elmi (universitetlərdə və ya bu tip qurumlarda yaranan – bu, ayrı-ayrı alimlərin əsərləridir) doktrinalar. Beynəlxalq ümumi hüquq və xüsusi hüquq doktrinanı mənbə kimi qəbul edir. Bəzi dövlətlərin hüquq sistemlərində doktrina mövcud olsa da, hüquq mənbəyi kimi qəbul olunmur. Müsəlman dövlətlərində qəbul olunan doktrinalar Quranla ziddiyyət təşkil etməməlidir. Avropa İttifaqının doktrinasında Avropa inteqrasiyasının anlayışı, məqsədi, prinsipləri, hüquqi formaları göstərilir.

Dördüncü hakimiyyət

Mətbuata – Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə (KİV) məxsus hakimiyyətdir. Bu onunla izah olunur ki, jurnalistlər cəmiyyətdə yüksək hakimiyyətə sahibdirlər, onların oxucu qarşısında öhdəlikləri var, dəqiqlik və qərəzsizlikləri nəticəsində məşhurlaşırlar. Bəzən müəllifliyi Jan Jak Russoya aid etsələr də, termini ilk dəfə Tomas Karleyl işlədib. Kütləvi olaraq şüura təsir etmə qabiliyyəti, məqsədlərə çatılması üçün ən yaxşı üsul olduğundan və bəzi hakimiyyət səlahiyyətləri daşdığından KİV Dördüncü hakimiyyət adlanır. Çünki cəmiyyətdə kimin hakim olmasında əsas rol oynayan ictimai fikri KİV formalaşdırır. Prezident, parlament seçkilərində səs verən insanlar prezidentdən, deputatdan, məhkəmədən çox jurnalistin sözünə önəm verirlər. Elə buna görə də ona dördüncü hakimiyyət deyirlər. Dördüncü hakimiyyət cəmiyyətin ideoloji kursunu, siyasi oriyentasiyasını istiqamətləndirir. Sərt bir yazı nüfuzlu bir insana böyük zərbə ola bilər.

Dövlət

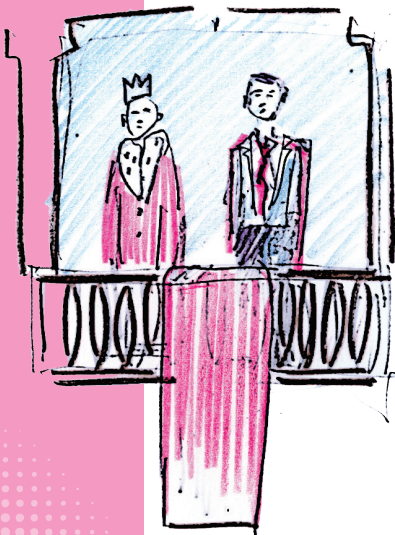
Müəyyən sərhədlər daxilində yaşayan xalqın xüsusi sistemlə idarə edilən siyasi quruluşudur. Antarktidanı çıxmaq şərtilə 200-ə yaxın dövlət var. Dövlətin strukturu olur, müəyyən ərazidə sosial prosesləri tənzim edir. Dövlət ölkəsində yeganə siyasi gücdür, davranış qaydalarını yaradır. Dövlətin dili, pul vahidi var, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətlərinə bölünür, suverendir. Dövlətin rəmzləri olur (gerb, bayraq, himn). Dövlət cəmiyyəti idarə edir, qoruyur, onun siyasi və ictimai quruluşunu təmin edir. Dövlətin olması üçün müəyyən ərazi, hakimiyyət, daimi əhali, qanunvericilik sistemi, suverenliyi, başqa dövlətlərlə əlaqəyə girə bilmək qabiliyyəti olması şərtidir. Dövlət yarandığı andan vergi sistemi formalaşdırır. Dövlətin uyğun sahələr üzrə (məşəlan, mülki, cinayət, ailə və s.) qanunları olur və bu qanunlarla münasibətləri tənzimləyir. Dövlət hakimiyyəti ərazisində yaşayan bütün insanlara şamil olunur. Dövlət təhsilin, mədəniyyətin, elmin inkişafına çalışır. Ərazi quruluşuna görə unitar və federativ dövlətlər var. İdarə üsuluna görə monarxiya və respublika fərqlənir. Dövlətlərin birləşmə

formasını onların arasında ittifaq, konfederasiya hesab olunur. Dövlət və ölkə terminləri sinonim kimi işlənsə də, onları fərqləndirən cəhət var. Dövlət anlayışı müəyyən ərazidə hakimiyyətin siyasi sistemini əks etdirən təşkilatdır. Ölkə isə daha az rəsmilik ifadə edən anlayışdır, mədəniyyət və incəsənət kimi ümumi mənafələri və s. göstərir. Rejiminə görə totalitar, avtoritar, hüquqi dövlətlər fərqləndirilir.

Dövlət başçısı

Dövlətin idarə olunmasını və xarici əlaqələrini həyata keçirən şəxsdir. Dövlət başçısı ölkənin siyasi-inzibati formasından asılı olaraq prezident, kral, monarx və s. adlana bilər. Monarxın hakimiyyəti irsən keçir, prezident isə seçki yolu ilə seçilir. Dövlət

başçısının xarici əlaqələri həyata keçirmək üçün bir sıra səlahiyyətləri var: diplomatik nümayəndəlikləri təyin etmək və qəbul etmək, beynəlxalq müqavilələri ratifikasiya və denonsasiya (fransız sözü “dénoncer” – pozmaq deməkdir, beynəlxalq müqaviləni imzalayan dövlətlərdən birinin digərinə fəaliyyətinin birtərəfli qaydada dayandırması) etmək üçün parlamentə təqdim etmək və s. Dövlət başçısı xarici dövlət ərazisində olarkən imtiyaz və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edir. Ümumiyyətlə, dövlət başçısının səlahiyyətləri dövlətin konstitusiyası və daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Dövlət başçısının səlahiyyətləri bəzən dövlətin siyasi quruluşundan, tarixi inkişafından, ənənələrindən asılı olur. Bəzi dövlətlərdə dövlət başçısının səlahiyyətlərinə məhdudiyyət qoyulub. Məsələn, ABŞ Konstitusiyasına əsasən dövlət başçısı səfir və konsul təyin etmək, beynəlxalq müqavilələr imzalamaq üçün senatın

razılığını almalıdır, müharibə elan etmək isə Konqresin əlindədir. Azərbaycan Respublikasında prezident həm dövlət başçısıdır, həm də icra hakimiyyəti ona məxsusdur.

Dövlət ərazisi

Dövlət ərazisi – dövlətin suverenliyi altında olan əraziyə deyilir. Tərkibinə su, quru və hava məkanları daxildir. Quru ərazisi dedikdə, həmin dövlətin suverenliyi altında olan ayrı-ayrı hissələrinin harada yerləşməsindən asılı olmayaraq əhatə olunan ərazi başa düşülür. Bura ada və anklavlar da aiddir. Məsələn, Alyaska ştatı ABŞ-dan kənarda yerləşir. Dövlətin su ərazisinə dövlətin daxili və ərazi suları daxildir. Arxipelaq – dövlətdirsə, o zaman arxipelaq suları da əraziyə daxildir. Dövlətin quru və su ərazisi üzərində olan hava məkanı hava ərazisidir. Hava və dəniz gəmiləri, kosmik obyektlər, sualtı boru və kabellər də dövlət ərazisi hesab olunur. Buna bəzən şərti ərazi də deyilir. Dövlət ərazisi toxunulmazdır. Dövlət öz ərazisindən heç bir halda, hətta ən ağır cinayətə görə də zorla məhrum edilə bilməz: dövlətin sərhədləri pozulmaz və toxunulmazdır. Bu, bir çox beynəlxalq sənədlərdə də əksini tapıb. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir”.

Dövlət sərhədi

Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin ərazi hüduhududur. Dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi yalnız referendum yolu ilə mümkündür. Sərhəd nişanlarının formaları, ölçüləri və qurulması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və dövlətin dövlətlərarası müqavilələri ilə müəyyən olunur. Dövlət sərhədi rejiminə aşağıdakılar aiddir: dövlət sərhədinin keçilməsi qaydası, xarici təyyarələrin və başqa uçuş aparatlarının dövlətin hava fəzasına daxil olması və orda olması, xarici qeyri-hərbi və hərbi gəmilərin dövlətin daxili sularına, limanlarına girməsi və orda olması, dövlət sərhədinin lazımi qaydada saxlanması, dövlət sərhədində müxtəlif işlərin görülməsi. Azərbaycan Respublikasının sərhədini keçən şəxsləri Azərbaycan Respublikasına gəlmək və ya ərazidən getmək hüququ barədə etibarlı sənədlər əsasında sərhəd qoşunları buraxır. Ölkənin və ya xarici dövlətin ərazisində xüsusilə qorxulu yoluxucu xəstəliklərin yayılması təhlükəsi olduqda, təhlükəli sahələrdə dövlət sərhəddindən keçid müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Eyni zamanda dövlət sərhəddindən keçən adamlar, heyvanlar, yüklər, toxum, əkin materialları, heyvan və bitki mənşəli başqa məhsullar üçün karantin qoyula bilər. Buna icra hakimiyyəti orqanı qərar verir.

Dövlətlərin suveren bərabərliyi

Dövlətin suveren bərabərliyi - dövlət hakimiyyətinin ölkə ərazisində hökmranlıq etməsi və müstəqil olaraq xarici siyasət aparmasıdır. Suverenlik dövlətin siyasi-hüquqi mahiyyətini əks etdirir. Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi beynəlxalq hüququn prinsiplərindəndir. Bu prinsip belə izah olunur: hər bir dövlətin suverenliyi var, dövlətlər bir-birinin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, siyasi müstəqilliyinə hörmət etməlidir. Dövlətlər ərazisinin böyüklüyündən, əhalisinin sayından asılı olmayaraq hüquqi cəhətdən bərabərdirlər. Hər bir dövlətin bir səsi var. Beynəlxalq məsələlərin həllində hər bir dövlət bərabər əsaslarla iştirak edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir: “Təşkilat onun bütün üzvlərinin suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanır”

Dünya Bankı

Dünya Bankının rəsmi adı Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır. 1944-cü ildə Bretton- Vuds konfransında təsis olunub. Konfransda iki müqavilə imzalanıb: Beynəlxalq Valyuta Fondu haqqında müqavilə (BVF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (Dünya Bankı) haqqında müqavilə (BYİB). Bu, Bretton-Vuds sistemi adlanır. Bretton Vuds sistemi, dolların dünya ehtiyat valyutasına çevrilməsi demək idi. Bunun nəticəsində ABŞ aparıcı rol qazandı. Sistem nəticəsində İkinci Dünya müharibəsində dağıdılmış beynəlxalq təsərrüfat əlaqələri, istehsal və ticarət bərpa olundu və inkişaf etdi. Dünya Bankı adı banklar kimi deyil. Sizin bu bankda hesabınız ola bilməz. Bankın müştəriləri yalnız dövlətlərdir. Dünya Bankı BMT orqanlarından biridir. 185 üzvü var. Əsas məqsədi əhəlinin yoxsul təbəqələrinə, ən yoxsul ölkələrə yardım etməkdir. Müştərilərinə səhiyyə və təhsil sistemi ilə bağlı, insan resurslarının inkişafına investisiya qoymaq, dəstək vermək, ətraf mühiti qorumaq və s. məsləhət görür. Dünya Bankı bunun üçün kredit verir, iqtisadi siyasət məsələləri üzrə məşvərlər aparır, texniki yardım

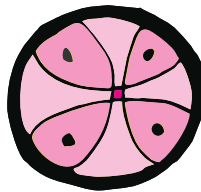

D

www.worldbank.org

göstərir, proqramların həyata keçirilməsində yardım göstərir. Dünya Bankı beş əsas qurumdan ibarətdir: BYİB – orta inkişaf səviyyəli dövlətlərə kreditlər verir; Beynəlxalq İnkişaf Assosiyasiyası (BİA) – kasıb, inkişaf etməkdə olan dövlətlərə faizsiz kreditlər verir. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası – kreditlər verir və özəl sektorlara investisiyalar qoyur; İnvestisiya Təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentlik (İTÇA) – investisiya təminatları vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə xarici investisiya qoyuluşunu dəstəkləyir; İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz (İMHBM). Bunlar birlikdə Dünya Bankı ailəsini əmələ gətirirlər. Dünya Bankının prezidenti ən iri səhmdar ölkənin vətəndaşı olmalıdır. Prezident 5 illik müddətə seçilir. Təşkilatın Baş Qərargahı Vaşinqtonda yerləşir. 100-dən çox nümayəndəliyi dünyanın başqa şəhərlərindədir.

Ekologiya

Yunan sözü olub, “eko” – ev, təsərrüfat, “logos”

– öyrənmək, elm deməkdir. Canlı və cansız təbiətin qarşılıqlı münasibətlərini öyrənən elmdir. Termini ilk dəfə 1858-ci ildə Q.D.Toro işlədib. Alman bioloqu Ernest Hekkel 1866-cı ildən sonra yayıb və inkişaf etdirib. Yazmağı, oxumağı, saymağı bilmədən yaşamaq nə qədər çətindir, ekologiyanın əsaslarını öyrənmədən də yaşamaq o qədər çətindir. Ekologiyanın mühitə görə tədqiqat obyektləri su, torpaq və havadır. Sistematikaya görə isə mikroorqanizmin ekologiyası, göbələyin ekologiyası, bitkinin ekologiyası, heyvanın ekologiyası və s. qrupları var. Canlının yaşama yerinə görə ekologiya aşağıdakı kimi qruplaşır: çayın, gölün, yeraltı suyun, dənizin, sahilin, tundranın, arktikanın, meşənin, səhranın, dağın, adanın, kəndin və şəhərin ekologiyası fərqlənir. Hidrosfer, litosfer, atmosfer, biosfer, kosmos, sosioloji ekologiya global ekologiyaya daxildir. Ekologiya insanla cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqələr əsasında öyrənilir. Son dövrdə ekoloji problemlərin artmasının səbəbi çeşidli sahələrin olduqca inkişaf etməsi və insanın (antropogen) fəaliyyəti, təsiridir. Meşələrin qırılması, torpaqda, suda, havada zərərli maddələrin toplanması, bitkilərin və heyvanların məhv edilməsi və s. antropogen fəaliyyətinin nəticəsidir.

Eksklav

Latın dilində “*ex*” kənarda, xaricdə, “*clavis*” isə açar deməkdir. Eksklav ərazinin aid olduğu ölkə ilə ortaq sərhədləri yoxdur, tamamilə başqa bir ölkə ilə əhatə olunub və ya bir neçə ölkə ilə sərhədləri var. Bütünlüklə özgə ərazi ilə əhatə olunmayan, dənizə çıxışı olan eksklavlar yarımeksklav adlanır. Azərbaycan Respublikası ərazisi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası eksklav ərazidir. Ermənistan, İran və Türkiyə ilə əhatə olunduğuna görə anklav deyil. Rusiya Federasiyasının Kaliningrad vilayəti Baltik dənizi, Polşa və Litva ilə əhatə olunduğuna görə yarımeksklavdır, yarımanklav deyil. Alyaska Şimal Buzlu və Sakit okean suları ilə yuyulan amerikan (ABŞ) yarımeksklavıdır, Kanadaya sərhəddə münasibətdə isə yarımanklavdır.

Ekspert

Ekspert elm, texnika, incəsənət və başqa peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan şəxsdir. Ekspert işin tədqiqində öz razılığı ilə iştirak edir. Həm cinayət, həm də mülki işlərdə ekspert iştirak edə bilər. Ekspert işdə şəxsi marağı olmayan şəxsdir. O, təyin edilə və ya dəvət oluna bilər. Ekspert qarşıya qoyulmuş suallara ətraflı, obyektiv cavab verməlidir. Zəruri biliyi yoxdursa, rəy verməkdən çəkinməlidir. Rəy verərkən ekspert iş materialları ilə tanış olur, məhkəmə iclaslarında iştirak edir, suallar verir, lazım olarsa, əlavə materiallar tələb edə bilər. Qəsdən yalan rəy verməyə görə və ya rəy verməkdən imtina etdiyinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər.

Ekstradisiya

Ekstradisiya geri qaytarılma deməkdir. XIX əsrin 40-cı illərindən tətbiq olunmaqdadır. Bunun üçün beynəlxalq müqavilələr var. Bir dövlətin vətəndaşı başqa dövlətin ərazisində cinayət əməli törədir və orada cinayət işi başlanır. Onun ölkəsinə qaytarılması prosesi ekstradisiyadır. Ekstradisiya dövlətin hüququdur, vəzifəsi deyil.

Ekstremizm

Latın sözü olan “*extremus*”dan yaranıb, “ən son hədd” deməkdir. Ekstremizm dini, siyasi, iqtisadi, irqi, hərbi və s. formalarda özünü göstərir. Terrorçuluq da ekstremizmdir. Siyasi ekstremizm zamanı siyasət ifrata varan vasitələrlə həyata keçirilir, yəni insan hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılır, hakimiyyətdə özbaşınalıq müşahidə olunur. Millətçi ekstremizm də var ki, bu da millət və xalqlar arasında düşmənçilik, nifaq salır. Bu zaman bir millət öz maraqlarını ifadə edir, lakin başqalarının hüquq və azadlıqlarını qəbul etmir. Ekstremizm, terrorçuluq, rüşvətxorluq və bu kimi cəmiyyətə mənfi təsir göstərən amillərlə bütün cəmiyyət mübarizə aparmalıdır. Məsələn, Amerikada irqi ekstremizm var idi. Mübarizə nəticəsində ekstremizmin fəaliyyəti sıfıra endi. Müasir dövrdə dini ekstremizm daha geniş yayılıb. İslam dövlətlərində göstəricisi yüksəkdir. Bu, sosial problemlərin artmasına, regionlarda avtoritar idarəçiliyin güclənməsinə səbəb olur. Mədəni və ekoloji ekstremizmlər aktiv olmasa da, dünyada mövcuddur.

Xarici dövlətin ərazisində cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları xarici dövlətə verilə bilməz.

Embarqo

İspan dilində “*embargo*” “qadağa qoymaq” mənasını verir. Qadağa qoyulan hallar: müəyyən ölkəyə malların və ya valyutanın gətirilməsi və ölkədən çıxarılması, elmi-texniki informasiyanın verilməsi, iqtisadi-ticarət fəaliyyəti. Beynəlxalq təcrübədə iqtisadi və maliyyə təzyiqi vasitəsidir. BMT Nizamnaməsinə əsasən BMT Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün təhlükə törədən ölkəyə qarşı məcburi tədbir kimi embarqo qoymağı tələb edə bilər.

Emissiya

Fransız sözü “*emission*”-dandır, “buraxılış” deməkdir. Qiymətli kağızların bazara çıxarılması ilə bağlı keçirilən tədbirlərin məcmusudur. Daha dəqiq desək, qiymətli kağızları hazırlayan şəxsin kağızları bazara çıxarmaq üçün verdiyi qərarın qəbulu, emissiya prospektinin tərtibi, qiymətli kağızların buraxılışı, yerləşdirilməsi ilə bağlı keçirilən tədbirlərin məcmusudur. Pulun emissiya sistemi – qanunla pul və qiymətli kağızları tədaviyə buraxan qurumdur. Emissiya prospekti 3 bölmədən ibarət olur: 1) qiymətli kağızların hazırlanmasını və tədaviyə buraxılmasını həyata keçirən şəxs – emitent haqqında məlumat; 2) emitentin maliyyə durumu haqqında məlumat; 3) yerləşdirilən qiymətli kağızlar haqqında məlumat.

Etika

Yunan sözü “*ethikos*” əxlaq, ədəb, ənənə mənasını verir. Termini ilk dəfə Aristotel işlədib. O, “praktiki fəlsəfə”ni araşdırdığı zaman “biz nə etməliyik?” sualına cavab verməyə çalışırdı. Sən bu gün səhər yuxudan oyandıqda gününü nə ilə başladın? Məktəbə necə getdin? Məktəbə gedərkən yolda kimlərlə söhbət etdin? Hər gün sən yeni qərar qəbul etməlisən. Nə geyinəcəyini, yeyəcəyini, kiminlə dost olacağını, dərsləri necə oxuyacağını düşünürsən. Belə bir durumla üzləşmişəm: necə etsəm düzgün olar? Bu haqda düşünmüşənsə, deməli, sən etika haqqında düşünmüşsən. Etika sənin özün üçün müəyyən etdiyin norma və qaydalardır. Etika nə düzgündür, nə düzgün deyil və ya nəyi etmək gerek olduğunu deyir. Məsələn, yoxlama işi zamanı biri

başqasından köçürür və sən də bunu görürsən. Seçim etməlisən: bunu müəllimə deyim, yoxsa deməyim. Verəcəyin qərarın başqalarını incidə biləcəyini düşünürsən. Öhdəliklərin nədən ibarət olduğunu düşünərək qərar verməlisən (xüsusilə də qərarın başqalarına da aiddirsə). Bir neçə variant arasında seçim edirsən və sonda doğru bildiyini qəbul edirsən. Bu halda sənin qərarın etik sayılır. Şəxsi dəyərlər etikada vacibdir. Şəxsi dəyərlər vacib və önəmli olan prinsip və ideyalaradır. Ailəni, dostlarını dəyərləndirirsən, çünki sənin üçün önəmlidir və sən də layiqli övlad, dost olmağa çalışırsan. Hər peşənin etikası var. Buna peşəkar etika deyirlər. Məsələn, hüquqşünas etikası – hüquq sahəsində işləyən şəxslərin davranış qaydalarıdır. Misal: cinayətkarı müdafiə edən vəkil ona verilmiş sirri açma bilməz, həkim etikası – həkimə verilmiş sirlər gizli qalmalıdır, və s. Peşəkar etikanın qızıl qaydası: “Özünə rəva bilmədiyini, başqasına arzulama”. Qanunla etika arasında bağlantı var. “doğru hərəkət etmək” qanuna tabe olmaq deməkdir.

Etimadnamə

Etimadnamədən diplomatik münasibətlərin qurulmasında istifadə edilir. Etimadnamə rəsmi sənəddir. Dövlət başçısının nümayəndəsi kimi səfirin statusunu rəsmi şəkildə təsdiq edərək, onu xarici ölkəyə akkreditə edir. Səfirlərə, diplomatik nümayəndələrə və bəzən xüsusi nümayəndəliyə də verilir. Daimi işlər müvəkkili xarici işlər nazirinin məktubunu təyin olunduğu ölkənin xarici işlər nazirinə təqdim edir. Etimadnaməni isə göndərən dövlətin dövlət başçısı imzalayır və qəbul edən dövlət başçısına ünvanlanır. Xarici işlər nazirinin imzası ilə təsdiq olunur. Etimadnamə səfir göndərilən dövlətin rəsmi Konstitusiyada göstərilən adı ilə başlanır. Sənəddə iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına arzu ifadə olunur. Sonra isə səfirin ad, soyad və atasının adı yazılır. Etimadnamənin təqdim olunma tarixindən etibarən öhdəliklərin icrasına başlanır.

Etnik təmizləmə

Etnik təmizləmə bir etnikə mənsub şəxslərin müəyyən ərazidən zorla qovulmasıdır. Etnik təmizləmə kütləvi köçürmə, deportasiya və soyqırım yolu ilə həyata keçirilir. Səbəb kimi dini, milli ayrı-seçkiliyi, siyasi səbəbləri, ideologiyani göstərmək olar.

Evtanaziya

Yunan sözüdür, hərfi tərcüməsi “yaxşı ölüm” deməkdir. *Evtanaziya* sözünü ilk dəfə XVII yüzillikdə F.Beykon işlədib. Sağalmaz xəstəlikdən əziyyət çəkən insanın, ümumiyyətlə, xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə və ya hərəkətlə tezləşdirmədir. Eyni zamanda xəstənin həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırmaqdır. Aktiv, passiv və könüllü evtanaziya var. Bəs niyə Evtanaziya cinayət sayılır? Həkimlər ən ağır vəziyyətdə olan xəstənin sağlması, ağrıların yüngülləşməsi üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməlidir. Xəstənin istəyi ilə onun ölümünün gerçəkləşdirilməsi qeyri-etik və qanunsuz sayılır. Bu, İslamda belə izah olunur: “Həkimin belə hərəkətləri istənilən halda qəsdən öldürmə hesab olunur. Onun bu münasibəti xəstəyə mərhəmətindən irəli gəlsə də, həkim xəstəyə onu Yaradandan daha mərhəmtli ola bilməz. Böyük Yaradan ona həyat bəxş edib və lazımi məqamda onu geri alacaq”. Evtanaziya Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə qadağan olunur. Bəzi ölkələrdə isə evtanaziya qanunidir. Niderland, Avstriya, İsveç, Avstraliya və başqa Avropa ölkələrində Evtanaziya qanunda əksini tapıb.

Əcnəbilər

Müəyyən dövlətin ərazisində yerləşən, lakin həmin dövlətin vətəndaşı olmayan və ya başqa bir dövlətin vətəndaşı olan şəxslər əcnəbilər adlanır. Onların hüquqi vəziyyəti olduğu ölkənin qanunvericiliyi və Beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Hər bir dövlət öz ərazisində əcnəbilərin fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələləri müstəqil həll edir. Lakin bu zaman o götürdüyü büynəlxalq öhdəlikləri nəzərə almalıdır. Əcnəbilər ölkədə daimi və ya müvəqqəti əsaslarda yaşayırlar. Daimi yaşayanlar bəzən vətəndaşı olduğu ölkənin vətəndaşlığından imtina edərək daimi yaşadığı ölkənin vətəndaşlığını qəbul edirlər. Lakin vətəndaşlıqdan çıxarkən maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək lazımdır. Müvəqqəti yaşayanlar yaşadıkları ölkəyə qısa müddətli məqsədlə gəlirlər. Qısa müddətli məqsəd təhsil, müqaviləli iş və s. ola bilər. Əcnəbi müvəqqəti yaşayışdan daimi əsaslarla yaşayışa keçə bilər. Hər bir ölkədə əcnəbiləri qeydiyyatdan alan və onlara yaşayış icazəsi verən orqanlar fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasında bu, Dövlət Miqrasiya Xidməti idarəsidir.

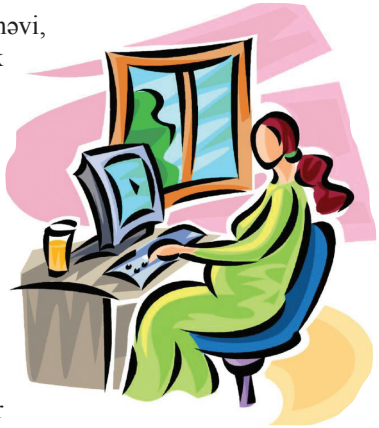
ƏDV (Əlavə Dəyər Vergisi)

Əlavə Dəyər Vergisi (ƏDV) verginin bir növüdür. Əlavə Dəyər Vergisi məhsulun qiymətinə **əlavə** edilmiş dəyərdən dövlət büdcəsinə daxil olan vergidir. ƏDV ödəyicisi olmaq üçün qeydiyyatdan keçmək gərəkdir. ƏDV-nin 0 dərəcəsi ilə tutulması o deməkdir ki, həmin işləri görən, xidmətləri göstərən şəxslər bu işlərə və xidmətlərə görə ƏDV hesablamır və dövlət büdcəsinə ödəmir. ƏDV 18 faizlə tutulur. Metropolitenlə sənişindəşına xidmətləri, dəfn və qəbiristanlığın mərasim xidmətləri və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsində göstərilən bütün xidmətlərdən ƏDV tutulmur.

Əmək hüququ

Əmək hüququ hüququn müstəqil sahəsidir. İşçilərlə işəgötürənlər arasında əmək münasibətlərini tənzimləyir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinə görə hər kəsin qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək

hüququ var. İnsanların maddi, mənəvi, sosial və başqa tələbatlarını ödəmək məqsədilə əqli, fiziki və maliyyə imkanlarından sərbəst istifadə etmələrinin təmin edilməsində əsas mənbələrdən biri Əmək Məcəlləsidir. Yəni əmək münasibətləri ilə bağlı bütün məsələlər Əmək Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Əmək Məcəlləsində işə götürən və işçinin hüquqları göstərilir. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər qanuna və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün əmək hüquqlarından istifadə edə bilirlər. Hər kəs hüquqlarla yanaşı, vəzifələr də daşıyır. Dövlət işçilərin və işəgötürənlərin hüquqlarını müdafiə edir. Əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyə yol verilmir, məcburi əmək qadağan olunur. Əmək hüququnda əmək müqaviləsi önəmlidir.

Əmək müqaviləsi

İşçi və işəgötürən arasında əmək münasibətləri olur. Bu münasibətlər əmək müqaviləsi bağlandıqda yaranır və rəsmiləşir. Əmək müqaviləsi işəgötürənlə işçi arasında fərdi qaydada, yazılı bağlanır. Orada tərəflərin hüquq və vəzifələri göstərilir. Müqavilə tərəflər arasında əmək münasibətlərinin əsas şərtlərini müəyyən edir. Qanuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı müqavilələrdə başqa qayda yoxdursa, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə bərabər bütün əmək hüquqlarından istifadə edə bilirlər. Əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyə, məcburiliyə yol verilmir (yəni işəgötürən işə götürdüyü şəxsin etirazına baxmayaraq onu iş saatından əlavə vaxtda işlədirsə, bu, əmək münasibətlərində məcburilikdir). Əmək müqaviləsi sərbəst bağlanır, bazar münasibətlərinin tələblərinə cavab verir və əməyin azadlıq prinsipini əks etdirir. Müqavilə bağlanarkən işçinin təqdim etdiyi sənədlər: əmək kitabçası, şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd, dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsi (qabaqlar işləyənlər üçün). Məcburi köçkün, qaçqın statusu olan, Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə

əmək fəaliyyətinə başlayan işçilərlə, əcnəbilərlə və vətəndaşlığı olamayan şəxslərlə əmək kitabçası təqdim etmədən əmək müqaviləsi bağlana bilər. Əmək müqaviləsinin bağlanmaması işçinin ziyanıdır. Çünki bu, onun əmək stajını təsdiq edən əmək kitabçasının açılmaması, pensiya təminatına ziyan vurulması və başqa mənfi hallarla nəticələnə bilər.

Əmlak

Əmlak fiziki və hüquqi şəxslərin sahibliyində, istifadəsində və sərəncamında olan əşyalar toplusudur. Bura pul, qiymətli kağızlar da aiddir. Əmlak daşınar və daşınmaz olur. Daşınar əmlak daşına bilən, bir yerdən başqa yerə aparıla bilən əşyalardır. Məsələn, maşın, pul, kompüter və s. Daşınmaz əmlak isə daşına bilməyən (torpaqla bağlı olan, başqa yerə aparıla bilməyən) əşyalardır. Ev, bağ, torpaq və bu tip əmlak daşınmaz hesab olunur. Dövlət qeydiyyatı qanunvercilikdə nəzərdə tutulubsa daşınar əmlakın qeydiyyatı aparılır. Maşının dövlət qeydiyyatı vacibdir, lakin kompüterin dövlət qeydiyyatı nəzərdə tutulmayıb. Kompüter uyğun yerlərdə (satış mağazası, istehsal edən firma) qeydiyyata alınır. Daşınmaz əmlakın qeydiyyatı zəruridir. Daşınmaz əmlakın qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidməti aparır. Daşınmaz əmlak məhv olarsa və ya artıq dövlət qeydiyyatı hüquqi önəm daşımazsa, maraqlı şəxs məhkəmə qaydasında onun qeydiyyatının ləğvini tələb edə bilər.

Əmtəə

Əmtəə anlayışı “insan tələbatını ödəyir” kimi izah olunur. Əmtəələr çeşidli olur. Yəni, insanın ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün çörək, yağ, ət və başqa ərzaq məhsulları var və ya istehsal tələbatının ödənilməsi üçün maşın, dəzgah, avadanlıq və s. var. Bunların hər birinin istehlak dəyəri olur. Əmtəənin istehlak dəyəri əmtəənin xassəsindən asılıdır. Əmtəənin mübadilə dəyəri də olur və önəmlidir. Çünki əmtəənin ölçülməsində istehlak dəyərinə yox, mübadilə dəyərinə önəm verilir. Əmtəələr arasında mübadilə nisbəti olur. Məsələn, çörək və kostyum fərqli istehlak formalarıdır. Onların istehlak dəyəri eyni deyil, mübadilə dəyəri baxımından isə ölçülülər.

Ərazi bütövlüyü prinsipi

Ərazi bütövlüyü prinsipinə dövlətlər hörmət etməlidirlər. Hər bir dövlət başqa dövlətin ərazi bütövlüyünü poza biləcək hüquqazidd əməllərdən çəkinməlidir. Dövlətin ərazisinin hərbi işğal obyektı olması qadağandır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində deyilir: “Bütün Üzvlər beynəlxalq münasibətlərində, hər hansı dövlətin ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı və yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsədləri ilə bir araya sığmayan hər hansı şəkildə güclə hədələməkdən və gücün tətbiqindən çəkinməlidir”.

Əsrin müqaviləsi

Əsrin müqaviləsi 1994-cü il sentyabrın 20-də 30 il müddətinə bağlanıb. Əsrin müqaviləsi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici neft şirkətləri arasında razılaşmadır. Müqavilə Azərbaycan ərazisindəki “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” neft yataqlarının tədqiqi və istismarı haqqındadır. “Əsrin müqaviləsi”ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak edir. Bununla da “Yeni

neft strategiyası” və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlandı. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində təsdiq edildikdən sonra 1994-cü il dekabrın 12-də qüvvəyə mindi. İlk dəfə çıxarıla bilən neft ehtiyatı 511 milyon ton hesablanıb, sonralar qiymətləndirici quyuların nəticələrinə görə bu ehtiyat 730 milyon tona çatıb və bununla əlaqədar yataqların işlənməsinə tələb olunan sərmayə xərcləri 11,5 milyard ABŞ dolları qəbul edilib; ümumi xalis gəlirdən Azərbaycanın payına 80%, sərmayəçilərin payına 20% düşür.

Ətraf mühitin mühafizəsi

Ətraf mühitin mühafizəsi dövlətlərin həm daxili, həm də xarici siyasətində mühüm yer tutan sahələrdəndir. Bioloji sferanın qorunması, insanın həyat fəaliyyəti üçün zəruri olan optimal şəraitlə təmin edilməsi məqsədilə görülən tədbirlərdir. XX əsrin ortalarından başlayaraq dünyada böyük önəm qazanıb. 1972-ci ildə ətraf mühitə dair BMT proqramı – YUNEP (*UNEP* - ingilis dilində açılışı “*United Nations Environment Programme*”) yaradılıb. 1979-cu ildə ətraf mühitin mühafizəsinə dair ilk Ümumavropa müşavirəsi keçirilib. Müzakirə olunan əsas məsələlər: hava hövzəsini çirkləndirən amillər, tullantısız və ya az tullantılı texnologiyanın tətbiq olunması.

Fanatizm

Latin “*fanaticus*” sözü olub, özündən çıxan və ya “*fanum*” qurban deməkdir. Birbaşa mənada həddən artıq dərəcədə hansısa əqidəyə, inama bağlılıq və başqalarına biganəlikdir. Məsələn, dini fanatizm. Başqa mənada isə nəyəsə həvəslə sadıq qalmaqdır. Fanatiklər onlara qarşı deyilən hər fikrə qarşıdırlar və qəbul etmirlər. Fanatiklər tək olmurlar. Fanatizm özündə kütləni birləşdirir və lider bu kütləni arxasınca aparır. Beləliklə, zaman keçdikcə hamı bir zəncirin halqası olur. Fanatizm psixologiyasına misal: futbol meydançasında qol vurulur və hamı qışqırır. Qışqıranların içərisində komandaya pərəstişkarlıq etməyən də ümumi ab-hava ilə “yoluxur”. Əvvəlcə o, hisslərini ifadə etməyə də bilər, lakin sonradan özünü saxlamaqda çətinlik çəkir.

Faşizm

Latin dilindən tərcümədə “*fasio*” dəstə, birlik deməkdir. Faşizm siyasi cərəyandır. Birinci Dünya müharibəsindən sonra meydana gəlir. İlk dəfə İtaliyada yaranıb. 1922-ci ildə Benito Mussolini faşist partiyası

ilə hakimiyyətə gəlib. Faşizmin inkişafının ən yüksək dövrü 1933-cü ildə Hitlerin Almaniyada hakimiyyətə gəlməsidir. Faşizm ideyasının əsasını antidemokratizm, rasizm, şovinizm, sosial-darvinizm təşkil edir. Hakimiyyət güclü, qəddar və amansız olur. Millətlər aşağı və ali kateqoriyalara bölünür. Burada ali millətlər başqaları üzərində ağalıq edir. Faşist ideoloqları qarşılıqlı böyük məqsəd və vəzifələr qoyurlar. Məsələn, Mussolininin “Aralıq dənizi imperiyası”, Hitlerin “Min illik böyük reyx”. Faşist hakimiyyəti tətil, mitinq və başqa etiraz formalarına yol vermir, özləri isə hakimiyyətə gələndə bu vasitələrdən yetərinə istifadə edirlər. İctimai həyatın bütün sahələri hərbişdirilir və dövlət bütün istiqamətləri nəzarətə alır. Mütəxəssislər faşizmin dirçəlişinin səbəblərini iqtisadi böhran, əhalinin orta təbəqələrinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, sosial təminatların zəifləməsi və buradan da hökumətlərə inamsızlığın, avtoritar, güclü rejimə isə inamın güclənməsində görürlər.

Federasiya

“Foedaratio” latın sözüdür, ittifaq, birlik deməkdir. Dövlət quruluşu formalarından biridir. Federasiyanın ərazisi ayrı-ayrı subyektlərdən, yəni hissələrdən ibarətdir. Subyektlər hər dövlətdə bir cür adlanır: ABŞ-da ştat, Almaniyada torpaq, İranda ostan və s. Bu subyektlərin konstitusiyalarını qəbul etmək hüquqları var, hüquq və məhkəmə sistemi var. Lakin bunlar federal konstitusiyaya zidd ola bilməz. Federal vətəndaşlıqla yanaşı, federal subyektlərin də vətəndaşlığı olur. Federasiya subyektinin maliyyə-kredit və pul sistemi olur. Federasiyalar milli və ərazi prinsipləri əsasında təşkil olunur. Federasiyanın vahid silahlı qüvvələri, ümumfederal büdcəsi olur. Dövlət hakimiyyətini və idarəçiliyi ümumfederal qanunverici, icra və məhkəmə orqanları, həm də federasiya subyektlərinin orqanları həyata keçirir. ABŞ, Kanada, İsveçrə kimi federasiyalar keçmiş müstəmləkələrin birləşməsi nəticəsində yaranıb

F

Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı mövcud olduğu dövrdə ittifaq 15 Respublikadan ibarət idi və Federasiyanın ən yüksək forması elan olunmuşdu.

Feminizm

Latın sözü “*femina*” qadın deməkdir. Qadınların hüquqları uğrunda ictimai-siyasi hərəkatdır. Geniş mənada qadınla kişinin bütün sahələrdə bərabərliyini əks etdirir. Dar mənada isə ayrı-seçkiliyə qarşı və kişilərlə hüquq bərabərliyinin əldə olunmasına yönələn hərəkatdır. Qadınların sıxışdırılmasının əsaslarını və səviyyələrini təhlil edərək, onların azadlığına nail olmağa çalışır. Feminizm XVIII əsrin sonu meydana gəlib. İlk dəfə qadınların hüquq bərabərliyi tələbləri ABŞ-da müstəqillik uğrunda mübarizə zamanı, 1775-1783-cü illərdə irəli sürülüb. İlk amerikalı feminist Abigeyl Smit Adams hesab olunur. O, feminist tarixinə məşhur ifadəsi ilə daxil olub: “Biz, bizsiz qəbul olunan qanunlara və bizim maraqlarımızı ifadə etməyən hakimiyyətə tabe olmayacağıq” (1776). Hərəkatın əsas məqsədi qadın mənəviyyatını “susma sferasından” çıxarmaqdır. Burjua feminizmi, radikal feminizm, “Qara feminizm”, “liberal feminizm” tanınmış istiqamətlərdəndir.

Feodalizm

Latın sözü “*feudum*” mülk deməkdir. Sosial-siyasi quruluşdur. İki sosial sinifdən ibarət olub: feodallar (torpaq sahibləri) və kəndlilər (feodallara təbə olurlar və tapşırıqlarını yerinə yetirirlər). Feodalizm quldurluq quruluşu ilə kapitalizm arasında böyük bir dövrü əhatə edir. Bu dövrdə vergilər pulla yox, məhsulla, xidmətlə ödənilirdi. Məhsuldarlıq

Feodalizm

Azərbaycanda 3-cü əsrdən 19-cu əsrə qədər olan dövrü əhatə edir.

dövründə taxılın bir hissəsini, yemək üçün ov edirdilərsə, ətin bir hissəsini ağalarına verirdilər. Feodalizmin əsas iqtisadi münasibəti feodal rentasında, yəni ağaların (bəzən dövlətin) istehsalçılardan iş, pul və ya natura ilə aldığı əlavə məhsulda əksini tapırdı.

Fərman

Fərmanlar qanun qüvvəli aktlar sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəli aktlardır. Fərman qanunlar əsasında və onların inkişaf etdirilməsi istiqamətində verilir. Fərmanlar ictimai həyatın dövlət idarəetməsi ilə bağlı ən müxtəlif tərəflərini tənzimləyir. Qanunlardan sonra fərmanlar hüquq qüvvəsinə görə ikinci yerdədir. Ölkə ərazisi çərçivəsində bütün şəxslərə aid olan ümumi səlahiyyətli normativ-hüquqi aktlardır. Adətən fərmanlarda qanunlarda işlədilən bir sıra anlayışlar dəqiqləşdirilir və qanunun tətbiqi üçün zəruri tədbirlər müəyyən edilir. Ölkə prezidentinin qəbul etdiyi başqa normativ-hüquqi aktlar da (əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və s.) fərmanlarla təsdiq edilir.

Fiziki şəxs

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi və ya müvəqqəti yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər fiziki şəxslərdir. Fiziki şəxs hüquq münasibətlərində öz adından çıxış edən insandır. Hüquq qabiliyyəti insan doğulduğu andan yaranır və ölümü ilə xitam olunur. Məsələn, insan doğulduğu andan sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ var və onu bu hüquqdan heç kim məhrum edə bilməz, yalnız o, vəfat edəndən sonra bu hüquqa xitam verilir. Doğularkən fiziki şəxsə verilən ad qeydiyyatata alınır. Vərəsə olmaq hüququ ana bətnində olarkən yaranır, bu hüququn həyata keçirilməsi yalnız doğulandan sonra mümkündür (qeyd edək ki, bəzi ölkələrdə ana bətnindəki uşaq da vərəsə ola bilər, məsələn, İsveçrə). Fiziki şəxs hüquq və vəzifələri öz adı ilə əldə edir və həyata keçirir. Başqa şəxsin adı ilə hüquq və vəzifələrin əldə olunmasına yol verilmir. Yəni şəxs işə düzəlkən başqa şəxsin adı ilə işə düzələ bilməz. Fiziki şəxs adını sonradan dəyişdiribse, bu zaman köhnə adı ilə rəsmiləşdirilmiş sənədlərdə dəyişikliklər apara bilər, amma bu zaman mütləq uyğun orqanları xəbərdar etməlidir. Fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer, onun yaşayış yeri sayılır. Fiziki şəxsin bir neçə yaşayış yeri ola bilər.

Fors-major

Fransız sözü “*Force majeure*” ali, fəvqəladə güc deməkdir. Fors-major fəvqəladə, konkret şəraitdə qarşısı alınması mümkün olmayan hadisədir. Razılaşmada iştirak edən tərəflərin fəaliyyətindən asılı olmayaraq yaranan və razılaşmanı pozan haldır. Məsələn, müharibə, inqilab və s. kimi hadisələr fors-major sayılır. Mülki hüquqda qarşısı alınmaz qüvvə, müqavilə hüququnda fors-major belə izah olunur: tərəflər müqavilə bağlayır və bu müqavilədən öhdəliklər yaranır. Fors-major olarsa, tərəflər həmin öhdəliklərdən azad olunurlar. Kommersiya sahəsində dəyişikliklər (qiymətlərin dəyişməsi, əlverişsiz şərait və s.) fors-major halı sayılmır. Fors-major hallara təbiət hadisələri də (zəlzələ, daşqın və s.) daxildir. Fəvqəladə hal fors-majorun yaranmasına səbəb ola bilər.

Fəvqəladə vəziyyət

Fəvqəladə vəziyyət xüsusi hüquqi rejimdir. Fəvqəladə vəziyyət qanunvericilikdə göstərilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsinə əsasən fəvqəladə vəziyyət rejimi iki halda tətbiq edilir: 1) İnsan iradəsindən asılı olmayan hallarda (təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar); 2) İnsan iradəsi ilə bilavasitə əlaqəli olan hallarda (Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü pozulduqda; dövlətə qarşı qiyam baş verdikdə; dövlət çevrilişinə yönələn hərəkətlər edildikdə; zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşlar baş verdikdə; vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi tələb etdikdə və s.). Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə normativ-hüquqi akt dərhal kütləvi informasiya vasitələri ilə elan olunmalı, rəsmi qaydada dərc edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində tətbiq edilən fəvqəladə vəziyyətin qüvvədə olma müddəti 60 gündən artıq ola bilməz.

Fraksiya

“*Fraktion*” alman sözü olub, siyasi fəaliyyətlə məşğul olan eynifikirli şəxslər qrupu deməkdir. Parlament qrupu və ya parlament fraksiyası parlamentdə deputatlardan ibarət qrupdur. Fraksiyanın tərkibinə bir və ya bir neçə siyasi partiyadan deputatlar daxil ola bilər. Birləşməkdə məqsəd birgə siyasi xətti həyata keçirməkdir. Parlament fraksiyalarının yaradılması ölkənin konstitusiyası və ya parlament qaydaları ilə müəyyən olunur.

Fundamentalizm

Latın sözü olan “*fundamentum*” - əsasını qoyma deməkdir. İlk dəfə XX əsrdə ABŞ-da yaranıb. Fəlsəfi, mənəvi və sosial cərəyanların ümumi adıdır. Fundamentalizm cəmiyyətdə maarifçiliyə əks hərəkətdir, təfəkkür tərzidir. Çağdaş cərəyanlardan ən məşhuru dini fundamentalizmdir. Dini fundamentalizmin əsas məqsədi dini kitablarda göstərilənlərə əməl etmək, tənqidlərə yol verməməkdir. Xristian (bax: xristianlıq), islam, buddist (bax: buddizm), yəhudi, hinduist, sintoist və başqa dini fundamentalizm formaları var. Fundamentalizm inam vəd edən sığınacaq kimi çıxış edir.

“Gender bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2006-cı il oktyabrın 10-da qəbul olunub.

Gender

İnglis sözü “gender” latın mənşəlidir, “genus” - “nəsil”, “kök” deməkdir. Gender dedikdə, ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, mədəni və başqa sahələrində kişi və qadın münasibətlərinin sosial cəhəti başa düşülür. Bu cəhət “gender” anlayışını “cins” anlayışından fərqləndirir. “Cins” dedikdə, qadın və kişi arasında ümumi, dəyişilməz bioloji fərqlər nəzərdə tutulur. Gender bərabərliyi kişi və qadın arasında olan hüquq bərabərliyidir. Onlar bu hüquqlarını həyata keçirərkən bərabər imkanlardan istifadə edirlər, yəni həm qadına, həm də kişiye bərabər şərait yaradılır, bərabər təminatlar verilir. Kişi və qadın arasında hüquqların həyata keçirilməsində ayrı-seçkiliyə yol verilmir. “Gender bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən aşağıdakı hallar ayrı-seçkilik hesab olunmur: 1) qadınlar üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatlar; 2) kişilər üçün həqiqi hərbi (alternativ) (bax: alternativ hərbi xidmət) xidmətə çağırış; 3) kişi və qadınlar üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş fərqli pensiya yaşı; 4) Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, ərin nikahın pozulmasını tələb etmək hüququnun məhdudlaşdırılması; 5) kişi və qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində fərqli şəraitin yaradılması; 6) gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün dövlət dövlət proqramlarını hazırlayır və həyata keçirir, çeşidli dövlət tədbirləri görür. Əsas məqsəd kişi və qadın arasında ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması, bərabər imkanların yaradılması, dövlətin idarə olunmasında və qərarlar qəbul edilməsində bir cinsin nümayəndələrinin üstünlüyünə yol verilməməsidir.

Genosid

Yunan sözü olub, “*geno*” – kök, nəsil, “*sido*” – öldürürəm deməkdir. Başqa adı soyqırımdır. Soyqırım məhvə yönəlmiş fəaliyyətdir. Soyqırım milli, etnik, irqi və ya dini qrupları bir qrup kimi məhv etmək, qrup üzvlərini qətlə yetirmək, onların əqli qabiliyyətinə, sağlamlığına ciddi ziyan vurmaq, qrupun fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratmaq, bir qrupa mənsub uşaqları başqa qrupa keçirmək, uşaqların doğulmasının qarşısını almaq, zor tətbiq edərək başqa yerə köçürmək və s. deməkdir. 1948-ci ildən BMT genosidi beynəlxalq cinayət kimi tanıyır. Soyqırım üçün ən önəmli amil özünəməxsus niyyətin olmasıdır.

Gerb

texnikanın inkişafı, ən əsası isə, döyüşçülərin üzünü örtən dəbilqələrin meydana çıxması ilə bağlı idi. Gerbləri öyrənən elm heraldika adlanır.

Gerb polşa dilində “*herb*” və alman dilində “*Erbe*” sözlərindən irəli gəlir və irs deməkdir. Gerb hər hansı bir ölkəni, şəhəri, nəsl, fərdi səciyyələndirən elementlərlə bəzədilmiş bir emblemdir. Müasir formada ilk gerblər orta əsrlərdə Qərbi Avropada (İngiltərə və Fransa) yaranmışdır.

Tarixdə ilk gerb göy üzündə altı qızıl şirlə təsvir edilmiş qalxan hesab edilir. Gerblərin yaranması və geniş yayılması hərbi

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103 və 104-cü maddələri soyqırım cinayəti ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti 1993-cü il yanvarın 19-da qəbul etdiyi Konstitusiya Qanunu ilə 1919-1920-ci illərdə hazırlanmış Dövlət gerbi layihələrindən birinə müəyyən dəyişikliklər edərək, onu Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi kimi təsdiq etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 23-cü maddəsinin 1-ci abzasına müvafiq olaraq, Dövlət gerbi Azərbaycan Respublikasının rəmzlərindən biridir. Gerb palıd budaqlarından və sünbüllərdən ibarət qövsün üzərində yerləşən şərq qalxanının təsvirindən ibarətdir. Qalxanın üzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının rəngləri fonunda səkkizguşəli ulduz, ulduzun mərkəzində isə alov təsviri vardır.

Getto

“Ghetto” italyan sözü olub “yeni emalatxana” deməkdir. Söz yaranma tarixini Venesiya Gettosundan götürür. Burada 1516-cı ildən yaşayış yerlərindən təcrid olunmuş yəhudilərin yaşayış yeri olub. İndi getto dedikdə, ağır şərtlər altında məcburi və ya könüllü olaraq etnik azlıqların iri şəhərlərin rayonlarında yaşayış yerləri başa düşülür. XX əsrdə getto özünü təhsildə də göstərdi. Ali məktəblərdə seqreqasiyaya yol verildi. Yəhudilər başqa tələbələrədən ayrı otururdular. İkinci Dünya müharibəsində getto işğal olunmuş ərazilər adlanırdı. Daha dəqiq desək, alman faşistləri və ya onların rejimini dəstəkləyən yerli millətçilər yəhudiləri zorla həmin ərazilərə yaşamaq üçün köçürürdülər və nəzarət altında saxlayırdılar. Tarixdə ən böyük gettolar: Varşava gettosu (Polşa), Terezina gettosu (Çexiya), Minsk gettosu (SSRİ). Terezina və Budapeşt gettolarından başqa, başqa gettolarda da yaşayan yəhudilər holokost zamanı məhv ediləblər.

GUAM (Demokratiya və İqtisadi İnkişaf uğrunda Təşkilat)

GUAM beynəlxalq regional təşkilatdır. Adı üzv olan ölkə adlarının baş hərflərindən yaranıb. Üzvləri Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynadır. Özbəkistan da 2005-ci il may ayınadək təşkilata daxil olduğuna görə adı GUÖAM idi. Sonradan təşkilatın ən vacib formalaşma mərhələsi 2006-cı il may ayının 23-də Kiyevdə keçirilən sammitdə təşkilatın nizamnaməsinin qəbul olunması oldu. Demokratiya dəyərlərini möhkəmlətmək, qanunun aliliyini təmin etmək, İnsan hüquqlarına hörmət, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyi qorumaq, Avropaya integrasiyanı gücləndirmək və sürətləndirmək, humanitar və sosial sahələrdə əməkdaşlığı genişləndirmək təşkilatın əsas məqsədlərindəndir. GUAM başqa təşkilatlarla, dövlətlərlə əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdiyi layihələr ticarət və nəqliyyat daşınması, sərhəd və gömrük nəzarətinin təmin edilməsi, terrorizm, narkotik və insan alverinə qarşı mübarizə və s. sahələrində olub. Təşkilatın strukturuna Şura və Katiblik daxildir. Əsas orqan Şura. Dövlət Başçıları Şurası, Xarici İşlər Nazirləri Şurası, Milli Koordinatorlar Şurası, Daimi Nümayəndələr Şurası fəaliyyət göstərir. Rəsmi dilləri rus və ingilis dilləridir. GUAM-da Azərbaycanın Sədrliyi 19 iyul 2007-ci ildə Bakı Zirvə Toplantısından başlayaraq 1 iyul 2008-ci il Batumi Zirvə Toplantısınaqədər davam edib.

Güc tətbiq etməmək prinsipi

Güc tətbiq etməmək prinsipində (eyni zamanda güclə hədələməmək prinsipi adlanır) “güc” sözü Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsasən hərbi, silahlı güc kimi başa düşülür. Yəni mübahisəni həll etmək üçün bir və ya bir neçə dövlət başqa dövlətə (və ya dövlətlərə) hücum edərək beynəlxalq sərhədləri pozur. Mübahisə beynəlxalq, ərazi və ya sərhəd mübahisələri ola bilər. Qanunsuz güc tətbiq etməklə ərazinin işğal olunması prinsipi pozulur. Xalqların öz müqəddaratını müəyyən etmə hüququnu pozmaq, azadlıqdan və müstəqillikdən məhrum etmək üçün törədilən zorakı hərəkətlər güc tətbiq etməmək prinsipinə ziddir. Ən ağır pozuntu silahlı təcavüz hesab olunur. Yəni dövlətin ərazisinə silahlı qüvvələrin girməsi, ərazinin bombardman edilməsi və başqa hallar başa düşülür. Beynəlxalq hüquqda yalnız iki halda silahlı güc tətbiqinə yol verilir: özünümüdafiə üçün və sülhə təhlükə, sülhün pozulması və ya təcavüz aktı olduqda.

Haaqa Konvensiyası

1954-cü il 21 aprel – 14 mayda UNESCO-nun təşəbbüsü ilə keçirilən Haaqa konfransında qəbul edilib və 1954-cü il avqustun 7-dən qüvvədədir. Konvensiya hərbi konfliktlər zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqındadır. Konfransda 56 dövlət iştirak edib. Konvensiyanı 108 ölkə ratifikasiya edib. Dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifə: hərbi münaqişə zamanı münaqişə aparən dövlətlərin ərazisində yerləşən mədəni dəyərlərin qorunması, memarlıq, incəsənət, tarixi abidələr, arxeoloji qazıntılar kimi daşınar və daşınmaz dəyərlərin müdafiəsi. Eyni zamanda Konvensiyada göstərilir ki, iştirakçılar dövlət daxili qanunvericilikdə elə qanunlar qəbul etməlidirlər ki, bu Konvensiyanın şərtləri pozulduğu zaman sanksiyalar tətbiq edə bilsinlər. Konvensiyanın xüsusi protokolu var ki, işğal edilmiş ərazilərdən mədəni dəyərlərin daşınmasını qadağan edir. Protokolu 87 ölkə ratifikasiya edib. Protokolda belə müddə də var ki, münaqişə olduğu zaman daşınar mədəni abidələr başqa ölkənin ərazisinə müvəqqəti keçirilsə, münaqişə bitdikdən sonra geri qaytarılmalıdır.

Hakim

Hakim ədalət mühakiməsini həyata keçirən şəxsdir. O, məhkəmədə (prosesdə) sədrlik edir, məhkəməyə baxılan iş üzrə təqdim olunmuş materiallarla tanış olur, məhkəmədə tərəflərin təqdim etdikləri sübutlara əsasən qərar çıxarır. O, qərəzsiz olmalıdır. Ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən hakimlər müstəqildirlər. Ədalət mühakiməsini Məhkəmədə tək hakim və ya hakimlər həyata keçirir. Ağır cinayətlərdə, apellyasiya və kassasiya instansiyalarında işə hakimlər kollegiyası baxır. Kollegiya üç hakimdən ibarət olur. Onların hüquqa eynidir, sədrliyi isə bir hakim həyata keçirir.

Hakimiyyət

Hakimiyyətin əsas məqsədi müxtəlif üsullarla şəxslərin və ya qrup üzvlərinin davranışına, fəaliyyətinə təsir etməkdir. Müxtəlif üsullar dedikdə, hüquq, iradə, zorakılıq, nüfuz başa düşülür. Hakimiyyət elə bir idarəçilik sistemi yaradır ki, məqsədlərə çatmaq mümkün olsun. Hakimiyyət cəmiyyətin, insan münasibətlərinin ayrılmaz hissəsidir. Cəmiyyətdə baş verən bir çox mübahisələr hakimiyyət uğrunda olur. Hakimiyyət insan cəmiyyətinin yaranması ilə əmələ gəlib. O, cəmiyyət işlərinin təşkili üçün önəmlidir. Cəmiyyətdaxili münasibətləri tənzimləyir. Hakimiyyət cəmiyyətin çeşidli istiqamətlərində – ailədə, təşkilatda və s. özünü göstərir. Ən geniş və daha çox əhalini əhatə edən isə siyasi hakimiyyətdir. Siyasi hakimiyyət xüsusi aparatdan istifadə edərək nüfuz əldə edir. Dövlət ən güclü aparat hesab olunur.

Hakimiyyət bölgüsü

Hüquq dövlətinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri hakimiyyət bölgüsünün olmasıdır. Hakimiyyət 3 qola bölünür: qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti. Hər üçünün eyni qüvvəsi var və müstəqildirlər. Qanunvericilik ali hakimiyyət hesab olunur. Çünki dövləti idarə etmək üçün qanunlara ehtiyac var. Dövlətlərdə qanunvericilik hakimiyyəti çeşidli adlarla ifadə oluna bilər. Azərbaycan Respublikasında o, Milli Məclis adlanır. İcraedici funksiyaları prezident, nazirliklər, yerli icra orqanları həyata keçirir. Məhkəmə hakimiyyəti qanun pozulduğu halda sanksiya tətbiq edir. Məhkəmə ədaləti bərpa etmək üçün ən yaxşı üsuldur. Hakimiyyətin bölgüsü qarşılıqlı nəzarət və məsuliyyətə əsaslanır. Bu üç orqanın səlahiyyətlərinin düzgün müəyyənəşdirilməsi hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin əsasını təşkil edir. Onların qarşılıqlı fəaliyyəti hüquqla nizama salınır. Dövlət hakimiyyətinin bölgüsü nəticəsində bu üç hakimiyyət bir-birini tarazlaşdırır

Hakimiyyət bölgüsü prinsipini ilk dəfə Şarl Lui Mönteskyö işləyib hazırlayıb.

Hal şahidi

Hal şahidi cinayət prosesində şəxsi marağı olmadan, keçirilən baxış, aparılan istintaq zamanı aşkar olunan faktların təsdiq olunması üçün cəlb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar (yəni 18 yaşına çatmayan şəxslər), Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayanlar, prokurorluq orqanı və məhkəmələrin əməkdaşları (həmin prosesi həyata keçirdikləri halda olmaz, lakin iştirakçı olmadığı proseslərdə ola bilərlər), psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslər və s. hal şahidi ola bilməzlər. Hal şahidinin baş verən hadisələri tam və düzgün dərk etmək qabiliyyəti olmalıdır. O, istintaq hərəkətini həyata keçirən şəxsin qanuni göstərişlərinə tabe olmalıdır. İstintaq zamanı aşkar olunmuş hallar barədə ona bəlli olan məlumatları yaymamalıdır. Bu məlumatlara ailə, peşə, kommersiya və qanunla qorunan başqa sirlər və s. daxildir. Vəzifələrini icra edərkən pozuntulara yol verərsə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Həbsxana

Həbsxana məhkəmə hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə cəzası verilmiş şəxslərin saxlandığı yerdir. Həbsxanada olan şəxs bir sıra hüquqlardan məhrum olur. Həbsxanada eyni zamanda məhkəmə baxışınadək təqsirləndirilən şəxs də saxlana bilər. 18 yaşına çatmayanlar üçün həbsxana olaraq xüsusi koloniyalar (islah evləri) var. Həbsxanalar siyasi dustaqlar üçün də nəzərdə tutulub. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə əsasən şəxs adamöldürmə, vətənə xəyanət, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və başqa cinayətlərə görə məhkəmənin qərarı ilə həbsxanaya salına bilər.

ABŞ-da bir residivist həbsxanaya salınır. O, hər gün həbsxananın dəmirli balaca pəncərəsindən quşları seyr edirdi. Bu, onunla nəticələnir ki, həmin şəxs ornitologiya sahəsində (ornitologiya biologiyanın bir qolu olub, quşlar haqqında elmdir) mütəxəssis olur. Əsl alim-ornitoloqlar onun azad olması üçün xahişlə müraciət edirlər. Qanun müdafiəçiləri başa düşürdülər ki, elm elmdir, lakin cinayətkarı azadlığa buraxmaq olmaz, çünki hər zaman köhnə işi ilə məşğul ola bilər.

Həmkarlar ittifaqı

Həmkarlar ittifaqı ictimai, qeyri-siyasi, könüllü əsasda yaradılan təşkilatdır. Yaradılmasında məqsəd istehsal və qeyri-istehsal sahələrində çalışan işçilərin, pensiyaçıların, təhsil alan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsidir. Həmkarlar ittifaqları orqanlarından, müəssisələrdən, siyasi partiyalardan və ictimai birliklərdən asılı olmurlar, hesabat vermirlər. Müstəqil olaraq nizamnaməsini, fəaliyyət istiqamətlərini hazırlayır, yığıncaqlar, konfranslar, qurultaylar keçirir, rəhbər orqanlarını seçir və geri çağırır. Adından və təşkilati quruluşundan asılı olmayaraq, bütün təşkilatlar hüquqca bərabərdir. Həmkarlar ittifaqına siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaq, siyasi partiyalarda birləşmək qadağandır. Azərbaycan Respublikasının “Həmkarlar ittifaqı haqqında” Qanunu var.

Həmrəylik

Həmrəylik insanların qarşılıqlı əməkdaşlığıdır. Başqaları da özünü sərbəst və azad hiss elədiyi zaman insan özünü onlar kimi sərbəst və azad hiss edir. Bu halda həmrəylik yalnız sosial fakt olaraq qalmır, həm də mənəvi dəyər və fəaliyyət kimi özünü göstərir. Azərbaycan millətinin birlik şüarının simvolik günü olaraq 31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü qeyd olunur. Həmrəylik gününün əsası 1989-cu il dekabrın axırlarında Naxçıvanda SSRİ-İran sərhədlərinin dağılması ilə qoyulub. Bayramın əhəmiyyəti ondadır ki, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşayan azərbaycanlıları mənəvi olaraq birləşdirir, onlar arasında birlik və həmrəylik yaradılmasında mühüm rol oynayır. Xarici ölkələrdə yerləşən diaspora təşkilatlarının fəaliyyətlərinin önəmli hissəsini təşkil edir.

Hərbi cinayətlər

Beynəlxalq təcrübədə hərbi cinayətlər dedikdə, aşağıdakı cinayətlər nəzərdə tutulur: müharibə zamanı müharibə qayda-qanunlarını ciddi şəkildə pozmaq; işğal olunmuş ərazilərdə dinc əhalini amansızcasına qətlə yetirmək; insanlara, əsirlərə işgəncə etmək; yurd-yuvasından didərgin salmaq; yaşayış yerlərini yandırmaq, ərazini tam məhv etmək; tarixi abidələri dağıtmaq, yandırmaq və s. 1968-cı ildə BMT Baş Assambleyası “Hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə müddətin tətbiq olunmaması haqqında” Konvensiya qəbul edib.

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı
Vətəni!

Səndən ötrü can verməyə
cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə
cümlə qadیرiz!
Üç rəngli bayrağınla məsud
yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər!
Hərə bir qəhrəman oldu!
Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!
Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən, şanlı Vətən!
Azərbaycan, Azərbaycan!

Himayəçilik

Himayəçilik mülki hüquqda işlədilən anlayışdır. 14 yaşından 18 yaşınadək olan, yəni yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində himayəçilik təyin olunur. Spirtli içkilər və narkotik vasitələrdən istifadə edənlərin, qumara qurşananların fəaliyyət qabiliyyətini məhkəmə məhdudlaşdırır. Onlar üzərində də himayəçilik təyin oluna bilər. Himayəçinin əsas funksiyaları: himayədə olanların hüquqlarını həyata keçirməkdə və vəzifələrini icra etməkdə kömək etmək, müstəqil surətdə müqavilə bağlamağa hüququ çatmadığı hallarda əqdlərin bağlanmasına razılıq vermək və s. Himayəçinin təyin olunması ilə bağlı məhkəmənin verdiyi qərarla 3 gün ərzində himayəçilik orqanına məlumat verilməlidir.

Himn

Himn simvollardan biridir. Təntənəli musiqili və ya musiqili poetik əsərdir. Xüsusi tədbirlərdə, ayinlərdə, mərasimlərdə oxunur. Oxunduğu zaman ayağa qalxmaq və baş örtüyünü çıxarmaq lazımdır. 1920-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Nazirlər Şurası Himnin hazırlanması haqqında müsabiqə elan edib. Lakin cümhuriyyətin 1920-ci il aprel 28-də süqutu buna mane oldu. 1992-ci il mayın 27-də Milli Məclis “Azərbaycan Respublikasının dövlət himni haqqında” Qanun qəbul etdi. Qanunda bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov və şair Əhməd Cavadın yazdığı “Azərbaycan marşı” Azərbaycanın dövlət himni kimi təsdiq edildi. Himn 1919-cu ildə yazılıb.

Holokost

Holokost yunan sözü “*holókauston*”-dan götürülüb və mənası “tamamilə yanmış” deməkdir. Alman faşistləri və kollaborasionistlərinin (İkinci Dünya müharibəsi zamanı öz vətəninə işğal etmiş faşist işğalçıları ilə əməkdaşlıq edən vətən xaini) 6 milyona yaxın insanı sistemli şəkildə öldürdüləri soyqırımı verilən addır. Buna faşizm soyqırımı, yəhudi soyqırımı və ya *Ha-Shoa* (yəni fəlakət) də deyirlər. 1933-cü ildə yəhudi xalqını azaltmaq məqsədilə başlanan addım bütün Avropa yəhudilərinin soyqırımı ilə bitdi. Üç mərhələdən ibarət olub: yəhudilərin hüquqlarının alınması və tutduğu vəzifələrdən uzaqlaşdırılması; yəhudilərin mal və mülklərinin alınması və gettolarda (Venesiyada azlıqların qaldığı yerlər) bir yerə toplayıb qaz otaqlarında və ya fərqli üsullarla öldürülüb cəsədlərin yandırılması. “Holokost ensiklopediyası”na görə 3 milyon Polşa yəhudisi, 1,2 milyon Sovet yəhudisi (Pribaltika ölkələri), Macarıstan, Rumıniya, Almaniya, Hollandiya, Fransa, Çexiya, Slovakiya, Yunanıstan, Yuqoslaviya, Belorusiya yəhudiləri məhv edilib.

Hökumət

Hökumət idarəetməni həyata keçirən ali kollegial icra hakimiyyəti orqanıdır. Nazirlərdən və dövlət komitəsi sədrilərindən ibarət olur. Dövlət başçısı (kral, prezident) və ya Baş Nazir (Hökumət başçısı, kansler, Nazirlər Kabineti və ya Nazirlər Şurası) rəhbərlik edir. Hökumət tipləri bunlardır: demokratiya, monarxiya, aristokratiya, diktatorluq, oliqarxiya. Hökumətin əsas vəzifəsi qanunverici orqanın qəbul etdiyi qanunların həyata keçirilməsini təmin etməkdir. Bunun üçün qərarlar qəbul olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən icra hakimiyyəti Prezidentə məxsusdur. Prezident Baş Naziri, Nazirlər Kabinetinin üzvlərini təyin və azad edir. Zəruri hallarda iclaslara sədrlik edir. Nazirlər Kabinetinin istefası haqqında qərar qəbul edə bilər.

Humanizm

Latin sözü olan “*humanitas*” bəşəriyyət, insanlıq deməkdir. İlk dəfə termin olaraq XIX əsrdə alman tədqiqatçıları işlədiblər. Elə bir dünyagörüşdür ki, insan ideyası ən qiymətli dəyər hesab olunur. Humanizm insan varlığının demokratik, etik həyat tərzidir. Əsas məqsədi insanı hər cür avtoritarlıqlardan azad etməkdir. İnsan bacarıqlarına müsbət yanaşır. Əsas hədəfi insanın inkişafı üçün və bütün insanlar üçün həyat tərzini yaxşılaşdırmaqdır. Elə bir dünya qurur ki, həm indiki zamanda, həm də gələcək üçün yaxşı olsun. 1952-ci ildə Amsterdamda təsis edilən beynəlxalq humanist və etik birliyi humanizm ideyasının inkişafı ilə məşğul olan qurumlardandır.

Hücumetməmə

Hücumetməmə çağdaş beynəlxalq hüququn və BMT Nizamnaməsinin əsas prinsiplərindən biridir. Mahiyyəti odur ki, bir dövlətin başqa dövlətə qarşı siyasi, iqtisadi, strateji məqsədlərlə hücum etmək, müharibə törətmək və ya silahlı qüvvələrdən istifadə etməsi qadağandır. Bu prinsipə uyğun olaraq, dövlətlər hər hansı dövlətin ərazi toxunulmazlığına və ya siyasi müstəqilliyinə qarşı qüvvə tətbiq etməmə öhdəliyi götürür. Hücumetməmə sahəsində dövlətlər müqavilələr də imzalayırlar.

Hüquq

Hüquq dedikdə, ümumməcburi sosial normalar başa düşülür. Hüquq normalar toplusudur. Bu normaları dövlət müəyyənləşdirir və dövlətin gücü ilə qorunur. Hüquq cəmiyyətdə davranış norma və qaydalarıdır, cəmiyyətdəki münasibətləri tənzimləyir. Hüququn əlamətləri: normativlik, öhdəlik, dövlətin müəyyən etməsi, obyektiv xarakter daşıyması, sistemli olması. Sistemli olması dedikdə, hüquq normasının quruluşu başa düşülür, yəni hipoteza (hüquq normasının tətbiq olunduğu obyekt), dispozisiya (davranış qaydaları) və sanksiya (hüquq pozuntusuna qarşı tədbir anlaşılr). Hüququn mənbələri hüquqi aktlar, hüquqi adət, məhkəmə presedenti, hüquq doktrinası, normativ sazişdir. Hüquq vasitəsilə dövlət cəmiyyətdəki münasibətləri tənzimləyir. Yazılı və şifahi, müasir və dini, milli və beynəlxalq hüquq fərqlənir. Hüquq tənzimlədiyi predmetə görə sahələrə bölünür (Mülki hüquq, Cinayət hüququ, Ailə hüququ, Əmək hüququ və s.). Hüquq roman-german (kontinental), anqlo-amerikan (anqlo-sakson), müsəlman, adət və sosialist sistemlərə bölünür.

Hüquq bərabərliyi

Hüquq bərabərliyi demokratiyaya xasdır. Bu, o deməkdir ki, vətəndaşlar qanun, məhkəmə qarşısında bərabərdirlər. Bərabərlik irq, cins, dil, nəsil, mülki vəziyyətinə və tutduğu vəzifəyə görə, yaşadığı yerə və başqa göstəricilərə görə pozula bilməz. Hüquq bərabərliyi prinsipi XVIII əsrdə Böyük Fransa inqilabında irəli sürülüb ("Azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq"). Hüquq bərabərliyi prinsipi demokratik dövlətlərin konstitusiyalarında əks olunur. Fiziki bərabərliklə hüquq bərabərliyi fərqlidir. Yəni kişi və qadın hüquq və öhdəliklərinə görə bərabərdirlər. Fiziki bərabərlik mümkün deyil, çünki kişi və qadın fiziki güclərinə görə fərqlənirlər. İnsan hüquqları bərabərlik prinsipinə əsaslanır. Qanunvericilik insanlar üçün bərabər hüquqlar və hüquqları həyata keçirmək üçün bərabər imkanlar və vəzifələr müəyyən edir. Diskriminasiyanın qadağan edilməsi hüquq bərabərliyinin müəyyən edilməsinin bir formasıdır. Bir sıra ölkələrdə hüquq bərabərliyi hətta konstitutsiya ilə elan olunsada, traybalizm adlanan praktika ilə heçə endirilir. Traybalizm praktikasına dedikdə, müəyyən tayfa qrupundan olan şəxslərə üstünlük verilməsi başa düşülür. Məsələn, Tropik Afrika ölkələrində tayfanın nümayəndəsi prezident olduqda, mühüm

Hüquq və əxlaq hansı amillərlə fərqləndirmək olar? Hüquq – yazılı olur, rəsmiyyət (ciddilik), hakimiyyət (yəni hakimiyyətin qolları öz funksiyalarını yerinə yetirir, məsələn, qanunvericilik hakimiyyəti qanunları qəbul edir, icra hakimiyyəti onların icrası ilə məşğul olur, məhkəmələr isə hüquq pozuntusuna görə sanksiya tətbiq edir), cəza (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində 12 cəza növü nəzərdə tutulur), təlim kimi əlamətləri birləşdirir. Əxlaq – şifahi olur, mənafeyyətə söykənir, ictimai rəyə əsaslanır (tənbəh və ya tərif), əxlaq qaydalarının pozulması utandırma hissi yaradır və tərbiyə xarakterlidir.

XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-ın Cənub Ştatlarında diskriminasiya vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün qərarlı uşaqlar məktəbə Milli Qvardiyanın müşayiəti ilə gədirdilər.

Tam fəaliyyət qabiliyyəti 18 yaşdan sonra yaranırsa, hüquq qabiliyyəti uşaq ana bətnində olarkən də yarana bilər (məsələn, vəərəsəlik hüququ).

vəzifələrə əsasən öz tayfasından olanları təyin edir. Qohumbazlıq, yerlibazlıq, ailəçilik kimi təzahürlər də hüquq bərabərliyinə xələl gətirən amillərdəndir.

Hüquq qabiliyyəti

Hüquq qabiliyyəti həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərə aiddir. Fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti onun doğulduğu anda yaranır və ölümü ilə xitam olunur. Onun mülki hüquqları olur və vəzifələr daşıyır. Fiziki şəxs hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz. Hüquqi şəxs isə qeydiyyatla alındığı andan mülki hüquqlar əldə edir və mülki vəzifələr daşıyır. Onun hüquq qabiliyyətinə ləğvinin başa çatmasından sonra xitam verilir. Hüquqi şəxs qanunla qadağan olunmayan bütün fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilər. Qanunda bəzi fəaliyyət növləri ilə yalnız lisenziya (xüsusi icazə) aldıqdan sonra məşğul olmaq nəzərdə tutula bilər. Hüquqi şəxs bu cür fəaliyyətlə lisenziya müddətində məşğul ola bilər.

Hüquq normaları

“Norma” latın dilindən tərcümədə qayda, nümunə mənasını verir. Hüquq normaları dövlətin müəyyənləşdirdiyi ümumməcburi davranış qaydalarıdır. Cəmiyyətdə insanlar arasında hüquq və vəzifələri müəyyən edərək münasibətləri tənzimləyir. Öhdəliklər və dövlətlə əlaqə yaradır. Hüquq normasının quruluşu 3 elementdən ibarətdir: hipoteza (kim və nə vaxt bunu etməlidir, hansı şəraitdə), dispozisiya (bu icra nədən ibarət olmalıdır) və sanksiya (normaların icra edilməməsinin hansı nəticələri ola bilər). Hipoteza hüquqi faktları əks etdirir, hüququn norma və şərtlərini göstərir. Dispozisiya bu normalara uyğun olaraq davranış qaydalarını, hüquqlara uyğun öhdəlikləri göstərir. Sanksiya isə hüququn qoyduğu tələblərə əməl etmədikdə, hüquq pozuntusuna görə tədbirləri (cəza, başqa tədbirlər) müəyyən edir. Bütün normativ-hüquqi aktlar bu normalara uyğun tərtib olunur. Hüquq normaları: 1) səlahiyyətverici (yəni nəyi etmək olar, məsələn, hər kəs qanunla qadağan edilməyən bütün vasitələrlə hüquq və azadlıqlarını müdafiə edə bilər); 2) məcbureddici (nəyi etmək lazımdır, məsələn, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur); 3) qadağanedici (nəyi etmək olmaz, məsələn,

Azərbaycan xalqının heç bir hissəsi, sosial qrup, təşkilat və heç bir şəxs hakimiyyətin həyata keçirilməsi səlahiyyətlərini mənimsəyə bilməz). Normadakı göstərişlərin müəyyənlik dərəcəsinə görə dispoitiv (bu, şəxsə alternativ davranmaq imkanı verir – səlahiyyətverici normalar) və imperativ (bu, şəxsə alternativ davranmaq imkanı vermir – məsələn, qadağanedicili xarakterli bütün normalar) normaları fərqləndirmək olar.

Hüquqi adət

Hüquqi adət (adət hüququ) dövlətdən asılı olmayaraq yaranıb və insanların şüurunda önəm qazanıb. O yerdə ki, qanun susur, adət hüququ qüvvəyə minir. Yəni qanuni tənzimləmə mexanizmləri olmayan məsələlər adət hüququ ilə nizamlanır. Qanun problemin həll olunma variantını tənzimləmirsə, onda adətdən əvvəllər el arasında necə həll olunubsa, bu məsələni həmin adətə uyğun olaraq həll etmək olar. Təbii ki, həmin həll variantı ədalətli olmalıdır. Zaman keçdikcə adətləri hüquqi çərçivəyə salıblar. Məsələn, inqilaba qədərki (1917-ci il oktyabr inqilabı) Rusiyanın tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, qanunların çatışmaması səbəbindən hakimlərin adət hüququna müraciət etmək ixtiyarı olub (məsələn, ticarət məsələləri və başqa məsələlər). Adət hüququ qanuna zidd olmamalıdır. Bir sıra ölkələrdə (məsələn, Böyük Britaniyada) hüququn mənbələrinə yalnız normativ aktlar yox, həm də hüquqi adətlər, məhkəmə və hüquq presedentləri (yəni məhkəmə və hüquq praktikası) daxil edilir.

Hüquqi dövlət

Hüquqi dövlət hakimiyyətin təşkili formalarındandır. Dövlət fəaliyyətini fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə hüquq əsasında qurur. Qəbul olunan qanunlar xalqın, dövlətin mənafeyinə uyğun olmalı, onların həyata keçirilməsi ədalətli olmalıdır. İctimai həyatın bütün sahələrində qanunun aliliyi olmalıdır. Şəxsiyyətin hüquqları təmin edilməli, azad inkişafa şərait yaradılmalıdır. Dövlət və şəxsiyyət qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Konstitusiyanın birbaşa qüvvəsi olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan Respublikası hüquqi dövlətdir. Hüquq dövlətinin prinsipləri: 1) hüququn aliliyi; 2) hakimiyyət bölgüsü; 3) hər birinin qanun qarşısında bərabərliyi; 4) hüquq

və azadlıqların bərpası; 5) insan və vətəndaşın hüququ və azadlıqlarının real təminatı; 6) qarşılıqlı məsuliyyət, şəxsin dövlət, dövlətin şəxs qarşısında məsuliyyəti; 7) məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi. Hüququn aliliyi prinsipi hüquq dövlətinin ən mühüm prinsipidir.

Hüquqi öhdəlik

Dövlət vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün hüquqlar müəyyən edir və qarşılığında vəzifə və öhdəliklər qoyur. Yəni bu öhdəliklər hüquqdan irəli gəlir. Məsələn, şəxsin hüququdur ki, dövlətdən sosial təminatlar tələb etsin və dövlət onu təmin etsin. Şəxs də öz növbəsində həmin təminatlara uyğun olaraq vergiləri ödəməlidir. Tərəflər arasında müqavilə varsa, o, tərəflərin üzərinə hüquqi öhdəlik qoyur.

Hüquqi presedent (bax: presedent)

Hüquqi status

Qanunvericiliyə uyğun olaraq hüquq, azadlıq və öhdəliklərin, insanın qanunla müəyyən edilmiş başqa maraqlarını dövlətin təmin etməsi və qorumasıdır. Adətən hüquq elmində Konstitusiya hüquqi statusu, mülki-hüquqi status, inzibati-hüquqi status və s. fərqləndirilir. Şəxsin hüquqları var və həmin hüquqlara uyğun olaraq dövlət qarşısında vəzifələrini yerinə yetirməlidir.

Hüquqi şəxs

Hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatından keçmiş, hüquqi şəxs statusunda yaradılmış xüsusi qurumdur. Onun mülkiyyətində ayrıca əmlakı var, əmlaka görə cavabdehdir, öhdəlikləri yaranır. Öz mülkiyyəti üzərində hüquqları var və vəzifələr daşıyır. Məhkəmədə tərəf iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilər. Müəssisə, təşkilat, idarə və bu tip qurumlar hüquqi şəxsdir. Hüquqi şəxs fiziki və ya hüquqi şəxs (və ya şəxslər) tərəfindən yaradıla bilər. Hüquqi şəxslər fəaliyyətinin əsas istiqamətləri bu cür qruplaşdırıla bilər: a) kommersiya hüquqi şəxsləri - əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarətdir; b) qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri - əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olmur və götürülən mənfəəti iştirakçıları arasında bölüşdürür. Bu tip hüquqi şəxslər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə o hallarda məşğul ola bilər ki, bu, yaradılması zamanı nəzərdə tutulan məqsədlərinə çatmağa xidmət etsin. Bunlar ictimai birliklər, fondlar və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər formalarda ola bilər.

Hüquqi şəxs təsis edilməklə və nizamnaməsi hazırlanmaqla yaradılır. Təsisçi əgər bir neçə nəfər olarsa, aralarında müqavilə bağlanır. Müvafiq icra hakimiyyətində (Azərbaycan Respublikasında Ədliyyə Nazirliyi) dövlət qeydiyyatına alınmalıdır. Hüquqi şəxsin kənarda fəaliyyət göstərən və onu təmsil edən nümayəndəlik və filialları ola bilər. Nümayəndəlik hüquqi şəxsin mənafeələrini təmsil və müdafiə edir. Filial isə onun funksiyalarının hamısını və ya bir hissəsini həyata keçirir. Hüquqi şəxsin ləğvi yaradılması məqsədinə çatması, hüquqi şəxsin qərarı, qanunsuz, qadağan edilmiş fəaliyyətlə məşğul olduqda, müflis olduqda və digər hallarda olur.

X

Xalq

Dünya əhalisi dilinə və başqa milli əlamətlərinə görə böyük və kiçik qruplara bölünür. Belə əhali qrupuna xalq deyilir. Xalq sözü bir neçə mənada işlədilir:

1. Adi mənada – dövlətin, ölkənin əhalisi.
2. Elmi mənada – insanların tarixən dəyişməkdə olan bilgisi.

Etnos olaraq dil, mədəniyyət, ərazi, din, tarix və s. ilə fərqlənən bir qrup insandır. Lakin xalq olması üçün dil o qədər də önəmli deyil. Məsələn, şotlandlar, irlandlar və uelslilər inglis dilini qəbul etsələr də, özlərini inglis saymırlar. Eyni zamanda hər hansı bir dövlətin ərazisində yaşayan, etnik tərkibindən asılı olmayan əhali də nəzərdə tutulur. Bəzən xalq deyəndə bir yerdə toplanmış kütləvi insan toplusu da başa düşülür. Müxtəlif millətlərin fərqli insanları bir bayraq altında, eyni qanunlarla yaşayır, eyni hüquqlardan istifadə edir. Vətən qarşısında eyni məsuliyyəti daşıyır. Dünyada sayca ən böyük xalq çinlilərdir. Onların sayı 1 milyarddan çoxdur. Hər bir xalqın özünün toplu adı vardır. Xalq anlayışı həm quldarlıq, həm də feodalizm quruluşları üçün xasdır. Kapitalist münasibətlərin inkişafında insan birliyinin yeni forması “millət” əmələ gəlir.

Xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi

Xalqlar daxil olduqları dövlətdən ayrılı və müstəqil dövlətlərinə qura bilər, digər xalqlarla birlikdə federativ dövlət qura və ya milli muxtariyyət əsasında dövlət yarada bilərlər. Bir neçə xalq könüllü ittifaq əsasında unitar dövlət qura bilər. Burada “xalq” dedikdə, hər hansı milli və ya etnik qrup deyil, dövlətin bütün əhalisi nəzərdə tutulur. Yəni xalq bütövlükdə bu hüququn daşıyıcısıdır. Milli azlıqların belə bir hüququ yoxdur. “Özünümüəyyənətmə” dedikdə, hər bir xalq xaricdən müdaxilə olmadan sərbəst olaraq özü siyasi statusunu müəyyən etmək, öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını həyata keçirməsi başa düşülür. Əgər əhali müstəmləkə və ya işğal altında olan ərazidədirsə, bu zaman müstəqillik əldə olunmasında və suveren dövlət qurulmasında, hər hansı bir dövlətə qoşulmaqda, hər hansı müstəqil dövlətlə birləşməkdə ifadə oluna bilər.

www.mfa.gov.az

Özünü müəyyən etmə hüququ dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü ilə uzlaşmalıdır. Bu hüququn həyata keçirilməsi müstəqil, demokratik dövlətin parçalanması üçün əsas ola bilməz. Müstəqil dövlətlərin əhalisi daxili və xarici təzyiq olmadan öz iqtisadi, sosial və mədəni inşafını demokratik vasitələrlə həyata keçirmə imkanına malikdir.

Xarici İşlər Nazirliyi (XİN)

Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasında xarici siyasəti həyata keçirən orqandır. Hökumətin rəhbərliyi altında keçirir. Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, təhlükəsizliyinin, ərazi bütövlüyünün və sərhədlərin toxunulmazlığının, onun siyasi, iqtisadi və digər sosial maraqlarının diplomatik üsul və vasitələrlə təmin edilməsi nazirliyin əsas vəzifələrindəndir. XİN mərkəzi aparatdan, xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərdən və konsul idarələrindən ibarətdir. O, həm dövlət daxilində, həm də xaricdə ölkəsini təmsil edir. Digər ölkələrin diplomatik nümayəndəliklərini, səfirləri, digər xarici dövlət nümayəndələrini qəbul edir, xarici müxbirlərlə iş aparır, xarici siyasət məsələlərinə dair nəşrlər edir. XİN beynəlxalq təşkilatlarda öz nümayəndəliklərinə rəhbərlik edir. Öz ölkəsi adından xarici danışıqlar aparır, beynəlxalq konfranslarda öz ölkəsini təmsil edir. XİN Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin icrası üzərində ümumi müşahidəni həyata keçirir, qanunvericiliyin onun beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə uyğunlaşdırılması haqqında təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir. XİN-ə rəhbərliyi nazir və nazir müavirləri həyata keçirir. XİN tərkibində idarələr, şöbələr, departamentlər fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində (1991-ci ildən bəri) Azərbaycan Respublikasının xarici işlər nazirləri Tofiq Qasimov, Həsən Həsənov, Tofiq Zülfüqarov, Vilayət Quliyev və Elmar Məmmədyarov (2004-cü ildən indiyədək) olmuşlar.

Xarici siyasət

Dövlətin fəaliyyətinin beynəlxalq münasibətlərdə bir istiqamətidir. Dövlətin iki mühüm xarici funksiyası xarici siyasət üçün əsas səbəbdir: dünya ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və xarici hücumlardan müdafiə. Xarici siyasəti dövlət digər dövlətlərlə özünün prinsip və məqsədlərinə uyğun olaraq müxtəlif üsullarla həyata keçirir. Ən vacib üsullardan biri diplomatiyadır və ən əhəmiyyətəlidir. Müharibə də

xarici siyasətin bir üsuludur. Xarici siyasət dövlətin daxili siyasəti ilə sıx bağlıdır. Ölkədaxili xarici siyasəti həyata keçirən orqan olur. Azərbaycan Respublikasında bu orqan Xarici İşlər Nazirliyidir. ABŞ-da bu, Dövlət Katibliyi, Liviyada Xarici Əlaqələr üzrə Xalq Bürosu, Argentinada Xarici Əlaqələr və Ayınlar Nazirliyi adlanır. Xarici siyasətin hədəf və məqsədləri milli maraqlara uyğun olmalıdır. Zəif müttəfiq dövlətin yerinə qərar verməyə imkan verməməlidir, silahlı qüvvələr xarici siyasətin rəhbəri yox, onun alətidir, hökumət ictimai rəyin köləsi olmamalı, onu yönəltməyi bacarmalıdır, diplomatiya siyasi səhnəyə üçüncü dövlətlərin gözü ilə baxmalıdır və s. xarici siyasətin önəmli qaydalarıdır.

Xristian dini

Xristian dini xristianlıq tərəfdarlarının sayına görə dünyada ən böyük dünya dinidir. Onun təqribən 2,1 milyard nəfər tərəfdarı var və dünyanın bütün ölkələrində azı bir dini icması vardır. Xristianlıq ilk dəfə bizim eranın I əsrində Roma imperiyasının tərkibində olan Fələstin torpağında, yəhudilərin arasında yaranıb. Sonradan o digər əyalətlərdə və xalqların arasında yayılmağa başladı. Qərbdə daha geniş yayılıb. (İsəvilik) dünyada geniş yayılan dinlərdəndir. Xristianlığın 3 əsas qolu var: katoliklik, pravoslavlıq (və ya Şərq ortodoksiyası) və protestanizm.

X

(Hal-hazırda dövlətlərin siyasi mənafelərini əlaqələndirən əsas orqan BMT-dir.)

Miladi təqvim, yəni bizim era İsa peyğəmbərin doğulduğu ildən hesablanır.

Xristianlar İsa Peyğəmbərin doğulduğunu və bu varlığın Yaradanın özünün insan şəklində yerə gəlməsi kimi qəbul edirlər. İnsanın insanın günahları üçün çarmıxa çəkilib və sonra dirilib əbədi hökmranlıq üçün göyə qalxdığına inanırlar. Yaradanın tək olduğuna və eyni zamanda üç şəxsdə təcəssüm etdiyinə inanırlar. Ölümdən sonra həyatın olduğuna və insanların bu dünyadakı seçimlərinə görə o dünyada əbədi həyata və cəhənnəmə layiq görülməklərinə inanırlar. Müqəddəs kitabları İncildir (Bibliya).

Xüsusi ittihamçı

Xüsusi ittihamçı məhkəmədə ittiham irəli sürən və ittihamı müdafiə edən zərərçəkmiş şəxsdir. O, xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə materialların hazırlanmasını həyata keçirir, məhkəmədə baxılan iş üzrə öz fikirlərini söyləyir, sübutların məhkəməyə təqdim edilməsini təmin edir, cinayət prosesinin digər tərəfinin qanunsuz hərəkətlərinə etirazını bildirir, birinci apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclasında işin materiallarının tədqiqində iştirak edir. Xüsusi ittihamçı zərər çəkmiş şəxsin bütün hüquqlarından istifadə edir və onun vəzifələrini yerinə yetirir. Zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmadıqda və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda vəsatəti, xahişi və ya şikayəti vermiş onun qanuni nümayəndəsi xüsusi ittihamçı hesab olunur.

İcra hakimiyyəti

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti orqanı dörd növə bölünür: ali, yuxarı, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları. Ali icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur. Onun icra səlahiyyətlərini həyata keçirmək məqsədi ilə, yuxarı icra hakimiyyəti hesab olunan Nazirlər Kabineti yaradılıb. Nazirliklər, dövlət komitələri, dövlət xidmətləri mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarıdır. Bundan əlavə, yerlərdə (yəni şəhər, rayonlarda) icra hakimiyyəti orqanları fəaliyyət göstərir. İcra hakimiyyəti qəbul edilmiş qanunların icrası ilə məşğul olur.

İddia

İddia hüquqi müdafiə vasitəsidir. İddianın maddi və prosessual mənalari fərqlənir. Maddi mənada iddia, tələbin qanunvericilik normaları, faktlar əsasında müəyyən olunmasıdır. Prosessual mənada isə iddia ərizə və ya şikayətlə məhkəməyə müraciət etməyin hüquqi cəhətdən mümkün olub-olmamasıdır. İddia cavabdehi müəyyən hərəkətlər etməyə və ya hüquqazidd hərəkətlərdən çəkəndirməyə, hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişdirilməsi və ya xitamına yönəldilə bilər: Hüquqazidd hərəkətlərdən çəkinmə dedikdə, qanunsuz əldə edilmiş əmlakın geri qaytarılması, vurulmuş zərərin ödənilməsi, aliment ödənilməsi və s. başa düşülür. İddia iddia ərizəsi formasında verilir.

İddiaçı

Pozulmuş hüququn bərpası, qanunla qorunan mənafeyin müdafiəsi üçün məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət edən şəxsdir. Özünün və ya başqasının mənafeyi üçün iddia qaldırmış fiziki və ya hüquqi şəxslər, təsisçisi dövlət və ya dövlət idarəsi, yaxud təşkilatı olan hüquqi şəxslərin müraciəti olduqda dövlət mənafeyinin müdafiəsi üçün iddia qaldırmış prokurorlar iddiaçı sayılırlar. Qanun üzrə başqasının hüquq,

azadlıq və qanunla qorunan mənafeyinə müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququ olan şəxsin ərizəsi ilə mənafeyi üçün iddia qaldırılmış şəxs başlanmış proses barədə xəbərdar edilir və məhkəmə prosesində iddiaçı kimi iştirak edir. İddiaçı Məhkəmədə mülki iş üzrə tərəfdir. İddiaçının hüquqları: materiallarla tanış olmaq, etirazlar vermək, sübutlar təqdim etmək, məhkəmə qərarından şikayət vermək, məhkəmə qətnaməsinin məcburi icrasını tələb etmək və s.

İddia ərizəsi

Ərizədə aşağıdakılar göstərməlidir: ərizənin verildiyi məhkəmənin adı, işdə iştirak edən şəxslərin adları, onların poçt ünvanları, iddiaçının və ya ərizəçinin tələbi. Tələb əsaslandırılmalı, əsaslandırılan hallar göstərməli, cavabdehə (və ya bir neçə cavabdeh olarsa, hər birinə) yönələn tələb qeyd edilməlidir. İddia ərizəsində bir neçə iddia tələbi birləşdirilə bilər. İddia ərizəsinə əlavə olunan sənədlər cavabdeh və üçüncü şəxslərin sayına görə iddia ərizəsinin surətləri, dövlət rüsumunun ödənilməsi haqqında sənəd və qanunvericilikdə göstərilən başqa sənədlərdir. İddia ərizəsi daxil olduğu müddətdən iki həftə ərzində qaytarılmayıbsa və ya onun qəbulundan imtina edilməyibsə, qəbul edilmiş sayılır.

İdeologiya

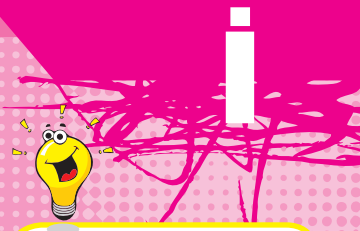
Yunan sözüdür, “*ideo*” – ideya, “*logos*” – elm deməkdir. İnsanlar arasında münasibət olan sosial qrupun, cəmiyyətin, bütövlükdə insanların düşüncə tərz, baxışlarıdır. Baxışlar fərqli ola bilər. Məsələn, siyasətə, dinə, fəlsəfəyə, əxlaqa baxış və s. İdeologiya dövlət səviyyəsində, korporasiya səviyyəsində, hətta ən kiçik qrupda özünü göstərə bilər. İdeologiya cəmiyyətdəki fikirlərə təsir göstərir və yönəldici qüvvəsi var. Yaradıcıları filosoflar, siyasətçilər, sosioloqlar, din xadimləri, cəmiyyətdə fikirləri dinlənən, xüsusi dəyişikliklər etməyi bacaran, təsirli xüsusi fikirləri olan şəxslərdir. İdeologiya özündə elmi bilikləri birləşdirsə də, elm deyil. Elm obyektiv, ideologiya isə subyektiv olur. Hər bir ideologiya gəlişməyə can atır. İdeologiya zəif insanı da güclü edir.

İfadə

İfadə – mülki və cinayət işlərinin araşdırılması üçün önəmli və vacib sübutlardır. İfadə – qanuna uyğun dindirildiyi zaman şəxsin bildirdiyi məlumatlardır. Dindirilmə qanunda göstərilən qaydalara uyğun aparılır. Cinayət işində təqsirləndirilən şəxs və başqa şəxslər zorla, hədə-qorxu ilə, başqa qanunazidd hərəkətlərlə dindirilə bilməz, burada məcburetmə qadağandır – yəni, şəxs ifadə verməyib vəkil tələb edərsə, onu vəkil gəlməmiş ifadə verməyə məcbur etmək olmaz. İfadə verməkdən imtinaya görə və ya bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən olunub.

İkili vətəndaşlıq

İkili vətəndaşlığa bipatrid də deyilir. İkili vətəndaşlıq bir vətəndaşın iki və ya daha artıq dövlətin vətəndaşı olmasıdır. Şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətlər qarşısında öhdəliyi olur. İkili vətəndaşlığın yaranmasının səbəblərindən biri qanunvericilikdə vətəndaşlığın əldə olunma əsası kimi həm “qan hüququ”, həm də “torpaq hüququ”nun nəzərdə tutulmasıdır. Bəzi dövlətlər ikili vətəndaşlığı tanıyır, bəziləri isə tanımır. Tanınma üçün qanun və (və ya) vətəndaşlığı qəbul edəcək dövlətlər arasında müqavilə olmalıdır. Böyük dövlətlər çox vaxt ikili vətəndaşlıq prinsipini tanıyır. Bəzi dövlətlər o şərtlə ikili vətəndaşlığı tanıyır ki, həmin dövlətlə bu sahədə müqavilə bağlansın. Kiçik dövlətlər isə çox vaxt ikili vətəndaşlığı tanımır. Vətəndaşlıqdan çıxmaq üçün vətəndaş dövlət qarşısında öhdəliklərini (məsələn, maliyyə öhdəlikləri) yerinə yetirməlidir.

Məhkəmə prosesində ifadə verən şəxslər ifadə verərkən ayaq üstə dayanırlar.

İkinci Dünya müharibəsi

1939-cu il sentyabrın 1-də başlayıb, 1945-ci il sentyabrın 2-də başa çatıb. Başəriyyət tarixində İkinci Dünya müharibəsi adını alıb. Müharibədə 73 ölkədən 62-si iştirak edib. Müharibəni başlayan dövlətlər Almaniya, İtaliya və Yaponiya olub. Sonralar Almaniyanın Norveçə və Danimarkaya hücumu, ingilis-fransız ordularının Qərbi Avropada məğlubiyyətə uğradılması Avropada kəskin diplomatik müzakirələrə gətirib çıxarıb. İngiltərə və Fransa diplomatiyası İtaliyanın rəhbəri Mussolininin vasitəçiliyi ilə kompromis axtarmağa başlayıb. Lakin nəticədə 1940-cı il iyunun 10-da Fransaya müharibə elan edilib. İngiltərə və ABŞ bundan istifadə edərək Fransanın müstəmləkələrinə və donanmasına nəzarət etməyə çalışırdı. Hitler və Mussolini yaranmış vəziyyəti müzakirə etmək üçün görüşüb. Hitlerin məqsədi Fransada faşistpərəst rejimi hakimiyyətə gətirmək, Avropada Almaniya başda olmaqla yeni qayda yaratmaq, Fransanı bir sıra müllklərindən məhrum etmək, İngiltərə ilə müqavilə bağlamaq yolu ilə üstünlük əldə etmək idi. Hərbi əməliyyatlar üç kontinentin ərazisində və 4 okean sularında aparılırdı. Antihitler koalisiyasına Polşa, Böyük Britaniya, Fransa, SSRİ (1941-ci ildən), ABŞ, Braziliya, Yeni Zelandiya və başqa ölkələr daxil idi. Müharibənin qarşı tərəfi faşist bloku idi. Bura Almaniya, İtaliya (1943-cü ildən antihitler koalisiyasına keçdi), Yaponiya imperiyası, Finlandiya (1944-cü ilədək), Bolqarıstan (1944-cü ilədək), Rumıniya (1944-cü ilədək), Macarıstan (1945-ci ilədək), Slovakiya, İraq və İran (1941-ci ilədək) və s. ölkələr daxil idi. Müharibə Almaniyanın Polşaya hücumu ilə başlanıb. Döyüş meydanlarında, əsirlikdə, konslagerlərdə 27 milyon hərbi xidmətçinin həyatına və 25 milyon dinc əhəlinin həyatına

son qoyulub. Müharibə 6 milyon Avropa yəhudisi üçün faciə oldu. Onların irqi üstünlük nəzəriyyələrini reallaşdırdığı bir dövrdə nasistlər 6 milyon yəhudinin həyatına son qoydular. Almaniya, Yaponiya, İngiltərə və Fransa dünyada öz təsirini itirdi. SSRİ və ABŞ Hitler koalisiyasına qarşı müttəfiq idilər və müharibə bitdikdən sonra (1945-ci ildən sonra) 50 il davam edən soyuq müharibəyə başladılar. Müharibə 1945-ci il sentyabrın 2-də Antihitler koalisiyasının qələbəsi ilə nəticələndi. Dünya siyasi xəritəsi dəyişdi. Afrika və Asiyada azadlıq uğrunda mübarizələr başladı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) kimi nəhəng təşkilat yaradıldı.

İkimalatlı sistem

İki palatdan ibarət, fərqli səlahiyyətləri olan parlament quruluşudur. Aşağı palatamı əhali seçir. Yuxarı palata çeşidli yollarla təyin olunur: birbaşa olmayan seçkilər yolu ilə (Fransa, Avstriya, AFR) və ya birbaşa seçkilərlə (ABŞ, İtaliya, Yaponiya). Bəzi dövlətlərdə Yuxarı Palata nəsildən- nəsle keçmə prinsipinə əsaslanır (Böyük Britaniya) və ya onu dövlət başçısı təyin edir (Kanada). Qanunlar Aşağı Palatada qəbul olunur, Yuxarı Palata isə ya onu qəbul edir, yaxud rədd edir. Hökumət hesabatı Aşağı Palata qarşısında verir. Çünki qanun qəbul edən bu palatadır. Eyni zamanda dövlət və ya hökumət başçısı yalnız Aşağı Palatamı buraxa bilər. İkimalatlı sistemin yaradılması ölkənin bütün əhalisinin, hissələrinin əhatə edilməsi (federativ dövlətlərdə federasiyanın hər bir subyektini təmsil edən deputatlardan təşkil olunur), daha səmərəli qanunvericilik qərarlarının qəbul edilməsini təmin etmək məqsədinə xidmət edir.

İqtisadiyyat

İqtisadiyyat anlayışı iqtisad elmi ilə bağlıdır. Yəni o, iqtisadi bilik sahələrini, iqtisadi nəzəriyyəni öyrənir. Anlayışı ilk dəfə yunan alimləri tərəfindən işlənmişdir. Yunan sözü olan “*Oykonomiya*”dan yaranıb, “oykos” ev, təsərrüfat, “nomos” qayda-qanun deməkdir. İqtisadiyyat antik dövrdə qul əməyinə əsaslanan ailə təsərrüfatını, natural təsərrüfatın ifadə edilməsini bildirirdi. İndiki dövrdə də təsərrüfat da daxil olmaqla iqtisadiyyat sənaye, kənd təsərrüfatı, inşaat, xidmət və başqa sahələri əhatə edir. İdarəetməyə görə iqtisadiyyat aşağıdakılara bölünür: makroiqtisadiyyat (ölkə və regionun iqtisadiyyatının başlıca problemlərini əhatə edir); mikroiqtisadiyyat (iqtisadiyyatın özəyini təşkil edən istehsal, müəssisə, firma və s. səviyyəsində araşdırma); mezoiktisadiyyat (aqrar-sənaye kompleksi, aqrar-biznes, hərbi-sənaye kompleksi); meqaiqtisadiyyat (dünya təsərrüfatı). Hər bir ölkənin özünəməxsus iqlim şəraiti, torpağı, suyu, yeraltı sərvətləri, maddi və insan resursları iqtisadiyyatın inkişafına təsir edir.

İqtisadi böhran

İqtisadi böhranın yaranmasına səbəb iqtisadi anlamda olan tələb və təklif arasında bərabərliyin pozulmasıdır. Böhranın nəticəsi dövlətin ideologiyasına, siyasi şərtlərinə və başqa aparıcı sahələrinə təsir edə bilər. İqtisadi böhranın əlamətləri bunlardır: maddi zərər, əvvəlki qaydada və çərçivədə fəaliyyət göstərməyin mümkün olmaması, yubadılmadan qərar qəbulunun tələb edilməsi, yenilənmə üçün şans yaranması. İdxala qarşı qadağaların qoyulması da böhranın yaranmasına səbəb olur.

İqtisadi sistem

İqtisadi sistem iqtisadiyyatın başlıca problemlərinin həllinin təşkili, idarə olunması, iqtisadi şəraitlərin və amillərin toplusudur. Sistemin elementlərinə tələbat, məhdud resurslar, iqtisadi məqsədlər, iqtisadi seçim, istehsal imkanları, istehsal xərcləri, gəlirlərin səviyyəsi, məhsuldar qüvvələr və iqtisadiyyatın təşkil olunması daxildir. İqtisadi sistem “kimin üçün istehsal olunmalıdır?”, “necə istifadə etmək olar?”, “necə təsir göstərir?” suallarına cavab verir.

XIX və XX əsrin əvvəllərində baş verən iqtisadi böhranın xüsusiyyətləri: bazar malla dolub-daşırdı, tələbat isə azalırdı. Qiymətlər sürətlə aşağı düşürdü. Müflisolmalar başlayır, maliyyə və kredit müəssisələri, banklar bağlanırdı.

İmmiqrasiya

Latın sözü olan “*immigro*” yerləşirəm deməkdir. Bir ölkənin vətəndaşının həmişəlik və ya hansısa müddətdə başqa ölkəyə iş axtarmaq məqsədi ilə, siyasi və dini səbəblərə görə yerləşməsinə deyilir. İmmiqrasiya yerləşilən ölkəyə görə deyilir. Əksər dövlətlər immiqrantlarla bağlı qanun qəbul edir və xüsusi kvota ayırırlar. Azərbaycan Respublikasının “İmmiqrasiya haqqında” Qanunu 1998-ci il dekabrın 22-də qəbul olunub. Qanuna görə immiqrasiya əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin (bax: vətəndaşsızlıq) Azərbaycan Respublikasına daimi yaşamağa gəlməsi deməkdir. İmmiqrant qanunla müəyyən edilmiş qaydada daimi yaşamaq üçün icazə verilmiş əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərdir. İmmiqrant statusu 5 ilə verilir. Qeyri-leqal miqrasiya başqa ölkə vətəndaşının ölkəyə daxil olması və yerləşməsinin qanuna zidd olması ilə müəyyən olunur. Azərbaycanda immiqrant statusunu ləğv edən hallar aşağıdakılardır: 1) saxta sənədlər və yalan məlumat əsasında Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşamağa icazə almaq; 2) dövlət təhlükəsizliyi və ya ictimai asayiş üçün təhlükə törətmək; 3) İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq nəzərdə tutulan hallara görə inzibati qaydada çıxartma; 4) daimi yaşamaq üçün xarici ölkəyə getmə; 5) il ərzində Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarda olma. İmmiqrantlar dövlətin müəyyən etdiyi hüquq və vəzifələrdən istifadə edir.

İnflyasiya

Latın sözü “*inflation*” olub hədsiz artırılma, şişirdilmə deməkdir. İlk dəfə metal pulun kağız pulla əvəz olunmasından sonra inflyasiya müşahidə olunub. Kağız pulun çapından sonra pul dəyərindən düşməyə başladı. İnflyasiya tarazlığın ümumi səviyyəsinin uzunmüddətli pozulması ilə yaranır. İnflyasiya zamanı tələblə (bazara çıxarılan tələbat) təklif (əmtəəni müəyyən qiymətə, kəmiyyətə satmaq arzusu və imkanı) arasında tarazlıq pozulur. Bu zaman qiymətlər artır və ya stabil, hətta aşağı olur. Bir sözlə qiymətlərin qeyri-bərabər artması inflyasiyadır. Məsələn, zəlzələ, güclü sel və s. fəvqəladə vəziyyətlərdə evlər, binalar dağılır. Buna görə tikinti materiallarına tələb artır və

Əsas miqrasiya ölkələri Şərqi Avropa ölkələri, Şimali Afrika ölkələri, Orta Asiya ölkələri, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri (Çin), Cənubi Asiya ölkələri, Latin Amerikası ölkələridir.

XX əsrin sonunda Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ölkələrində baş verib. O vaxt Azərbaycan da sürətli inflyasiyaya məruz qalmışdı.

qiymətlər qalxır. Bu da onların istehsalını genişləndirir. 3 növ inflyasiya var: 1) mülayim inflyasiya – pulun artımı 10%-dək olur. İnkişaf etmiş ölkələrdə müşahidə olunur. Pulun dəyəri qorunur. Əhali daha çox məhsul, xidmətlər əldə etməyə çalışır. Bazarda məhsul bolluğu artdığından bazar təsərrüfatı sağlamlaşır və sahibkarlıq fəaliyyəti artır; 2) sürətli inflyasiya – artımı 10%-dən yuxarı olur və getdikcə artır. Kağız pul qiymətdən düşür, məhsullar və xidmətlərin qiymətləri artır. Bu artım əhalinin gəlirlərindən çox olur. Əhali uzunmüddətli istifadə olunacaq əmtəələr (ev, maşın, zinət əşyaları, incəsənət əsərləri və s.) alırlar; 3) ifrat (hiper) inflyasiya – ən ağırdır, bu zaman pul funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Qiymətlər dəfələrlə artır. Əmək haqqı pulla ödənilə bilmədikdə başqa xidmətlə natural formada ödəmə ilə əvəz olunur.

İnfrastruktur

Latın sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib. “*Infra*” – aşağı, “*structura*” – yerləşmə, quruluş deməkdir. Bir-biri ilə kompleks şəkildə əlaqədə olan, fəaliyyət göstərən quruluş və ya obyektlərin toplusudur. Məsələn, iqtisadiyyatda İnfrastruktura iqtisadi sistemin, aviasiyada hava hərəkətinin təşkili üçün vahid sistemin qurulması, hərbi və hərbi işlərin aparılması, ordunun hazırlıq səviyyəsi və s. daxildir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)

İnkişaf etməkdə olan ölkələr demokratik hakimiyyətin, azad bazar iqtisadiyyatının, sənayeləşmənin, öz vətəndaşları üçün sosial proqramların və insan hüquqlarının zəif təmin olunması ilə xarakterizə olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının statistikasına görə aşağıdakı ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələr hesab olunur: Afrika, Mərkəzi və Cənubi Amerika, Karib, Yaponiya istisna olmaqla Asiya, Okeaniya və s. Dünyanın çağdaş siyasi xəritəsində İEOÖ çoxluq təşkil edir. Bu qrup ölkələr arasında sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə Latın Amerikası dövlətləri daha yüksək nailiyyətlər əldə edib, Afrika dövlətləri isə (Cənubi Afrika Respublikası istisna olmaqla) ən geridə qalmış region kimi tanınır. Ölkələrin böyük əksəriyyətində iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi təbii resursların zənginliyi ilə bağlıdır. Faydalı qazıntılarla zəngin olan ölkələr: Braziliya, Səudiyyə Ərəbistanı, Yamayka, Küveyt və s. hesab olunur. Paraqvay, Sudan, Şri-Lanka kimi kasıb, sahəsinə və əhalisinin sayına görə Çin, Hindistan, Braziliya, İndoneziya, Pakistan kimi çox böyük, Qrenada, Svazilend, Nauru kimi kiçik ölkələr var.

İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)

İnkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan insanların adambaşına olan gəliri çox yüksəkdir. İnsanların həyat səviyyəsi yüksək olur. Dünya əhalisinin 15%-i bu ölkələrdə yaşayır. İEO-nü sənaye ölkələri də adlandırırlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının EKOSOK orqanı (bu orqan iqtisadi və sosial məsələlərə dair şura) hər üç ildən bir bu ölkələrin siyahısını təzələyir. Sonuncu siyahıda 49 ölkə göstərilib. Kanada, Avstraliya İttifaqı, CAR və ABŞ istisna olmaqla İEO heç bir sənayenin tələbatını öz mineral resursları hesabına ödəmir. Bu qrup ölkələrdə dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesi güclənib. BMT üzvlərinin 1/3-i (xüsusilə də Avropa ölkələri) dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi barədə qanun qəbul edib. Çünki Avropa ölkələrində İkinci Dünya müharibəsinə hazırlıq və müharibədən sonra bərpa işləri, elm tutumlu sahələrin inkişafı, sosial proqramın təmin olunması, tənəzzülə uğrayan istehsalın qorunub saxlanması məqsədi ilə dövlət bölməsinin mövqeyi güclənib.

İnsan hüquqları

XX əsr insan hüquqları əsri idi. İnsan hüquqları dövlətlə qarşılıqlı münasibətdə hər bir insana məxsus olan əxlaqi və hüquqi haqlardır. Bu, onunla izah olunur ki, hər bir insan doğulduğu andan təkrarolunmaz və qiymətli varlıqdır. İnsan ləyaqətinə toxunmaq, onun muxtariyyətinə müdaxilə yolverilməzdir. Hər kəs öz hüquqlarını qoruyaraq dövlət qarşısında tələblər irəli sürə bilər. Doğulduğu andan insanın ayrılmaz hüquqları (yəni yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüquqları) da doğulur. İnsan istəsə belə, özünü bu hüquqlardan məhrum edə bilməz. Lakin insan özünü mülkiyyət hüququndan məhrum edərsə, bu, onun ayrılmaz hüquqlarından deyil. İnsan hüquqları “Konstitusiyaya hüquqları” da adlanır. İnsan hüquqları maddi və prosessual hüquqlara bölünür. Mülki hüquqlar, fikir azadlığı, vicdan azadlığı və seçki azadlığı maddi hüquqlardandır. Prosesual hüquqlar isə məhkəmə, prokurorluq institutlarını əhatə edir. Yəni bu vasitələrlə insan ədalətin bərpasına nail olur, hakimiyyət qarşısında hüquqlarını bərpa edir. Yarandığı andan BMT İnsan hüquqlarının müdafiəsi, eyni zamanda irqi, cinsi və dini ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi, əmək hüququ, təhsil hüququ, uşaq hüququ və s. ilə əlaqədar pakt və sazişlər qəbul edib. BMT Baş Assambleyası 1948-ci il dekabrın 10-da Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini qəbul edib. Bəyannamə 30 maddədən ibarətdir. 1966-cı il dekabrın 16-da isə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq paktı qəbul edib. BMT-dən başqa bir sıra beynəlxalq, regional təşkilatlar da insan hüquqlarına böyük diqqət ayırır. Fikir, söz və s. azadlıqların qanunla elan edilməsi ölkədə demokratik cəmiyyət quruculuğuna imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikası
Konstitusiyasının 24-cü
maddəsində insan və vətəndaş
hüquq və azadlıqlarının əsas
prinsipləri göstərilir.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə 1948-ci il dekabrın 10-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisində qəbul olunub. Baş Məclis bəyan edir ki, “...hər bir kəsin və cəmiyyətin, hər bir orqanının bu Bəyannaməni rəhbər tutaraq maarifçilik və tədris yolu ilə həmin hüquq və azadlıqlara hörmət olunmasına yardım etmələri və milli

və beynəlxalq səviyyədə mütərəqqi tədbirlər yolu ilə, həm təşkilatın üzvü olan dövlətlərin xalqları, həm də onların yurisdiksiyası altında olan ərazilərin xalqları arasında ümumilikdə və effektiv tanınması və həyata keçirilməsinə səy göstərmələri məqsədilə bütün xalqlar və bütün dövlətlərin yerinə yetirməyə can atmalı olduqları vəzifədir...”. Bəyannamə 30 maddədən ibarətdir. Qəbul olunmasında məqsəd əsas insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə inamlarını təsdiq etmək, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yardım etmək, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət və bu sahədə dövlətlərin üzərinə götürdükləri öhdəlikləri hərtərəfli yerinə yetirməkdir. Bəyannamə bütün növ ayrı-seçkiliyi, köləliyi qadağan edir, söz azadlığı, məhkəmələrin açıq keçirilməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, təhsil hüququ, istirahət hüququ və başqa hüquqları özündə əks etdirir.

İnzibati ərazi quruluşu

İnzibati ərazi quruluşu dedikdə, dövlət ərazisinin müəyyən hissələrə bölünməsi başa düşülür. Həmin hissələr vilayət, qraflıq, quberniya, şəhər, kənd, rayon, əyalət və s. adlanır. Dövlət ərazisini inzibati hissələrə bölərkən dövlətin təbii, milli, tarixi və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

İnzibati xəta

İnzibati xəta dedikdə, ictimai münasibətlərə qarşı, hüquqazidd, təqsirli (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən) sayılan və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl başa düşülür. Əməli qəsdən törədən şəxs bunun baş verməsinə şüurlu şəkildə yol verir, onun hüquqazidd olduğunu dərk edir və baş verməsini arzu edir. Ehtiyatsız törədilən əməldə isə şəxs zərərli nəticələr verə biləcəyini bilsə də, onların qarşısını alacağına ümid edir. İnzibati xətalara aşağıdakı sahələrə bölünür: 1) siyasi, sosial və əmək hüquqları əleyhinə; 2) əhalinin sağlamlığı, sanitariya-gigiyena və sanitariya-epidemioloji sağlamlıq qaydaları əleyhinə; 3) mülkiyyət əleyhinə; 4) ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik əleyhinə; 5) sənaye, elektrik və istilik enerjisindən istifadə qaydaları əleyhinə; 6) damazlıq, baytarlıq-sanitariya qaydaları əleyhinə; 7) hava, dəniz, çay və dəmir yolu nəqliyyatında olan qaydalar əleyhinə; 8) yol hərəkəti qaydaları əleyhinə; 9) yol hərəkəti təhlükəsizliyi

Azərbaycan Respublikasında inzibati ərazi bölgüsü rayon, şəhər, qəsəbə, kənd olaraq aparılır.

qaydaları əleyhinə; 10) rabitə qaydaları əleyhinə; 11) informasiyadan istifadə edilməsi, onun yayılması və mühafizəsi qaydaları əleyhinə; 12) mənzil təsərrüfatı və abadlıq qaydaları əleyhinə; 13) iqtisadi fəaliyyət əleyhinə; 14) ticarət qaydaları əleyhinə; 15) vergilərin, rüsumların ödənilməsi, maliyyə və sığorta qaydaları əleyhinə; 16) gömrük qaydaları əleyhinə; 17) ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mədəniyyət əleyhinə; 18) idarəçilik qaydaları əleyhinə; 19) hərbi uçot qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər.

İnzibati Xətlər Məcəlləsi

Azərbaycan Respublikasının inzibati qanunvericiliyi sahəsində başlıca akt İnzibati Xətlər Məcəlləsidir. Məcəllə Azərbaycan Respublikasının ali qanunu olan Konstitusiyaya və hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə uyğundur. İnzibati xətlər qanunvericiliyinin vəzifələri insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını, onların sağlamlığını, əhəlinin sanitariya-epidemioloji salamatlığını, ictimai mədəniyyəti, mülkiyyəti, şəxslərin iqtisadi maraqlarını, ictimai qaydanı, ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, idarəçilik qaydalarını qorumaqdan, qanunçuluğu möhkəmləndirməkdən və inzibati xətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir. Məcəllənin prinsipləri bunlardır: insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi, qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalətlik və inzibati xətlərin qarşısının alınması.

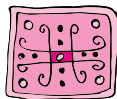
İnzibati məsuliyyət

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinə uyğun olaraq şəxs inzibati xətlənin törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xətlə tərkibinin bütün başqa əlamətlərini daşıyan əmələ görə inzibati məsuliyyət daşıyır və inzibati tənbeh edilir. Fiziki şəxslərin, hüquqi şəxslərin və vəzifəli şəxslərin inzibati məsuliyyəti fərqləndirilir. Fiziki şəxs məsuliyyətə cəlb olunmaq üçün 16 yaşına çatmalıdır. 16-18 yaş arasında olanlar inzibati məsuliyyətdən azad oluna bilərlər. Bu zaman işin konkret halları, şəxsin psixi inkişafı, həyat şəraiti, səhhəti və təhsili nəzərə alınır. Hərbi qulluqçulara inzibati həbs tətbiq olunmur. Müddətli

həqiqi hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçulara inzibati həbs və inzibati cərimə tətbiq oluna bilməz. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Hüquqi şəxslər də inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bu qayda xarici hüquqi şəxslərə də aiddir. Vəzifəli şəxslərin inzibati məsuliyyəti dedikdə, vəzifəli şəxslərin qulluq vəzifələrini yerinə yetirməməsi və ya lazımınca yerinə yetirməməsi ilə bağlı inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyəti başa düşülür. Qanunda göstərilən 4 hal inzibati məsuliyyəti istisna edir: son zərurət, zəruri müdafiə, anlaşıqlıq, inzibati xəta az əhəmiyyətli olduqda daha yüngül inzibati tənbeh tətbiq etmə və ya inzibati məsuliyyətdən azad etmə.

İnzibati tənbeh

İnzibati tənbeh məsuliyyət tədbiridir. İnzibati xəta törədən şəxsi qanunlara əməl etmək ruhunda tərbiyələndirmək, eyni zamanda gələcək inzibati xətalara baş verməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Qanunda aşağıdakı inzibati tənbeh növləri nəzərdə tutulur: xəbərdarlıq, inzibati cərimə, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin ödənişlə alınması və ya müsadirəsi, inzibati xəta törətmiş fiziki şəxsin hüququnun məhdudlaşdırılması, əcnəbiləri və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsləri Azərbaycan Respublikası hüddurlarından kənara inzibati qaydada çıxartma. İnzibati tənbeh fiziki və vəzifəli şəxslərə tətbiq edilərkən xətanın xarakteri, inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyəti, təqsirinin dərəcəsi, əmlak vəziyyəti, məsuliyyəti ağırlaşdırən və yüngülləşdirən hallar nəzərə alınır. Hüquqi şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən xətanın xarakteri, hüquqi şəxsin maliyyə və əmlak vəziyyəti, məsuliyyəti ağırlaşdırən və yüngülləşdirən hallar nəzərə alınır.

İslam

İslamı VII əsrin əvvəllərində Qərbi Ərəbistanın Hicaz əyaləti, Məkkə şəhərində Allah tərəfindən bir din olaraq göndərilib. İslam ərəb sözüdür, “*slm*” kökündən yaranıb. Kökünün iki mənası var: 1. sülh; 2. boyun əymək, itaət etmək. Dünya əhalisinin 1 milyarddan çoxu İslam dinini qəbul edib. İslam dinini qəbul edənlər müsəlman adlanır. Türkiyə, İordaniya, İraq, Ərəbistan yarımadası, Misir, Somali, Mərakeş, Liviya, İran və s. müsəlman ölkələri sayılır. İslam hüququ şəriətlə tənzimlənir. Şəriət “düzgün, birbaşa yol” deməkdir. Çoxmənalı termindir: Allahın buyruqları və qadağalarıdır, Allahın Qanunudur, Quran və Sünnənin ayələrinə əsaslanır. Şəriətin mənbələri – Quran, Sünnə, İcma və Qiyasdır. Şəriət sözünə Quranın bir çox ayələrində rast gəlinir. Onun müxtəlif formaları yalnız çağdaş İslam dəyərlərinə deyil, həm də qanuna münasibətdə ifadə olunur (məsələn, Musanın Qanunu). Allahın hər elçisi yeni şəriət gətirirdi. Bu zaman köhnə qanunlara yeni qaydalar daxil olaraq şəriəti zənginləşdirirdi. Sonuncu Peyğəmbər olan Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s.) gətirdiyi şəriət bu günədək saxlanmaqdadır.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) (əvvəlki adı İslam Konfransı Təşkilatı)

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı hökumətlərarası təşkilatdır. 1969-cu ilin Sentyabrın 25-də müsəlman ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının Mərakeşin paytaxtı Rabatda keçirilən konfransında təsis edilib. 57 üzvü var. Təşkilatın əsas məqsədi üzv ölkələrin xalqlarının və dünyadakı üzv olmayan bütün müsəlman ölkələrin əhalisinin rifahını yaxşılaşdırmaq, inkişaf etdirmək, islam həmrəyliyinə möhkəmləndirmək, əməkdaşlıq etmək, irqi ayrı-seçkiliyi ləğv etmək, işğal edilmiş müqəddəs yerlərin azad edilməsi və s. İƏT müsəlman dünyasında bəzən “müsəlman BMTsi” adlanır. Strukturu 3 əsas orqandan ibarətdir: Krallar, Dövlət və Hökumət başçılarının İslam sammiti; Xarici İşlər Nazirlərinin Konfransı; Baş Katiblik və onun tabeliyində olan təşkilatlar. Azərbaycan 1991-ci ilin dekabrında İƏT üzvlüyünə qəbul olunub.

İstehlakçı hüquqları

İstehlakçı o şəxslərə deyilir ki, tələbatını ödəmək üçün mal, iş və çeşidli xidmətlərdən istifadə edir, onları alır, sifariş verir. Mal dedikdə, şirniyyat, maşın, ev və s. almaq, işlərə misal olaraq tort sifariş etmək, xidmətlərə isə bərbərxana xidmətlərini göstərə bilərik. Bu tələbat şəxsi tələbatı ödəmək və ya məişətdə, evdə istifadə etmək üçün olmalıdır. İstehlakçıların əsas hüquqları Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il sentyabrın 19-da qəbul olunmuş “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi” haqqında Qanununda ətraflı göstərilib. Qanuna görə hər bir istehlakçı azad surətdə istədiyi məhsulu ala, işdən və ya xidmətdən istifadə edə bilər. İstehlakçı malın keyfiyyətini yoxlaya bilər. Alınan maldan asılı olaraq satıcı onun keyfiyyətinə zəmanət verməli, mal haqqında məlumatı çatdırmalı, istifadə qaydasını deməlidir. İstehlakçı malın istehsal olunma tarixi və istifadə müddətinə baxmalıdır. Bəzi mallara (uşaq üçün qida məhsulları, dərmanlar, parfümeriya və s.) sertifikat alınmalıdır. Sənəd xarici dildədirsə, Azərbaycan dilinə tərcümə olunmalıdır. Məhsul haqqında məlumatlar etikətlərdə göstərilir. Mal insan həyatı üçün təhlükəsiz olmalıdır.

www.oic-oci.org

İstintaq

İstintaq cinayət işlərində cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq aparılır. İstintaq aparən orqanlar sübutları toplayır, yoxlayır, cinayətləri açır, cinayət törətmiş şəxslərin təqsirləndirilən şəxs olub-olmaması haqqında qərarı qəbul edir. Eyni zamanda cinayət törədilən zaman maddi ziyan vurulubsa, ödənilməsi üçün tədbirlər görür. İstintaq zamanı təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əmələ görə yaranan məsuliyyətinin ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici halları müəyyən olunur. İstintaqın iki növü var: 1) ibtidai istintaq – cinayət işinin başlanması, cinayət prosesi; 2) məhkəmə istintaqı – bu zaman ibtidai istintaqda toplanan sübutlar məhkəmə baxışı zamanı məhkəmədə tam, obyektiv, hərtərəfli araşdırılır.

İşçi

İşçi əmək müqaviləsi əsasında işi alan şəxsdir. O, sərbəst surətdə ixtisasına, sənətinə, peşəsinə uyğun iş yeri seçə bilər. Bunun üçün işəgötürənə müraciət edir və əmək müqaviləsi bağlayır. Əmək müqaviləsinin şərtlərinə əsasən işçinin əmək müqaviləsinin şərtlərini dəyişdirmək və ya onu ləğv etmək üçün işəgötürənə müraciət etmək, iş vaxtında və ya iş vaxtından sonra qanunla qadağan olunmayan əmək fəaliyyəti ilə (elmi, pedaqoji yaradıcılıq) məşğul olmaq, sosial sığorta olunmaq, ictimai birliklərin üzvü olmaq, pozulmuş əmək hüquqlarını məhkəmə qaydasında müdafiə etmək və Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş başqa hüquqları var. İşçi müqavilədə göstərilən əmək funksiyasını yerinə yetirməli, məsuliyyət daşımalı, dövlət sirrini, kommersiya sirlərini gizli saxlamalı, iş yoldaşlarının hüquqlarını pozmamalıdır.

İşəgötürən

Əmək müqaviləsinə görə işi verən şəxsdir. O, əmək müqaviləsini bağlayan qarşı tərəfdir, onun müqavilənin şərtlərini dəyişdirmək, müqaviləni ləğv etmək hüququ var. İşəgötürən işçini işgüzar keyfiyyətlərinə, peşəkarlıq səviyyəsinə görə uyğun vəzifələrə irəli çəkə, əmək kollektivi və ya həmkarlar ittifaqı təşkilatı ilə müqavilə bağlaya bilər. İşəgötürən əmək müqaviləsində nəzərdə tutulan qaydalara və öhdəliklərə əməl etməli, işçilərin ərizə və şikayətlərinə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə və qaydada baxmalı, zəruri tədbirlər görməlidir, işçilərə münasibətdə, işlərini qiymətləndirərkən ayrı-seçkiliyə yol verməməlidir. Hər kəs üçün eyni iş şəraiti yaradılmalıdır.

İşsizlik

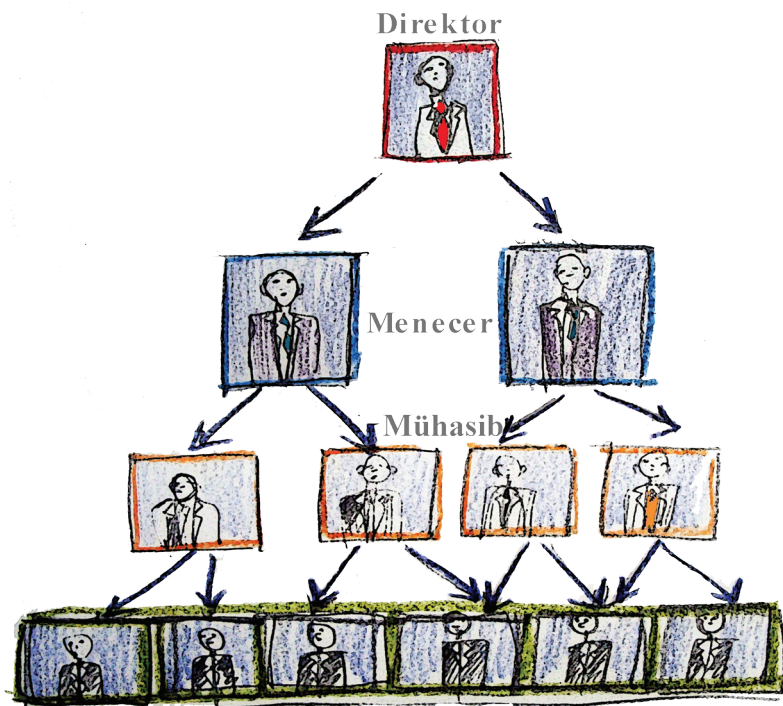
İşsizlik sosial hadisədir. Əmək qabiliyyətli şəxslərin işlə təmin olunmaması başa düşülür. Azərbaycan Respublikasında şəxsin əmək qabiliyyəti 15 yaşdan yaranır. 15 yaşına çatmamış şəxslərin, pensiya hüququ qazanmış vətəndaşların (ailə başçısını itirməyə görə uşaqlar üçün təyin olunmuş pensiyalar istisna olmaqla) işsiz statusu almaq hüququ yoxdur. İşsiz statusu ömürlük verilmir. Bu status iş axtaran üçün münasib işin axtarılıb tapılması ilə ləğv edilir. İşsiz dedikdə, işi və qazancı olmayan, işə başlamağa hazır olub, məşğulluq orqanlarında (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Baş Məşğulluq İdarəsi və onun yerli orqanları) iş axtaran kimi qeydiyyatda alınan əmək qabiliyyətli vətəndaşlar başa düşülür. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı 10-72 yaş arası şəxsləri 3 halda işsiz sayır: işi olmayan, iş axtaran, işə başlamağa hazırlaşan. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadiyyatın nisbətən zəif olması, inflyasiyaların baş verməsi və s. hallar işsizliyin yaranmasına gətirib çıxarır.

İttihamnamə

İttihamnamə cinayət prosesində müstəntiqin şəxsi təqsirləndirilən şəxs kimi məhkəməyə vermək zərurəti haqqında qəti qərarından ibarət əsaslandırılmış sənəddir. Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın çıxarıldığı andan 48 saatdan gec olmayaraq və hər bir halda təqsirləndirilən şəxsin gəldiyi, yaxud tutulduğu və məcburi gətirildiyi gündən gec olmayaraq ona ittiham edilməlidir. İttihamnamədə işin istintaqına yekun vurulur. İttihamnamədə cinayəti konkret şəxsin törətməsinin nəticəsi və işə məhkəmədə baxmaq üçün yetərinə əsas olması əsaslandırılmalıdır. İttihamnamə təsviri (cinayətin yeri, mühüm halları, zərərçəkmiş şəxs haqqında məlumat, cinayətin baş verməsini və müttəhimin təqsirini təsdiq edən sübutlar, məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar, müttəhimin özünü müdafiə etmək üçün gətirdiyi dəlillər və onların yoxlanmasının nəticələri) və nəticəvi (təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumat və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq təqsirli bilindiği maddə göstərilir) hissələrdən ibarət olur. İş üzrə bir neçə cinayət törədən şəxs olarsa, hər birinin hərəkəti ayrı-ayrılıqda araşdırılır və şərh edilir. İttihamı elan etdikdən sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə hüquq və vəzifələrini izah edir, qərarın surəti, hüquq və vəzifələri haqqında yazılı bildiriş verilir. Sonra müstəntiq protokol tərtib edir. Protokolda göstərilir: ittihamın elan edilməsi, təqsirləndirilən şəxsə hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi, qərarın surətinin verilməsi. Müstəntiq, təqsirləndirilən şəxs protokolu imzalayırlar. Müdafiəçi bu hərəkətin yerinə yetirilməsində iştirak edərsə, o da protokolu imzalayır.

İyerarxiya

Yunan sözü olub “*hieros*” – müqəddəs və “*arche*” hakimiyyət deməkdir. Ağaca bənzər təşkilati quruluşdur. Aşağı vəzifəliyə yuxarı idarəedici ali orqana tabe olması prinsipidir. İyerarxiya strukturu – mürəkkəb sistemli strukturdur; burada müxtəlif səviyyəli çoxluqlarda bu sistemi təşkil edən tərkib hissələrinin bölgüsü olur. Bu səviyyələrə təmin xassələrini daşıyan altsistemlər və özünütənzimləmə dərəcəsi ilə müəyyən olunan, bir səviyyənin (daha “aşağı”) alt sistemlərini başqalarına, daha “yüksək” səviyyəli altsistemlərə təbəçiliyin çoxpilləli münasibətləri ilə bağlı olan başlanğıc sistem aiddir. Real iqtisadi sistem – müxtəlif iyerarxiya strukturlarının (sahə, ərazi, funksional və s.) əlaqələndirilməsidir. Buna görə də onu polliyerarxiya strukturu

adlandırırlar. Bundan əlavə, burada şaquli əlaqələrlə yanaşı, üfüqi əlaqələr də fəaliyyət göstərir ki, ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafı ilə bunların rolu artır. Sistemin polisentrizmi yaranır; “şaquli” xətt üzrə müstəqil, sərbəst iqtisadi sistemlərin (konsernlər, səhmdar cəmiyyətləri və s.) daxilində öz iyerarxiya strukturları yaranır. İyerarxiya sistemində qərarların qəbul edilməsi üzrə hüquq və vəzifələrin bir hissəsi aşağı halqalara verilir. Lakin onlar sistemin nisbi müstəqil ünsürünə çevrilirlər. Belə halqaların öz maraqları olur, bu maraqlar sistemin rəhbərliyinin maraqları ilə tam üst-üstə düşməyə də bilər. Bütövlükdə iqtisadiyyatda və ayrı-ayrı təsərrüfat sistemlərində bu cür fərqlərin aradan qaldırılması üçün iqtisadi həvəsləndirmə tədbirləri tətbiq olunur.

J

2008-ci ildə maliyyə böhranından sonra ABŞ-da 16 min jurnalist işdən çıxarılıb. Bəzi şirkətlər, qəzetlər fəaliyyətlərini dayandırmışdılar.

Jurnalistika

Jurnalistika Kütləvi İnformasiya Vastitələri (KİV) işçilərinin fəaliyyət sahəsidir, sosial qrupların (məsələn, ailə, dostluq kampaniyaları, gənclər, təqaüdçülər, millət, eyni kəndin sakinləri, eyni müəssisənin işçiləri) dünya görüşünə faktlar, şərhərlə təsir etmə yoludur. Jurnalistlərin ictimai həyatın bütün sferalarını əhatə edən informasiyaya, geniş kütləyə təsir etmək, onları maarifləndirmək gücü olmalıdır. Jurnalistika KİV-in bir sahəsi olduğuna görə mətbuat, televiziya, radio, internet və s. birləşdirir. Bir çox tədqiqatçılar hesab edirlər ki, jurnalistikanın iki istiqaməti var: araşdırmaçı jurnalistika və təhqiqatçı jurnalistika. Araşdırma aparan jurnalist bəlli mənbələrlə işləyir, təhqiqat aparan isə gizli mənbələrdən məlumat almağa çalışır. Jurnalistika qəzet-jurnal jurnalistikası, telejurnalistika, radiojurnalistika, internet-jurnalistika, fotojurnalistika və s. sahələri var var.

Kapital

Kapitalın ilkin tarixi formaları II (sənətkarlıq maldarlıq və əkinçilikdən ayrıldı) və III (ticarət sənətkarlıqdan ayrıldı) iri ictimai əmək bölgüsünün meydana gəlməsi ilə yaranan sələm və tacir kapitalı adlanırdı. Sələm kapitalı quldarlıq və feodalizm dövründə mühüm rol oynayırdı. Borc verənlər pul kapitalı sahibləri olan tacirlər, məbədlər, kilsələr, monastırlar idi. Borc alanlar isə iri torpaq sahibləri, feodallar, bəylər, xanlar idi. Ən böyük sələmçilər tacirlər idi. Ticarət və borc kapitalı fərqləndirilir.

Kapitalizm

Kapitalizm istehsal vasitələri və xüsusi mülkiyyətə və muzzdlu əməyə əsaslanan iqtisadi sistemdir. Azad sahibkarlıq rəqabət, gəlirin əldə edilməsi üçün istehsalçı və istehlakçının cəlbinə çalışmaq kapitalizmin xüsusiyyətlərindəndir. Kapitalizm sosial-iqtisadi sistem kimi ölkənin ictimai-siyasi sistemi ilə bağlıdır. Öncə kapitalizmə əzablı, istismarlı əmək xas idi. Təkmilləşən və yeni kapitalizm isə sosial məqsədlərə yönəlib, iqtisadi resursların toplusudur, yeni məhsulların alınmasına istiqamətlənib. Kapitalist inkişaf yolunu tutan dövlətlərdə daha çox xüsusi mülkiyyətə meyli istehsal münasibətləri mövcud olur.

Kassasiya məhkəməsi

Kassasiya məhkəmələri mülki və cinayət işləri üzrə olur. Cinayət işlərində şikayət apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin çıxardığı və andlı iclasçıların iştirakı ilə birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı hökm və qərarlardan verilə bilər. Məhkum edilmiş, bəraət almış təqsirləndirilən şəxs, zərərçəkmiş şəxs və başqa şəxslər şikayət verə bilər. Mülki işlərdən kassasiya şikayəti ilə müraciət etmə hüququ apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minməmiş qətnamələrindən və qəraradlarından tərəflərə, üçüncü şəxslərə, xüsusi icraat işləri üzrə ərizəçi və maraqlı şəxslər verilir.

Kommunizm

Latın sözü olan “*communis*” ümumi deməkdir. Kommunizm ictimai-iqtisadi formasiyanın bir növüdür. Kommunizm kapitalizmi əvəz edir, istehsal vasitələri üzərində ictimai mülkiyyətə əsaslanır. Dar mənada həmin formasiyanın sosializmə nisbətən daha yüksək inkişaf pilləsi, fazasıdır. Marksizmə görə, sosialist inqilabı inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində, özü də dünyada eyni vaxtda baş verməlidir. Lenin isə kəşf etdi ki, imperializm kapitalizmin xüsusi formasıdır. İmperializm dövründə sosialist inqilabı iqtisadi cəhətdən geri qalmış tək bir ölkədə də qalib gələ bilər. Lenin Birinci Dünya müharibəsində ölkəsinin məğlubiyyətini təbliğ etdi və bu savaşda tutduğu mövqeyi ədalətsiz hesab etdi. Bu, Leninin xalqa xəyanəti idi. Sonra o, kütlələri vətəndaş müharibəsinə çağırırdı və bunu ədalətli müharibə saydı. Belə hesab etdi ki, dünya müharibəsində gücünü xərcləyən hökumətin vətəndaş müharibəsində iştirakı onun məhvinə səbəb olar və bu da sosialist inqilabının qələbəsini təmin edər. Bu isə Leninin hakimiyyətə çatmaq üçün xalqa xarici və daxili müharibədə ikiqat ölüm “təhffəsi” hesab oluna bilər.

Konfederasiya

Latın sözü olub “*con – foederario*” ittifaq, birlik deməkdir. Dövlətlərin birləşmə formasıdır. Dövlətlər konfederasiyalarda müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün birləşirlər. Bu zaman onlar fəaliyyətlərini əlaqələndirmək üçün xüsusi birgə orqanlar yaradırlar. Konfederasiya iki və ya daha çox suveren dövlət birləşdirilərək daxili ittifaq yaradır. Bu

dövlətlər arasında beynəlxalq müqavilə bağlanır. Dövlətlər qərarlar qəbul edir və onu qanunvericiliklərində ratifikasiya edirlər. Həmkarlar ittifaqı və ya hər hansı ictimai təşkilatlar da konfederasiya yarada bilərlər. Tarixdə ən məşhur konfederasiyalar bunlardır: Alman İttifaqı (1815-1866), Konfederativ Amerika Ştatları (1861-1865), İsveçrə Konfederasiyası (1291-1798, 1815-1848). 1982-ci ildə konfederativ ittifaqda Namibiya və Seneqal birləşmiş, bununla da Seneqamibiya Konfederasiyası yaranmışdır. Konfederasiyada vahid pul dövrüyyəsi olmur. Konfederasiyanın büdcəsi üzvlərin könüllü ödəmələri əsasında təşkil olunur. Konfederasiyanın hüquqi statusu beynəlxalq hüquqla müəyyən olunur. Lakin burada milli qanunvericiliyin rolu böyük olur. Özəlliklə konstitusiyanın. Lakin konfederasiya tərkibinə daxil olan dövlətlər beynəlxalq hüququn müstəqil subyektləri olaraq qalır və dövlət suverenliklərini saxlayırlar. Konfederasiyanın ərazisi ayrı-ayrı dövlətlərin ərazilərindən ibarətdir. Konfederasiya subyektlərinin ittifaqdan sərbəst çıxmaq, ittifaq hakimiyyətinin qəbul etdiyi aktları qəbul etməkdən imtina etmək və tanımaq hüququ var.

Konkordat

Latın sözü “*concordatum*” razılaşma deməkdir. Konkordat müqavilə formasıdır. Roma papası ilə hansısa dövlət arasında bağlanır. Katolik kilsəsinin həmin dövlətdə vəziyyətini və imtiyazlarını tənzimləyən razılaşmadır. İlk dəfə bu cür müqavilə 1122-ci ildə Roma papası II Kalikst ilə Almaniya imperatoru V Henrix arasında bağlanıb. Müqavilə Vorms konkordatu adlanırdı və yepiskoplar onunla ali və kilsə hakimiyyətinin funksiyalarını məhdudlaşdırırdı.

Konsensus

Latın sözü “*consensus*” razılıq, yekdillik deməkdir. Beynəlxalq təşkilatlar, konfranslar və müşavirələrdə hansısa bir məsələyə dair səsvermə aparılır. Bu zaman iştirakçılardan kimsə etiraz etmirsə, qərarlar bütünlüklə qəbul olunur. Konsensus üsulundan BMT-nin bir sıra orqanlarında, ATƏT, NATO kimi təşkilatlarda istifadə olunur. Məsələn, 1975-ci ildə keçirilən Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlığa dair Müşavirənin Yekun Aktı konsensusla qəbul olunub.

Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası 1921-ci il mayın 29-da I Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında qəbul edilib.

“Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2003-cü il dekabrın 23-də qəbul olunub.

Konstitusiya

Latın dilində olan “*constitutio*” quruluş, təsisat, qurmaq, təsis etmək deməkdir. İlk dəfə konstitusiya termini Qədim Romada istifadə olunub, imperator hakimiyyətinin ayrı-ayrı aktları bu cür adlanırdı. Konstitusiya tipli ilk aktlar İngiltərədə qəbul olunub. ABŞ-da 1787-ci ildə qəbul olunan konstitusiya ilk yazılı konstitusiya hesab olunur. Avropada isə ilk yazılı konstitusiyalar 1791-ci il Polşa və Fransa konstitusiyaları olub. Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunub. Konstitusiya Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, müstəqilliyi və dövlət hakimiyyətinin aliliyini təsbit edən hüquq sənədidir. Konstitusiyanın əsas funksiyası hüquq funksiyasıdır və hüquq normaları sistemidir. O, aşağıdakı prinsipləri özündə birləşdirir: a) insan hüquq və azadlıqları ali dəyərlərdir və onların tanınması, əməl olunması və müdafiəsi dövlətin vəzifəsidir; b) Azərbaycan xalqı hakimiyyətin yeganə mənbəyi və suverenliyin daşıyıcısıdır; c) sosial siyasət insanın layiqli həyatını və sərbəst inkişafını təmin edən şəraitin yaradılmasına yönəlib; ç) dövlət hakimiyyəti qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin bölgüsü əsasında həyata keçirilir; d) yerli özünüidarəetmə demokratik dövlətin əsas elementi kimi tanınır; e) beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normaları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir.

Konstitusiya Məhkəməsi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi 1998-ci il iyulun 14-də yaradılıb. Konstitusiya Məhkəməsi ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanıdır. Müstəqil dövlət orqanı olaraq qanunvericilik, icra və başqa məhkəmə hakimiyyəti orqanlarından, yerli özünüidarə (bax: yerli özünüidarəetmə) orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən

asılı deyil. Məhkəmənin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının aliliyi, müstəqillik, kollegiallıq və açıqlıq prinsipləri əsasında qurulur. Konstitusiya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir. Bu hakimləri Prezidentin təqdimatı ilə Milli Məclis 15 il müddətinə təyin edir. Səlahiyyət müddəti bitdikdən sonra hakim təkrar eyni vəzifəyə təyin edilə bilməz. Məhkəmənin funksiyası qanunların, qərarların və başqa normativ-hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunu yoxlamaqdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Məclisi, Nazirlər Kabineti, Ali Məhkəməsi, Prokurorluğu, İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, məhkəmələr, vətəndaşlar Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilər.

Konsul

Latın sözü “*consul*” vəzifə deməkdir. Konsul xidməti ilk dəfə orta əsrlərdə İtalyan şəhər-dövlətlərində yaranıb. Konsul bir ölkənin başqa ölkəyə bu vəzifənin icrasına səlahiyyətli orqanlarının təyin etdiyi vəzifəli şəxsdir. Konsul təyin olunması haqqında icazə ekzekvatura adlanır. Konsulun başlıca vəzifələrinə daxildir: təyin olunduğu ölkədə təmsil etdiyi ölkənin iqtisadi və hüquqi maraqlarını, vətəndaşlarının maraqlarını müdafiə etmək, ölkələr arasında bağlanmış müqavilələrin icra edilməsinə nəzarət etmək və s. Təmsil etdiyi ölkənin vətəndaşlarına kömək etmək başlıca vəzifələrindəndir. Konsul vətəndaşlarına pasportlar, yol sənədlərinin hazırlanmasında, qəyyum və himayəçilərin təyin olunmasında, ölkəyə gəlmək istəyən şəxslərin gəlmək üçün viza və ya uyğun sənədlərlə təmin olunmasında yardımçı olur. Konsulun məhdud hüquq, imtiyaz və toxunulmazlıq hüquqları var. Səfirdən fərqli olaraq konsul ölkəni siyasi sahədə və diplomatik planda təmsil etmir, hüquq-əmlak münasibətlərini təmsil edir. Diplomatik əlaqələr kəşildiyi zaman konsulluq münasibətləri davam edə bilər. Konsul idarələrinin başçıları 4 dərəcəyə bölünür: 1) baş konsullar; 2) konsullar 3) vitse-konsullar 4) konsul agentləri. Xarici ölkələrin konsul xidməti sistemində beşinci-prokonsul dərəcəsi də var.

Konsul əlaqələrinə dair Vyana Konvensiyası 1963-cü ildə BMT-nin Vyanada keçirilmiş beynəlxalq konfransında qəbul edilib.

Kontrabanda (qaçaqmalçılıq)

İtalyan sözü “*contra*” əks, əleyhinə və “*bando*” hökumət qərarları deməkdir, ümumi olaraq “hökumət qərarlarının əksinə” mənasını verir. Dünya praktikasında qaçaqmalçılıq daha çox kontrabanda kimi tanınır. Dövlət sərhədindən malların, qiymətli şeylərin və əşyaların qanunsuz olaraq keçirilməsidir. Müharibə zamanı bitərəf dövlət müharibə aparan tərəflərdən birinə və ya bir neçəsinə yardım göstərərsə, bu, hərbi kontrabandadır. Bu zaman əşyalar yükdaşıma vasitələri ilə birlikdə müsadirə olunur. Gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılıq ən ağır cinayətlərdən sayılır. Onunla başqa cinayətlər arasındakı konkret fərqlər öz əksini Gömrük Məcəlləsində də tapıb. Gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə edilməsi, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə aşağıdakı malların keçirilməsi qaçaqmalçılıq (kontrabanda) hesab olunur:

a) narkotik vasitələr, psixotrop, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv və partlayıcı mallar; b) silahlar, partlayıcı qurğular və onlar üçün sursat (soyuq, yivsiz ov silahları və onların patronlarından başqa) hissələri; c) nüvə, kimyəvi, bioloji və başqa kütləvi qırğın silahları, bu silahların hazırlanması üçün istifadə oluna biləcək material və avadanlıqlar, strateji əhəmiyyətli xammal; ç) Azərbaycan Respublikasından çıxarılması üçün qaydalar müəyyən edilmiş ölkədə yaşayan xalqların və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyalar; d) külli miqdarda, yaxud dövlət orqanının vəzifəli şəxsinin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə, yaxud gömrük nəzarətinin müəyyən formalarından azad olunmuş ayrı-ayrı malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi üçün müvəkkil edilmiş şəxs, yaxud kontrabanda ilə məşğul olmaq üçün təşkil edilmiş bir qrup şəxsin keçirdiyi başqa mallar. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmış Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq qaytarılması məcburi olan hallarda və müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarılmadıqda da qaçaqmalçılıq sayılır və cinayət qanunvericiliyi ilə cəzalandırılır.

Konvensiya

Latın sözü “*conventio*” razılaşma, saziş deməkdir. Konvensiya beynəlxalq müqavilənin adlarından biridir. Dövlətlər, hökumətlər xüsusi əməkdaşlıq sahəsində konvensiyalar bağlayırlar. Konvensiya müddətinə görə müddətli, ya da müddətsiz bağlanır, iştirakçıların sayına uyğun olaraq ikitərəfli və ya çoxtərəfli olur. Konvensiyalar poçt, rabitə, konsul, əmək sahələrində bağlanır. Konvensiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatında beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsinin bir formasıdır. Ərazi məsələlərinə, boğazlara, insan və vətəndaşlıq məsələlərinə dair, o sıradan müharibəyə dair qanunlar və adətlər haqqında konvensiyalar qəbul olunur. Ən məşhur konvensiyalar 1982-ci ildə qəbul olunan Dəniz Hüququna dair Konvensiya, 1951-ci il Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya, 1961, 1963, 1969 və 1978-ci il Vyana Konvensiyaları və başqalarıdır.

Korrupsiya

Latın sözü “*corruptio*” pula satılmaq deməkdir. Korrupsiya dedikdə, vəzifəli şəxsin pul əldə etmə, varlanma məqsədilə dövlət hakimiyyətindən sui-istifadə etməsi başa düşülür. Korrupsiya vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi ilə yaranır. Şəxsi gəlir əldə etmək məqsədilə dövlət hakimiyyətindən və ya özəl sektordan sui-istifadə edilməsidir. Rüşvətxorluğun genişlənməsi korrupsiyaya gətirir. Rüşvət vermə və rüşvət alma cinayətdir. Rüşvət vermə şəxsin haqqı çatmadığı nəyi isə əldə etmək məqsədilə, başqa şəxsə pul, hədiyyə verməklə, qanunları pozmasıdır. Rüşvət alma isə vəzifəli şəxslərin tutduqları vəzifələrdən sui-istifadə edərək qanunsuz işi görmək üçün aldıqları pul və ya hədiyyədir. Rüşvət geniş həcm alarsa və aşağı vəzifəli məmurlar rüşvətin bir hissəsini yuxarı orqanlara verməyə başlayarsa, onda rüşvət korrupsiyaya çevrilir. Həm rüşvət alma, həm də rüşvət verməyə görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində məsuliyyət nəzərdə tutulur. Korrupsiya “yuxarı təbəqəli” və “aşağı təbəqəli” olur. Yuxarı təbəqəli korrupsiya siyasətçilərin, yüksək və orta təbəqəli məmurların qərarların qəbulu ilə bağlı qanunsuz fəaliyyətidir. Yəni, qanunlara düzəlişlər, dövlət sifarişləri və s. təsir etməkdir. Aşağı təbəqəli isə orta və aşağı səviyyəli məmurlara aiddir, vətəndaşların gündəlik münasibətlərinə toxunur. Korrupsiya cəzalanmalı olan əməldir. Korrupsiyaya qarşı iki cür mübarizə forması fərqlənir: aktiv və passiv. Aktiv mübarizə o deməkdir ki, korrupsiya faktı haqqında

dövlət orqanlarına yazılı müraciət edilir. Sizdən rüşvət tələb olunursa, siz müdiriyyətlə yanaşı, prokurorluq və başqa orqanlara da müraciət edə bilərsiniz. Passiv mübarizə isə odur ki, sizdən kimsə rüşvət almaq istəyirsə, onu verməkdən imtina edirsiniz. Korrupsiya nəticəsində dövlətin iqtisadiyyatı zəifləyir, dövlətə vəzifələrini həyata keçirməkdə mane olur. Mənfi cəhətlərdən biri də odur ki, vətəndaş köməksiz qalır, çünki heç yerə müraciət edə bilmir. Azərbaycan Respublikasının “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanunu var. Eyni zamanda Korrupsiyaya qarşı mübarizə Komissiyası fəaliyyət göstərir.

Kredit

Latın sözü “*creditum*” borc deməkdir. Kredit pul və ya əmtəə şəklində olur. Onlar kreditlə götürüldükdə geri qaytarılır və faizi ödənilir. Məsələn, telefonun qiyməti 300 manatdır. Telefonu kreditə götürmüş şəxs əlavə olaraq 10% ödəyir. Deməli, 300 manatla yanaşı daha 30 manat ödəmək lazımdır. Kredit verən kreditor adlanır. Kreditorla borc alan arasında kredit müqaviləsi zamanı iqtisadi münasibətlər yaranır. Müasir dövrdə kreditin dövlət, kommersiya, veksəl, istehlak, ipoteka, kommunal, kənd təsərrüfatı və beynəlxalq kredit formaları var. Banklar kreditləşmə qaydalarını həyata keçirməkdə vacib iqtisadi institutlardandır. Bazar iqtisadiyyatında kredit mühüm yer tutur, sahibkarlığın inkişafına, fərdi müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsinə, yeni firmaların yaranmasına şərait yaradır.

Kriminalistika

Latın sözü “*criminlais*” cinayətə aid olan deməkdir. Məhkəmə sübutlarının toplanmasının, qeydə alınmasının, tədqiqinin və təbiiqinin üsullarını, vasitələrini öyrənən elmdir. Cinayət törədilən zaman, ibtidai istintaq aparılmasında, cinayətin açılmasında, məhkəmə baxışında kriminalistika elmindən istifadə olunur.

Kriminologiya

Latın sözü “*criminis*” cinayət, “*logos*” söz, elm deməkdir. Cinayətkarlığın səbəbləri, cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayətkarlığın qarşısının alınması yolları və vasitələri, onun ləğvi prosedurları haqqında elmdir. Kriminologiyanın predmeti cinayətkarlığın səbəbləri, cinayətkarlığın mövcud olmasına və konkret cinayət törədilməsinə təsir göstərən sosial amillər, hadisələr və proseslərdir. Kriminologiya cinayətkarlığın səbəblərini açıb göstərir, onların digər sosial hadisə və proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən edir, səbəblərin elmi təsnifatını işləyib hazırlayır: cinayətin növləri (qəsdən, ehtiyatsızlıqdan törədilən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi ilə cinayət sayılan bütün növ cinayətlər), cinayət törədənlərin fərqli olması (yəni yetkinlik yaşına çatmayanlar, residivistlər və s.), ictimai həyatın müxtəlif sahələrində törədilməsi (ailədə, məişətdə, işdə və s.). Kriminoloqlar cinayətin elmi təsnifatını araşdırarkən səbəblərini də öyrənir, onların aradan qaldırılması üçün mexanizmlər fikirləşirlər.

Krizis (Böhran)

Qədim yunan sözü krizis “qərar”, “təkrar punkt” deməkdir. Krizis gizli münaqişə və nisbətəsizliklər yaradır. İnqilab krizisin yaratdığı nəticələrdəndir. Krizisə fenomen (dərkədlməzlik), iqtisadi amil (fəaliyyətin şərtləri), siyasi, sosial və iqtisadi kateqoriya kimi baxıla bilər. Krizisin iqtisadi böhran, maliyyə böhranı, enerji böhranı, sosial-demoqrafik böhran, hərbi-siyasi böhran, psixoloji böhran, ekoloji böhran kimi növləri var.

Ksenofobiya

Yunan sözündən olub “*kseno*” “özgə”, “*fobiya*” “qorxu” deməkdir. İnsanın kimdənsə və ya nədənsə qorxması və ya xoşlamaması mənasını verir. Ksenofobiya başqa şəxsi düşmən kimi görməkdir. Bu düşmənciliyin səbəbi milli, dini və ya sosial bölünmə ola bilər. Müasir dövrdə ksenofobiya geniş dairəyə təsir edir. Onun aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) irqi və etnik (etnofobiya) – başqa irqi və ya etnik qrupa qarşı mənfi fikrin və ya ayrı-seçkiliyin yaradılması (məsələn, ağdərilili və ya qaradərili olması, antisemitizm); 2) dini fobiyalar – din istiqamətlərində, onların mədəniyyətlərində olan fobiya (məsələn,

Gizli audio və video yazılardan, kino və foto çəkilişindən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat materialları “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa (1999-cu il 7 dekabr) əsasən yaymağa yalnız aşağıdakı hallarda icazə verilir: 1) şəxsin və vətəndaşın bu barədə yazılı razılığı olarsa, kənar şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri tədbirlər görülsə; 2) məhkəmənin qərarı ilə nümayiş etdirilsə. Bu maddələrin tələbləri pozulduğu halda qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət yaranır.

islamofobiya); 3) sosial, mədəni, maddi və fiziki əlamətlərinə görə müxtəlif qruplara qarşı olan fobiya. Ədəbiyyatda eyni zamanda ksenofobiya yadelli insanları sevməmə və ya nifrət kimi izah edilir. Bu o deməkdir ki, ksenofobiyanın obyektı daim yadlar, yadellilər olub. Ksenofobiya tolerantlıq sözünün əksi olaraq qəbul olunur.

Kütləvi informasiya vasitələri (KİV)

Kütləvi informasiya vasitələri (KİV) dedikdə, dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, internet, kinoxronika proqramları və başqa yayım formaları başa düşülür. Anlayışda verilən dövrü mətbu nəşrlər çap prosesinin və ya hər hansı surətçıxaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmalıdır. Bu, ildə ən azı on iki dəfə çıxan qəzet, ən azı ildə iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövrü nəşrlər ola bilər. Onların tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olmalıdır. Teleradio və kinoxronika proqramlarının da daimi adı və nömrəsi olmalı, ildə azı bir dəfə efirə audio, audiovizual xəbər və materiallar (verilişlər) buraxılan olmalıdır.

Kütləvi informasiyanın əldə olunması, axtarılması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulan məlumatlar olmalıdır. Ölkə ərazisində KİV dövlət dilindən istifadə etməlidir. İnformasiyanın istehsalı və yayımında əhəlinin danışdığı başqa dillərdən və dünyada geniş yayılmış dillərdən istifadə edilə bilər. KİV-in cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyə, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə məlumat almaq hüququ var

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home>
<http://www.ecre.org/>

Qaçqın

Qaçqın irqi mənsubiyyətinə, vətəndaşlığına, müəyyən sosial qrupa mənsub olduğuna görə ölkəsinin himayəsindən istifadə edə bilmir. O, ölkəsinə bu səbəblərdən qayıda bilmir və ya qayıtmaq istəmir. Termin beynəlxalq hüquqda Birinci Dünya müharibəsindən sonra yaranıb. Azərbaycan Respublikasının “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu” haqqında 1999-cu il 21 may tarixli Qanunu qəbul olunub. 1951-ci il iyulun 28-də Belçika, AFR, Böyük Britaniya və bir sıra ölkələr qaçqınlara qayğı göstərmək məqsədilə Cenevrədə “Qaçqınların statusu haqqında” Konvensiya qəbul ediblər. İndiki qaçqın axınları İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə olan qaçqın axınlarından fərqlənir. İnsanlar indi ölkələrini vətəndaş müharibələri, insan hüquqlarının kütləvi pozulması halları, xarici təcavüz və ya işğal, yoxsulluq, aclıq, xəstəlik və ekoloji qəzalar ucbatından tərk edirlər. BMT-nin müəyyən etdiyi tələblərə baxsaq, onların çoxu qaçqın kateqoriyasına düşür. Qaçqın statusunu almaq üçün 1951-ci il Konvensiyasında göstəriləndiyi kimi “dini, irqi, vətəndaşlığı və müəyyən sosial qrupa və yaxud siyasi əqidəyə mənsubluğu səbəbindən” ölkəni tərk edən şəxslər olmalıdır.

Qaçqınların Statusu haqqında Cenevrə Konvensiyası

1951-ci il iyulun 28-də Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiya qəbul olunub. 43 maddədən ibarət olan konvensiya, 1954-cü il aprelin 22-də qüvvəyə minib. Konvensiya qaçqınların üzünə ümumi öhdəliklər qoyur. Yəni qaçqın statusu aldığı dövlətin qanun və sərəncamlarına əməl etməli, hüquq pozuntusu törədərək ictimai asayişə pozmamalıdır. Bu status qaçqının irqindən, dilindən, ölkəsindən asılı olmayaraq, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan verilir. İştirakçı dövlətlər qaçqınları din azadlığı ilə təmin etməlidir, dində heç bir məhdudiyyət və ya

qadağa qoyulmamalıdır. Qaçqının şəxsi statusu ölkənin qanunlarına əsasən müəyyən olunur. Onlar ölkə ərazisində sərbəst hərəkət edə və ya sərhəd çərçivəsindəki ərazidə, istənilən yerdə yaşayış yerini seçə bilər. Konvensiyaya görə qaçqınların da başqa vətəndaşlar kimi təhsil hüququ var. Eyni zamanda onlara xarici attestatla, diplomla təhsilini davam etdirmək, təhsil haqqından azad olmaq, təqaüd almaq kimi imkanlar yaradılır. Əmək hüququ vətəndaşlarla yanaşı qaçqınlara da bərabər qaydada verilir.

Qadın hüquqları

“Qadınlar edam kürsüsünə qalxdığı kimi, tribunaya da qalxa bilər” kimi ideyalar qadınların bərabər hüquq uğrunda mübarizəsinin əsasını qoydu. BMT-nin İnsan hüquqları Bəyannaməsində (bax: Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi) deyilir: “İrqindən, rəngindən, cinsindən, dil və dinindən, siyasi və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəs bu hüquqlara malikdir”. 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul olunan İnsan Hüquqları Bəyannaməsində qadınlara qarşı zor işlədilməsi halları kəskin pislənir. Bəyannamə dövlətlərə xəbərdarlıq edir ki, ailədə, cəmiyyətdə qadınlara fiziki, cinsi və psixi zərər yetirəcək adət, ənənə və dini amillər aradan götürülməlidir. Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə qadınlara qarşı hər bir ayrı-seçkiliyin ləğv olunması ilə bağlı beynəlxalq konvensiyaya qoşulub. Seçkilərdə cinsi mənsubiyyət senzi (senz – bir şəxsin bu və ya başqa hüquqlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran şərt deməkdir) vaxtilə ən geniş yayılmış senzələrdən biri olub. Tarix boyu qadınların səsvermə hüququ olmayıb. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyasına (17-ci maddə) uyğun olaraq təsis olunub (inglis dilində hərf başlıqları olaraq sözü gedən komitə CEDAW – *Committee on the Elimination of Discrimination against Women* adlanır). Komitə Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinin 4 il müddətinə seçdiyi 23 ekspertdən ibarətdir. Komitə qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün məsələlərini nəzərdən keçirir, təşkilatlardan və ya fərdlərdən daxil olan müraciətlərə baxır və burada göstərilən problemlərin həllində dövlətlərlə əməkdaşlıq edir. Konvensiyanın 1999-cu ildə qəbul olunmuş fakultativ protokoluna əsasən, sözü gedən Komitəyə fərdi şikayətləri qəbul etmək və onlara baxmaq səlahiyyəti verilib.

Qanun

Qanun dedikdə, dövlətin müəyyən etdiyi ümumi-məcburi qaydalar, normativ-hüquqi aktlar başa düşülür. Qanunları qanunvericilik hakimiyyəti qəbul edir. Azərbaycan Respublikasında bunu Milli Məclis həyata keçirir. Milli Məclisdə qanunun qəbul edilmə mərhələləri aşağıdakılardır: qanunvericilik təşəbbüsü, qanun layihəsinin müzakirəsi, qanunun qəbul olunması və qanunun dərc edilməsi. Qanun hüquq qüvvəli və ictimai münasibətləri nizama salan normativ aktdır. Qanun hüquq sisteminin əsasıdır, hüququn mənbələrindəndir. O, xalqın suveren iradəsini əks etdirir. Eyni məsələ ilə bağlı qanun qəbul olunarsa, həmin məsələ ilə bağlı əvvəlki qanun, başqa normativ aktlar ləğv olunur. Qanunun ali qüvvəsi var. Yəni dövlətin qəbul etdiyi bütün aktlar qanuna zidd olmamalıdır. Konstitusion və adi qanunlar fərqlənir. Konstitusion qanunlara konstitusiyanın özü, federativ dövlətlərdə isə həm də federasiyaya daxil olan suveren dövlətlərin və dövlət qurumlarının konstitusiyaları daxildir. Mühüm məsələlər üzrə konstitusiya qanunu qəbul edilə bilər. Onlar xüsusi prosedur əsasında qəbul olunur. Adi qanunlar isə qanunvericilik orqanının çeşidli sahələrdə qəbul etdiyi qanunlardır. Adi qanunlar məcəllələşdirilmiş və cari qanunlar olur. Məcəllələşdirilmiş (yəni topla, külliyyat halına salınmış) qanunlar ayrı-ayrı sahələrdə – cinayət, mülki, əmək və s. sahələrdə qəbul olunan və məcəllələşdirilən qanunlardır. Cari qanunlar isə iqtisadi, sosial-mədəni və həyatın bu tipli başqa konkret məsələləri üzrə qəbul olunan qanunlardır

Q

Azərbaycan Respublikasının
ali qanunu Azərbaycan
Respublikasının
Konstitusiyasıdır.

Qanunun geriye qüvvəsi

Qanun qəbul olunduqdan və dərc edildikdən sonra qüvvəyə minir. Qanunun geriye qüvvəsi yoxdur dedikdə, onun dərc edildiyi andan əvvəl yaranmış münasibətlərə tətbiq edilməməsi başa düşülür. Qanunun istisna hallarda geriye qüvvəsi ola bilər. Bu istisna hallar qanunun özündə göstərilməlidir. Ümumi qaydaya görə, qəbul olunmuş qanunların geriye qüvvəsi yoxdur və həmin aktlar yalnız qüvvəyə mindikdən sonra yaranan münasibətlərə tətbiq edilir. Bununla belə qanunun qüvvəsinin geriye şamil edilməsi də istisna olunmur. Bir qayda olaraq şəxsin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, onun hüquq və azadlıqlarını daha yüksək səviyyədə müdafiə edən qanunların geriye qüvvəsi var. Bu hal Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsində əksini tapıb. Bu normaya uyğun olaraq hüquqi və ya fiziki şəxsin vəziyyətini pisləşdirən heç bir normativ-hüquqi aktın, o sıradan qanunun hüquq qüvvəsi geriye şamil edilə bilməz.

Qanunun qüvvəsi

Qanun müəyyən zamanda, müəyyən ərazidə və konkret şəxslər, təşkilatlar və hüququn başqa subyektləri arasında münasibətləri nizama salmaq üçün qüvvədə olur. Zamana görə qüvvə normativ aktın qüvvəyə minməsi və hüquqi qüvvəsini itirməsi ilə bağlıdır. Qanunun zamana görə qüvvəsi dedikdə, dərc edildiyi andan qanunda göstərilən qaydaya uyğun olaraq müddətli və ya müddətsiz qüvvədə olma başa düşülür. Qanunun məkana görə qüvvəsi onun müəyyən ərazidə tətbiq edilməsidir. Qanun bütün dövlət ərazisində, şəhər, rayon, qəsəbə, kənd və s. qüvvədə olur. Qanunun şəxslər dairəsi çeşidli ola bilər. Yəni yalnız vətəndaşlara, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, əcnəbilərə və ya ümumilikdə hamıya, yaxud da, yalnız hüquqi şəxslərə, dövlət orqanlarına, ictimai təşkilatlara və s. aid edilə bilər.

Qanunvericilik hakimiyyəti

Qanunvericilik hakimiyyətini parlament həyata keçirir. Hər ölkədə parlament çeşidli adlarla adlanır. Məsələn, Rusiyada Duma. Parlament birpalatalı və ya ikipalatalı olur. Unitar quruluşlu dövlətlərə birpalatalı parlament, federativ dövlətlərə isə ikipalatalı parlament xasdır. Birpalatalı parlamentdə ölkənin qanunvericiliyinə uyğun olaraq deputatların sayı müəyyən olunur. Onlar seçki yolu ilə seçilir. İkipalatalı parlament Yuxarı və Aşağı palatalardan ibarət olur. Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini Milli Məclis həyata keçirir. MM birpalatalı parlament sistemi təşkil edir.

www.bsec-organization.org

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT)

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı regional təşkilatdır. 1992-ci il iyunun 2-də qəbul edilən Bəyannaməyə uyğun olaraq İstanbulda, 11 ölkə təsis edib. Azərbaycan da zirvə bəyannaməsini imzalayan dövlətlərdəndir. QİƏT üzv dövlətləri zəngin təbii sərvətləri, güclü istehsal bazası olduğundan dünya iqtisadiyyatı üçün önəmlidir. Bu təşkilat çərçivəsində bəyannaməyə qoşulan ölkələrin əməkdaşlıq etdiyi sahələr ticarət və iqtisadi inkişaf, bank işi və maliyyə, enerji, nəqliyyat, səhiyyə, ətraf mühitin mühafizəsi, turizm və başqa sahələrdir. Banklar şəbəkəsi və biznes mərkəzlərinin yaradılması, Qara dənizin limanları arasında əlaqələrin yaradılması, üzv ölkələrin gəmilərinin təmirini həyata keçirmək məqsədilə gəmi təmiri zavodlarının bir-bir ilə əlaqələndirilməsi, Qara dənizin kompleks istifadəsi və sərvətlərin qorunması, bioloji, mineral, su və dənizdə və regionun çaylarında balıqçılıq sahələri üzrə, vahid gömrük sisteminin inkişaf etdirilməsi sahəsində əməkdaşlıq və s. təşkilatın başlıca məqsədlərinə daxildir. Təşkilatın strukturu belədir: Daimi Beynəlxalq Katiblik, Xarici İşlər Nazirləri Şurası, Parlament Assambleyası, Yüksək vəzifəli şəxslər Komitəsi, İşçi qruplar, QİƏT İşgüzar Şurası, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı. Katibliyi İstanbulda yerləşir. Üzvləri: Azərbaycan, Albaniya, Ermənistan, Bolqarıstan, Yunanıstan, Gürcüstan, Moldova, Rusiya, Rumıniya, Türkiyə, Ukrayna, Avstriya, Misir, İsrail, İtaliya, Polşa, Slovakiya. Tunisin müşahidəçi statusu var. Təşkilatın fəaliyyəti demokratiya, sosial ədalət, insan hüquqları, qanunun aliliyi, əsas azadlıqlar və iqtisadi mülkiyyət kimi ümumqəbul edilmiş dəyərlər əsasında regionda sülhün, sabilliyin və çiçəklənmənin saxlanmasına yönəldilib.

Qərar

Dövlət orqanının və yaxud vəzifəli şəxsin səlahiyyətləri çərçivəsində müəyyən məqsədlə qəbul etdiyi və hüquq nəticələri (məsələn, əmək haqqının artırılması, tarixi abidələrin mühafizəsi və s.) yaradan aktıdır. Qərar məhkəmə aktlarından da biridir.

Qətnamə

Beynəlxalq təşkilat və ya konfransların qəbul etdiyi qərardır. Təvsiyə xarakterlidir, icrası məcburi deyil. Qətnamə həm də məhkəmə aktlarından biridir. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq Təhlükəsizlik Şurasının çıxardığı qətnamələrə dövlətlər əməl etməlidirlər.

Qəyyum

Qəyyum 14 yaşı tamam olmamış şəxsə məhkəmə qərarı ilə təyin olunan və həmin şəxsin adından bütün əqdləri bağlamaq hüququ olan fəaliyyət qabiliyyətli şəxsdir. Onun hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Qəyyumlar 14 yaşı tamam olmayan yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin olunur. Qəyyumluq o halda təyin olunur ki, 14 yaşı tamam olmamış şəxsin valideyni olmasın və ya valideynləri məhkəmə qərarı ilə valideynlik hüququndan məhrum edilsin, yaxud da ki, onlar valideyn himayəsindən məhrum olsun. Eyni zamanda məhkəmə psixi pozuntuya görə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan fiziki şəxslər üzərində qəyyumluq təyin edə bilər. Qəyyumlar qanuni nümayəndələr hesab olunur və qəyyumluğa götürülənlərin mənafələri üçün bütün zəruri əqdləri bağlayırlar. Fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyətli olmaması haqqında məhkəmə qərarının qüvvəyə mindiyi gündən etibarən 3 gün ərzində məhkəmə qəyyumluq orqanına fiziki şəxs üzərində qəyyumluq və himayəçilik təyin edilməsi üçün xəbər verməlidir. Qəyyumlar 3 ay ərzində yetkinlik yaşına çatmış fiziki şəxslərdən təyin edilir. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş şəxslər qəyyum (eyni zamanda himayəçi) təyin oluna bilməzlər.

QHT (Qeyri-Hökumət Təşkilatı)

Qeyri-Hökumət Təşkilatı (QHT) vətəndaş cəmiyyəti strukturlarındandır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) İqtisadi və Sosial Şurasının sənədlərində müasir QHT üçün əsas aşağıdakı prinsiplər göstərilir: xüsusi şəxslərin yaratması, dövlətdən asılı olmaması, şəxsi qazanc güdməməsi, ictimai maraqların əsas götürülməsi, könüllülük, legitimlik. Tarixi araşdırmalara görə QHT hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə meydana gəlib. QHT-nin ilk dəfə Qədim Romada yaranması bu ölkədə demokratik idarəetmənin, ictimai-siyasi münasibətlərin nəticəsi idi. İctimai birlik müəyyən məqsədlər və maraqlar əsasında

birdəşmiş bir neçə fiziki və ya hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarədən, fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri üzvləri arasında bölməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır. QHT əldə etdiyi gəliri ancaq həyata keçirmək istədiyi sosial fəaliyyətə sərf etməlidir. QHT istənilən təşkilati-hüquqi formalarda – fondlar və ya ictimai birliklər formasında daimi və ya konkret məqsədlərə nail olmaq üçün təsis oluna bilər. İctimai birlik dedikdə, bir neçə fiziki və hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarədən, fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri üzvləri arasında bölməyən təşkilatdır. Fondun isə üzvləri olmur, bir və ya bir neçə fiziki və hüquqi şəxs könüllü əmlak haqqı əsasında təsis edir. Əsas məqsədi sosial, mədəni, xeyriyyə, təhsil və başqa ictimai-faydalı fəaliyyətləri həyata keçirməkdir. QHT təsisçiləri hüquqi şəxslər (dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları istisna olmaqla) və ya 18 yaşına çatmış fiziki şəxslər ola bilər. Gənclərin ictimai birliklərinin təsisçiləri (yəni təşkilatı yaradanlar) 16 yaşına çatmış şəxslər də ola bilər. Bütün təsisçilərin eyni hüquqları var.

Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Hərəkatı (Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyəti)

Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Hərəkatı 100 milyondan çox əməkdaş və könüllünü birləşdirən beynəlxalq humanitar hərəkatdır. 1965-ci ildə Vyanada Qırmızı Xaç və Qırmızı Ayparanın XX beynəlxalq konfrasında əsas prinsipləri razılaşdırılıb. Əsas prinsipləri bunlardır: insanpərvərlik, qərəzsizlik, bitərəflik, müstəqillik, könüllülük, vahidlik, universallıq. Dünyanı əhatə edən bu hərəkatın əsas məqsədi dünyada sülhün bərpası üçün heç bir ayrı-seçkilik etmədən əzab çəkənlərə yardım etməkdir. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin qurumları: Beynəlxalq Qırmızı

Azərbaycanda Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Cəmiyyəti 1920-ci ildə yaradılıb.

Xaç Komitəsi (1863-cü ildə İsveçrədə təsis olunub), Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Federasiyası (1919), Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara milli cəmiyyətləri. Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Federasiyası – 1919-cu ildə yaradılıb. 185 ölkənin Milli Qırmızı Xaç Və Qırmızı Aypara Cəmiyyətlərini özündə birləşdirir.

Qloballaşma

Fransız sözü olan qlobal “ümumi” (və ya qlobus sözündən “küre”) deməkdir. Terminin yaradılışını amerikan sosioloqu R.Robertsonun adı ilə bağlayırlar. O, 1985-ci ildə qloballaşma sözünə anlayış verib. 1992-ci ildə isə kitabında konsepsiyaları haqqında daha ətraflı yazıb. Qloballaşma ümumdünya iqtisadi, siyasi, sosial, texniki və mədəni sahələrdə bütünləşmə və vahid şəkllə salınma prosesidir. O, həyatın bütün sahələrini əhatə edir, sistemli xarakter daşıyır. Qloballaşma nəticəsində dünyanın subyektləri daha sıx əlaqədə olur. Problemlərin həlli üçün daha çox dövlət birləşməsi baş verir. Tarixçilər qloballaşma prosesini kapitalizmin bir mərhələsi hesab edir. Qloballaşmanın beynəlxalq aləmdə əhəmiyyəti böyükdür. Qloballaşma obyektiv prosesdir, qlobal məkanda keyfiyyət dəyişikliklərini müəyyən edir. Təhsil sistemində də qloballaşma gedir. Distant (məsafəli) təhsil qloballaşmanın tələblərindəndir. BMT-nin UNESCO təşkilatının dəstəyi ilə vahid dünya informasiya-təhsil məkanının yaradılması nəzərdə tutulur. İndi bu, Avropa səviyyəsində boloniya prosesi kimi özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasının apardığı təhsil islahatları proqramında da bu tələblər öz əksini tapır.

Maraqlıdır: ABŞ-da qəbul olunan Farenhayt şkalası üzrə buzun ərime hərarəti +32 F-dir, suyun qaynama hərarəti isə +212 F-dir. Farenhayt şkalasından Selsi şkalasına belə keçmək olar: nəticə rəqəmdən 32 çıxılır və 9/5-ə vurulur, sonra 32 əlavə olunur.

Qlobal istiləşmə

İnsan fəaliyyəti nəticəsində atmosfərə qazlar buraxılır və bu da istixana təsiri yaradaraq yer səthində istilik artımına səbəb olur. Yer kürəsinin səthi günəş şüaları ilə isinir. Son vaxtlar qalıq yanacaqların yandırılması, meşələrin qırılması, sürətli əhali artımı və s. səbəblər atmosferdə karbondioksit, əmtəən və diazot monoksit qazların yığılmasını artırır. Qlobal istiləşmə olduqda bu, dünyanın hər yerində – zirvələrdə, okeanlarda, ekvatorunda, qütblərdə özünü göstərir. Bu zaman dünyanın bəzi yerlərində sellər, daşqınlar, qasırğalar olur, bəzi yerlərində isə şiddətli quraqlıqlar, səhrələşmələr baş verir. Qışda istilik artır, yaz erkən gəlir, payız gecikir, heyvanların köç dövrləri dəyişir. İqlim dəyişikliyinə dözə bilməyən bitki və heyvanlar azalır və ya məhv olur. Qlobal istiləşmə insan sağlamlığına ciddi təsir göstərir.

Qubernator

Latın sözü olan “*gubernator*” rəhbər deməkdir. Qubernator inzibati-ərazi, federativ vahidin rəhbəridir. Bəzi ölkələrdə (Böyük Britaniya, Danimarka, ABŞ və s.) mərkəzi orqanların təyin etdiyi və ya əhalinin seçdiyi inzibati-ərazi və ya federativ vahidin yüksək vəzifəli şəxsidir. XVI əsrdən Böyük Britaniya, Fransa və başqa ölkələrin koloniyalarının qubernatorları ayrı-ayrı əyalətləri idarə edən məmurlar adlanırdı. İndi ABŞ-da, Meksikada və Braziliyada qubernator ştatın icraedici funksiyasını yerinə yetirir. İspaniya, Belçikada əyalət departamentinin icraedici orqanıdır. Rusiyada qubernatorluq vəzifəsini 1708-ci ildə I Pyotr tətbiq edib.

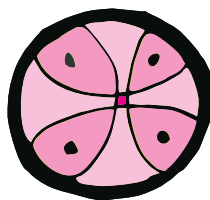

Liberalizm

Latın sözü olan “*liberalis*”dən yaranıb azad etmək, sərbəst buraxmaq deməkdir. Fəlsəfi, siyasi və iqtisadi nəzəriyyə, ideologiyadır. Əsas fikir budur ki, insanlar dünyaya gələrkən hamının bərabər təbii hüquqları olur. Şəxsiyyətin azadlığını insanların əsas ayrılmaz, özgələşdirilməyən hüquqları sayırlar və düşünürlər ki, siyasi azadlıq, azad rəqabət və sərbəst sahibkarlıq bu hüququn əsas təminatvericisidir. Bu ideologiya hüquqi cəmiyyətin və iqtisadi asayişin əsası olan insan hüquq və azadlığını (həyat, şəxsi azadlıq, mülkiyyət hüququ) əks etdirir. Liberalizmin baniləri fransız maarifçisi Jan Jak Russo, ingilis filosofu Con Lokk və şotland iqtisadçısı Adam Smitdir. Liberalizmin əsas prinsipi insanlara azadlığın tam verilməsi deyil. Çünki heç bir idarəçilik forması tam azadlığa yol vermir. Əsas məqsəd insanlara maksimum fikir azadlığı, din azadlığı, şəxsi baxışlarını ifadə və müzakirə etmək, partiyalarda təşkilatlanmaq, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, məhsullarını sataraq (həm də əməyini satmaq) qazanc əldə etmək və başqa hüquq və azadlıqlarla təmin etməkdir. Hər kəs qanun qarşısında bərabərdir. Klassik və çağdaş liberalizm var. Klassik liberalizm azadlığı insan üçün vacib dəyər hesab edir, dövlət münasibətlərində insan haqlarının üstünlüyünü, qanunların demokratik əsaslarla qəbulunu, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün ümumi razılıq əsasında dövlətin yaradılmasını, şəxsi toxunulmazlığı, qanun qarşısında bərabərliyi, cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin rolunun məhdudlaşdırılaraq geniş özünüidarəetməyə əsaslanan vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasını dəstəkləyir və müdafiə edir. Çağdaş liberalizm isə xüsusi mülkiyyət və sahibkarlıq fəaliyyətində insan azadlığını təmin etməyə, ətraf mühitin mühafizəsinə, dövlətin iqtisadiyyatda bilavasitə iştirakını məhdudlaşdırmaqğa, xüsusi diqqəti iqtisadiyyat və siyasətin beynəlmilləşdirilməsinə, regional və global integrasiyanın reallaşdırılmasına yönəltməyə çağırır. Çağdaş liberalizm demokratiya ilə sıx bağlıdır, lakin onları eyniləşdirmək olmaz.

Lobbizm

İnglis sözü “*lobby*” parlament və konqres üzvlərini yola gətirmək, “bişirmək”, kuluar (qeyri-rəsmi, iclasdan kənar görüşmələr) deməkdir. Lobbinin əsas fəaliyyəti olduğu ölkədə dövlətin qanunlarının qəbul olunmasına təsir etməkdir. Bu işlə ayrı-ayrı şəxslər və ya qrup məşğul olur: müşavir və məsləhətçi olaraq bu işə yüksək peşəkarlığı olan və tanınmış vəkillər, iqtisadçılar, istifadə olan hərbcilər, siyasət və dövlət xadimləri cəlb olunurlar. Onlara çox yüksək maaş təklif olunur. Lobbizm ilk dəfə ABŞ-da yaranıb. ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqtonda bir neçə min lobbici təşkilat və ofislər qeydiyyatdan keçib. Amerikada ilk peşəkar lobbist qəzetin redaktoru Turlou Uid olub. O həm də prezident Linkolnun yaxın dostu idi. Şəxsi əlaqələrdən istifadə edərək ona lazım olan qərarların qəbuluna nail olurdu. Lobbicilik demokratik ölkələrdə var. Lobbizm formal (qanunvericiliklə tənzimlənir və həll olunur, məsələn, korrupsiya) və qeyri-formal (konfrans, dəyirmi masaların keçirilməsi, şəxsi əlaqələrdən istifadə, hədə-qorxu) olur. Lobbizmin inkişafı siyasi partiyaların inkişafı ilə bağlıdır. Lobbizmin həyata keçirilmə üsulları belədir: kütləvi informasiya vasitələri (KİV) ilə, seçki kampaniyalarında aktiv iştirak edərək namizədlərinin seçilməsini təmin etmək, normativ-hüquqi aktları hazırlamaq və bununla dövlət orqanlarının qərarlarına müdaxilə etmək və başqa üsullar. Lobbi satın almaqla, hədələməklə və ya dostcasına yanaşmaqla müdaxilədir.

Majoritar sistem

Fransız sözü “*majorite*” çoxluq deməkdir. Majoritar sistem seçki sistemidir. Majoritar seçki sisteminə görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada səs çoxluğunu qazanmış namizəd seçilmiş hesab olunur. ABŞ, AFR, Kanada, o cümlədən Azərbaycan prezident, deputat və başqa seçkilər (ölkənin qanunlarından asılı olaraq keçirilən seçkilər) majoritar sistemə əsaslanır. Majoritar seçki sisteminin üç sistemi fərqləndirilir. Birinci, mütləq səs çoxluğuudur. Yəni, seçki dairəsindən verilmiş namizədlər arasında səsvermənin nəticəsi olaraq yarıdan çox səsləri qazanmış şəxs seçilmiş hesab olunur. Başqa cür desək, bu, 50+1 prinsipidir, yarıdan çox səs toplamaqdır. İkinci, nisbi səs çoxluğuudur. Bu səs çoxluğu belə izah olunur ki, qalib gələn namizəd başqa rəqib-namizədlərdən daha çox səs yığmalıdır. Üçüncü sistem isə ixtisaslı səs çoxluğuudur. Bu zaman namizəd müəyyən edilmiş səs çoxluğunu, səslərin yarısından daha artığını qazanmalıdır. Bu, 3/4, 2/3, 4/5 və s. şəkildə ifadə olunur.

Makroiqtisadiyyat

Makroiqtisadiyyat iqtisad elminin bir sahəsidir. Bazar iqtisadiyyatını öyrənir. Makroiqtisadiyyat iqtisadiyyatı dövlətlər səviyyəsində öyrənən sahədir.

Maliyyə

Maliyyə pul vəsaitləri fondlarının bölgüsü, istifadəsi ilə bağlı yaranan münasibətlər sistemidir. Münasibətlərin subyektləri dövlət, hüquqi və fiziki şəxslərdir. Maliyyə iqtisadiyyatla, pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə sıx bağlıdır. Zəruri iqtisadi proses, vasitə və alətdir. Pul gəlirləri və yığımlarının formalaşması, yaranması ilə əlaqədardır. Maliyyənin funksiyalarının istiqamətləri: bölüşdürücü, nəzarət və operativ funksiya. Maliyyə resursları dedikdə, dövlətin, idarə, müəssisə və təşkilatların, başqa hüquqi şəxslərin pul vəsaitləri başa düşülür. Maliyyə sistemi bir qrup maliyyə halqalarından ibarətdir. Bu halqalar dairələrdir: müəssisə, idarə və təşkilatların maliyyəsi; dövlət maliyyəsi; sığorta maliyyəsi; kreditləşmə sisteminin maliyyəsi. Dövlət maliyyə sisteminə iqtisadiyyatın iqtisadi tənzimlənməsinin əsas halqası dövlət büdcəsi hesab olunur.

Birinci manat 1919-1923-cü illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikası və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında olub. Azərbaycan dilində manat, rus dilində rubl adlanıb. İkinci manat – AZM 1992-2006-cı illərdə rublu əvəz edib (10 rubl = 1 AZM).

Proporsional qaydada seçilmiş deputat partiyadan çıxarsa, partiya rəhbərliyinin göstərişlərinə əməl etməzsə, onun mandatı əlindən alınır. Çünki mandatı partiya qazanır, deputat yox. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında azad mandat prinsipini əksini tapıb.

Manat

Manat Azərbaycan Respublikasının pul vahididir. Pullar qəpiklər və əskinaslar şəklində olur. Qəpiklər – 1, 3, 5, 10, 20, 50 qəpik, əskinaslar isə 1, 5, 10, 20, 50, 100 manat olur. Biz adətən mağazaya getdikdə, ölkədaxili başqa xidmətlərdən istifadə etdikdə ödənişi manatla edirik. Yeni Azərbaycan manatını (AZN) dövlət 2005-ci il dekabrın 28-də dövriyyəyə buraxıb. Sifarişi Mərkəzi Bank Vitam reklam şirkətinə verib. Təqdimat mərasimi *Excelsior Oteldə* baş tutub. 1 AZN və 5 AZN yazı və ədəbiyyat mövzusunda, 10 AZN tarix mövzusunda, 20 AZN Qarabağ mövzusunda, 50 AZN təhsil və gələcək mövzusunda, 100 AZN iqtisadiyyat və inkişaf mövzusunda həsr olunub. Hər manatın mühafizə elementləri var. Bu elementlər: əskinasın üz tərəfində nominalın gizli rəqəmi, nominalın işıqda görünən rəqəmi və dizaynı (su nişanı), işıqda görünən “MANAT”, möcüzəli rəqəm (yaşıldan tünd qırmızıya), ultra bənövşəyi işıqda görünən elementlər və s., arxa tərəfdə isə metal sap, şəhirlə xətlər, ultrabənövşəyi işıqda görünən elementlər var.

Mandat

Latın sözü “*mandatum*” tapşırıq deməkdir. Deputat onu seçən şəxslərin – seçicilərin qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bu, imperativ mandat prinsipinin meydana gəlməsinə səbəb olub. Bu, o deməkdir ki, deputat onu seçən şəxslərin mənafeyinə uyğun hərəkət etməzsə, seçicilər onu geri çağırma bilər. Bəzi müəlliflər bu imperativ mandatı məqsədə uyğun hesab etmirlər. Çünki deputat qanun qəbulu zamanı ayrı-ayrı seçicilərin mənafeyini nəzərə ala bilməz. İndi Çin, Kuba, Vyetnam konstitusiyalarında imperativ mandat prinsipi var. Azad mandat prinsipi isə o deməkdir ki, deputat hansı dairədən seçilməsindən asılı olmayaraq

bütün xalqın mənafeyini təmsil edir. Bunu alman hüquqşünassu irəli sürüb. Əslində imperativ mandat deputatı verdiyi vədlərə əməl etməyə sövq edir. Azad mandat ümumi hesab olunur. Yəni konkret seçiciləri deyil, xalqı təmsil edir, deputat məcburiyyətdən uzaqdır, seçicilərlə qarşısında məsuliyyət daşımır, azad mandat geri çağırıla bilməz, bu mandat deputat üzərinə öhdəliklər qoymur.

Manifest

Latın sözü *“manifestum”* çağırış, şüar deməkdir. Manifestin bir neçə mənası var. Birinci mənada əhaliyə müraciət üçün dövlət başçısının və ya dövlət hakimiyyətinin ali orqanının xüsusi aktıdır. Akt hansısa vacib siyasi hadisə ilə, təntənəli tarixlə və başqa məsələlərlə bağlı olur. İkinci mənada fəaliyyətinin proqramı və prinsiplərini ifadə edən siyasi partiya, ictimai təşkilatın bəyannaməsi, çağırışıdır. Üçüncü mənada gəmi məsələləri, liman və gömrük orqanları üçün tərtib olunmuş siyahıya dair sənəddir. Dördüncü, ədəbiyyat və incəsənətdə ədəbi və bədii istiqamətdə yazılı ifadədir. Sonuncusu isə müəyyən qrup insanın fikrini ifadə etməsidir.

Mediator

Mediator vasitəçi anlamına gəlir. O, üçüncü tərəf olaraq müstəqil, neytraldır və yaranan münaqişə, mübahisənin həlli üçün tərəflərə yardımçı olur. Mediator tərəfsiz olmalı, problemləri vicdan və ədalət prinsipinə əməl edərək həll etməlidir. Mediator hər iki tərəfin razılığı ilə təyin olunur. Bu zaman tərəflər şifahi razılığa gələ bilərlər, lakin yazılı protokol və müqavilə də bağlana bilər. Münaqişə, mübahisə edən tərəflər danışıqları bir-birilə birbaşa yox, mediator vasitəsilə aparırlar. Tərəflər müstəqil olaraq qərar qəbul edirlər. Mediatorun rolu isə tərəflərin ümumi razılığa gəlməsi üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Mediasianın (yəni vasitəçilik prosesinin) təbə olduğu prinsiplər bunlardır: tərəflərin bərabərliyi, vasitəçinin neytrallığı, könüllülük (tərəfləri danışıqlara məcbur etmək olmaz, qarşılıqlı razılıq mütləqdir), məxfilik (proses zamanı bütün informasiya gizli qalmalı, yalnız danışıqlarda iştirak edən tərəflər məlumatlı olurlar). Mediatorun namizədliyi hansı tərəfi qane etmirsə, mediatorun dəyişdirilməsini tələb edə bilər. Mediasiya başa çatdıqdan sonra mediator danışıqların gedişində etdiyi bütün qeydləri məhv edir.

Menecment

İnglis sözü “*managment*” idarəetmə deməkdir. İstehsalın səmərəliliyini yüksəltmək və mənfəəti artırmaq məqsədilə istehsalın idarə olunmasının prinsip, metod və formaları haqqında biliklər sistemidir. Menecmenti dörd mənada başa düşmək olar: insanlarla davranış üsulu, inzibati vərdislər, idarəetmə orqanı və inzibatçılıq vahidi. Menecmentin quruluşu üç hissəyə ayrılır: istehsal menecmenti, maliyyə menecmenti və bazar menecmenti. Müəssisənin məqsədinə çatması, işinin reallaşması, uğur əldə etməsi menecment üzrə qərarın qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Menecer iqtisadi resurslardan istifadə etməklə onları səmərəli idarə edir. Menecer məqsədi seçir, məqsədə çatmaq üçün vasitələri hazırlayır, nəticələrə nəzarət edir.

Meqaiqtisadiyyat

Meqaiqtisadiyyat dedikdə, bütün dünya təsərrüfatı, beynəlxalq miqyasda iqtisadiyyat başa düşülür. Dünya ölkələri bir-biri ilə xarici iqtisadiyyat yaradırlar ki, bu da münasibətlərsiz inkişaf edə bilməz. Xarici iqtisadi əlaqələrə ticarət, kapital ixrac etmək, kreditlər vermək, elmi-texniki əməkdaşlıq, kadrlar hazırlanması və s. formalar aiddir.

Mezoiqtisadiyyat

Mezoiqtisadiyyat makroiqtisadiyyatın yarım sistemi olub, dövlət iqtisadiyyatının konkret sahəsini öyrənir. Məsələn, mezoiqtisadiyyat aqrar-sənaye kompleksi, aqrar-biznes, hərbi-sənaye kompleksini öyrənir. Aqrar-sənaye kompleksi dedikdə, kənd təsərrüfatının emal sənaye sahələrinin əlaqəsi başa düşülür. Hərbi-sənaye kompleksi isə hərbi və mülki istehsal sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsidir.

Məcəllə

Məcəllə qanunvericilik aktıdır. İctimai münasibətlərin müəyyən sahəsini nizamlamaq üçün hüquq normalarını birləşdirir və sistemləşdirir. Məcəllə adətən konkret bir sahəni əhatə edir. Dünya ölkələrinin hüquq sisteminə, dövlətlə cəmiyyət arasında tənzimlənməli olan münasibətlərə uyğun olaraq fərqli məcəllələr var. Lakin hər bir ölkədə mülki sahə üçün Mülki Məcəllə, cinayət sahəsi üçün Cinayət Məcəlləsi olur. Eyni zamanda istintaq, məhkəmə baxışı keçirmək üçün onların prosessual məcəllələri qəbul olunur. Ayırı-ayrı sahələri tənzimləmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində su, torpaq, ailə, vergi, gömrük və başqa məcəllələr var. Hüquq pozuntusunu aradan qaldırmaq, münasibətləri tənzimləmək üçün uyğun məcəllədən istifadə olunur.

Mədəniyyət

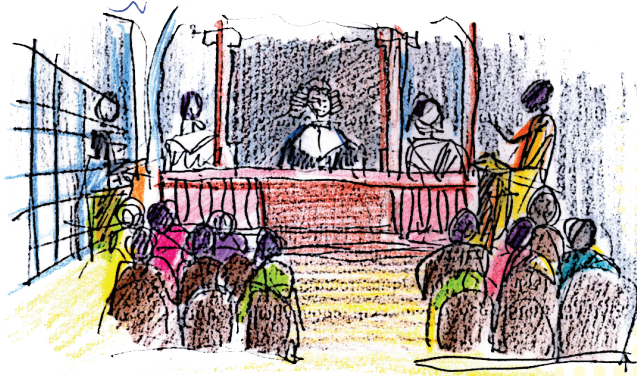
Latın sözü “culture” tərcümədə mədəniyyət deməkdir və “bəsləmək”, “becərmək”, “yaxşılaşdırmaq” mənasını verir. Mədəniyyət - insan və cəmiyyətin inkişafının çağdaş səviyyəsi, insanın yaratdığı və nəsildən-nəslə ötürdüyü maddi və mənəvi dəyərlərdir. Əvvəllər mədəniyyət sözünün mənası torpağın becərilməsi, əkinçilik, torpağın işlənməsi demək idi. İnsanların məşğuliyyətinin fəaliyyət dairəsi genişləndikcə mədəniyyət daha geniş anlayış oldu. Anlayışa maarifçilik, savad, tərbiyə daxil oldu. Mədəniyyətlə təbiət arasında sıx bağlılıq var. Hər ikisi insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. Mədəniyyətin əsas prinsipləri həyat dəyərləri, davranış qaydaları və maddi əsərlərdir. Mədəniyyətdə dəyişiklik üçün vacib iki şərt var: şərait dəyişiklik tələb edir və dəyişikliklər üçün uyğun tərkib hissələri toplanmalıdır. Mədəniyyətin elitar, xalq, kütləvi, iqtisadi və siyasi növləri var.

Mədəniyyət tarixinin mərhələləri: 1. İbtidai icma (e. 4 min il əvvəl); 2. Qədim Dünya Mədəniyyəti (e. 4 min il əvvəl – b.e. V əsrinə qədər); 3. Orta əsrlər (V – XVI əsr); 4. İntibah dövrü (XIV – XVI əsr); 5. Yeni dövr (XVI əsrin axırı – XIX əsr); 6. Ən Yeni Dövr (XIX əsrin axırı – indiki dövr).

Dövlət yaranana qədərki dövrdə cəmiyyətdə baş verən mübahisə və münaqişələri qəbilə və tayfaların ağsaqqalları, rəhbərləri, onların təşkil etdikləri xüsusi yığıncaqlar və həmin yığıncaqların xüsusi kollegiyaları həll edirdi.

Məhkəmə

Məhkəmə hüquq pozuntusu törətmiş şəxslər barəsində məcburi tədbirləri görmək və ədalət mühakiməsini həyata keçirmək məqsədilə yaradılan dövlət orqanıdır. Məcburi tədbirlər dövlətin müəyyən etdiyi qanunvericiliyə uyğun tətbiq edilir. Məsələn, cinayət işləri üçün Cinayət Məcəlləsi, mülki işlər üzrə Mülki Məcəllə və s. var. Məhkəmə müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir. Ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən məhkəmə qanunuçuluğu və hüququ hərtərəfli möhkəmləndirmək, gələcəkdə törədilə biləcək cinayətlərin və hüquqpozmaların qarşısını almaq üçün fəaliyyətini istiqamətləndirir. Quldarlıq dövründə məhkəmə funksiyalarını quldarlar icra edirdilər. Lakin bununla yanaşı, onlar idarəçiliyə və hərbi qüvvələrə rəhbərlik edirdilər. Quldarlığın inkişafı və hakim siniflərin aradan qalxması ilə məhkəmə sistemi formalaşmağa başladı. Artıq e.ə. III – I əsrlərdə Respublika dövründə (Qədim Roma və Afina) məhkəmə hakimiyyəti ayrıldı. Feodalizm dövründə məhkəmə sistemi, institutları genişləndi. Bu dövrdə məhkəmə hakimiyyətini iri torpaq mülkədarları həyata keçirirdi. Almaniyada imperator məhkəməsi, İngiltərədə kral kürsüsü məhkəməsi yarandı.

Məhkəmə hakimiyyəti

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini yalnız məhkəmələr həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, Ali Məhkəməsi, apellyasiya məhkəmələri, ümumi məhkəmələr və bəzə ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr var. Məhkəmələr həqiqətin müəyyən edilməsini və ədalətin bərpasını təmin etməlidir. Məhkəmə hakimiyyətinin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir. Qərar qanun və sübutlara əsaslanmalıdır. Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı aparılır. Məhkəmə açıq və ya qapalı

keçirilir. Açıq məhkəmədə baxış zamanı maraqlı olan hər kəs iştirak edə bilər. Qapalı məhkəmələr isə tərəflərin xahişi ilə tutarlı səbəblər olduqda keçirilir. Prosesin qapalı keçirilməsinə o halda icazə verilir ki, dövlət, peşə və kommersiya sirlərini, şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurəti olsun. Lakin hər bir halda məhkəmə qərarı açıq elan olunur. Hər kəsin müdafiə hüququ təmin edilir. Ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır. Məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır. Konkret yerin əhalisinin çoxluğu başqa dildə danışarsa, məhkəmə prosesi həmin dildə də aparıla bilər. Dili bilməyən tərəflər üçün tərcümə təşkil olunur.

Məhkumluq

Şəxs cinayət törətdikdə məhkum edilir. Məhkumluq cinayət əməlinin nəticəsi olaraq cinayət məsuliyyətidir. Məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən məhkumluğun götürüldüyü və ya ödənilməsi günə qədər şəxs məhkum olunmuş hesab olunur. Şəxs cəzadan azad edilərsə, məhkuluğu olmayan hesab edilir. Cəza çəkilib qurtarıqdan sonra məhkum edilmiş şəxsin məhkumluğu nümunəvi davranışı ilə vaxtından əvvəl üzərindən götürülə bilər.

Mərkəzi Bank

Mərkəzi Bank tədaviyə pul nişanları buraxılmasına müstəsna hüququ olan və ehtiyat sistemi rolunu oynayan mərkəzi dövlət bankıdır. Bank eyni zamanda bank sistemi üzərində tənzimləyici və nəzarətedici səlahiyyətləri icra edir. 1992-ci il 7 avqust tarixdə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanuna uyğun olaraq (“Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu da bu tarixdə qəbul olunub) avqusutun 15-də Azərbaycan Respublikasının milli valyutası olan manat tədaviyə buraxılıb. Manat rublla bərabər buraxılırdı. 1994-cü il yanvarın 1-dən isə manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi oldu. 2004-cü il dekabrın 10-da “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun qəbul olundu və 2004-cü il dekabrın 22-də qüvvəyə mindi. Bu qanun keçmiş qanunların üstün cəhətlərini saxlayaraq çağdaş dövrün tələbləri ilə uyğunlaşdırıldı. Mərkəzi Bank pul və valyuta siyasətini müəyyənləşdirir və həyata keçirir, ölkənin ödəniş sistemini tənzimləyir, bank nəzarətini həyata keçirir, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və başqa funksiyaları yerinə yetirir.

Milli Bankın adı Mərkəzi Bank ilə əvəz olunub.

(MSK-nın blankı, emblemi, döş nişanları və möhürü var).

Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK)

Mərkəzi Seçki Komissiyası Milli Məclisin seçdiyi 18 üzvdən ibarətdir. Komissiyanın altı üzvü deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyayı, altı üzvü heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan və onların namizədliklərini təqdim edən deputatları, başqa altı nəfər isə deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyaları təmsil edir. MSK prezident seçkilərinin, Milli Məclisə deputat seçkilərinin, referendumların, bələdiyyələrə seçkilərin hazırlanması və həyata keçirilməsi kimi vəzifələri yerinə yetirir. Seçki və ya referendum zamanı vətəndaşların seçki hüquqlarına əməl olunmasına nəzarət edir. Maliyyələşdirmə ilə bağlı tədbirlər həyata keçirir, seçki bülletenin qoyulması üçün zərflərin, protokolların, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələrinin və başqa seçki sənədlərinin dairə seçki komissiyalarına çatdırılmasını təmin edir. MSK üzvü ali təhsilli olmalıdır. MSK katibliyinin fəaliyyəti MSK-nın təsdiq etdiyi əsasnamə ilə tənzimlənir. MSK-nın qərarları ən gec 24 saat ərzində dərc edilməlidir.

Mikroiqtisadiyyat

İstehsal və xidmətin müəssisə, firma, təşkilat səviyyəsində idarə edilməsi mikroiqtisadiyyatdır. Müəssisələr çox və keyfiyyətli məhsulun daha az xərclə əldə olunmasına, səmərəli üsulların yaradılmasını əsas funksiyaları sayırlar.

Miqrasiya

Latın sözü “*migratio*” köçmə, köçürmə deməkdir. Bir ildən artıq ölkəsindən uzaqda yaşayan insan miqrant hesab olunur. Müvəqqəti yaşayış üçün başqa ölkəyə qazanc dalınca gedənlər də miqrant adlanır. Turistlər, zəvvarlar, xaricdə ezamiyyətdə olanlar, müalicə olunmaq üçün və bu tip səbəblərdən xaricə gedənlər miqrant hesab olunmurlar. Xaricdə işləmək üçün xüsusi viza və icazə lazımdır. Viza və icazə səfirlikdən alınmalıdır. Şəxs getdiyi ölkənin qanunlarına əməl etmirsə, o zaman qanunsuz miqrant sayılır. Qanuni sənədlər olmadan ölkəyə daxil olmaq və ölkədə gizli qalma, saxta sənədlərlə daxil olmaq qanunsuz hallardır. Şəxs ölkəyə qanuni sənədlərlə daxil ola bilər, lakin ölkənin verdiyi icazə müddətindən artıq qalarsa və ya qaldığı müddətdə qaydaları pozarsa, qanunsuz miqrant hesab olunur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı çərçivəsində 1949-cu ildə qəbul edilmiş 97 sayılı Konvensiya və 1975-ci ildə qəbul edilmiş 143 sayılı Konvensiya var. Avropa Şurasının üzvləri 1977-ci ildə miqrantların hüquqi statusu haqqında Avropa Konvensiyasını imzalayıblar. 1990-cı ildə isə BMT Baş Assambleyasının 115/158 qətnaməsi ilə bütün mühacir işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında beynəlxalq konvensiya qəbul edilib. Konvensiyanı ratifikasiya edənlər İEOÖ-dür. (Bosniya, Hersoqovina, Misir, Mərakeş, Uqanda, Şri-Lanka və s.). Əsas ideya odur ki, dövlətlər mühacir işçilərə və onların ailə üzvlərinə beynəlxalq səviyyədə tanınmış əsas insan hüquqlarını təmin etməlidirlər. Onların əvvəlki ölkələri ilə mədəni əlaqələr saxlamasına maneə törədilməməlidir.

Milli azlıq

Milli azlıqlar ölkə daxilində yaşayan, adət-ənənələri, ölkə vətəndaşları ilə eyni hüquq və azadlıqları olan bir qrup əhalidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində göstərilir ki, dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən və mənşəyindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını bu səbəblərdən məhdudlaşdırmaq qadağandır. Milli azlıqların milli mərkəzlərini, birliklərini və başqa qurumlarını yaratmaq hüquqları var. Ləzgilər, ruslar, talışlar, avarlar, axısxa türkləri, tatarlar, ukraynalılar, saxurlar, gürcülər, kürdlər, tatlar, yəhudilər, udinlər Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan milli azlıqlardır.

Sən xarici ölkədə olarkən sənədlərin oğurlana və ya itə bilər, vizanın müddəti başa çata bilər. Bu zaman sən qanunsuz miqranta çevrilərsən. Bu halda yerli hakimiyyət orqanlarına, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının nümayəndəliyinə və yaxud Azərbaycan Respublikasının səfirliyinə və ya Baş Konsulluğuna müraciət edə bilərsiniz. Bu ölkədə səfirlik və Baş Konsulluq yoxdursa, bu ölkədə yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının məsələləri ilə məşğul olacaq ən yaxın ölkəyə müraciət olunur. Həmin yaxın ölkə ilə yaşadığınız ölkə arasında da mütləq diplomatik əlaqələr olmalıdır. Səfirlik vasitəsilə müraciət olunursa, vətəndaşın yaşadığı ölkə ilə Azərbaycan Respublikasının səfirliyi yerləşən ölkə arasında diplomatik münasibətlər olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti milli azlıqlar arasında əlaqələrin yaxşılaşdırılması və hüquq dövlətinin yaradılması məqsədilə “Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı” haqqında 1992-ci il 16 sentyabr tarixli Fərman verib.

Millətçilik

Millətçilik siyasi ideologiyadır. Millətçilik millətin sədaqət, milli dəyərlərin müdafiəsi, onun siyasi müstəqilliyi və inkişafı istiqaməti ilə bağlı ideologiyadır. Millətçilik vətənpərvərlik hissləri aşılır. İdeologiyanın varlığı üçün millətin varlığı önəmlidir. Millətin müəyyən əraziyə hakimlik etmək hüququ var. Siyasi hakimiyyətin əsasını millət təşkil edir. Siyasi proseslərdə hər bir millət nümayəndəsi iştirak edə bilər. Millətçiliyə görə millətin vahid dil və mədəniyyəti olur. Həmrəy olaraq millət ərazisində yaşaması, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, iqtisadi resurslar və mənəvi dəyərlər naminə birlik yaratmalıdır. Millətçilik millətə sadiqlik və vəfalı olmağı təbliğ edir. Amerikan tarixçisi B.Şeyfer millətçilik terminini belə izah edir: 1) torpağa, irqə, dilə və tarixi mədəniyyətə sevgi; 2) siyasi azadlığa, millətin təhlükəsizliyinə və onun nüfuzuna təşəbbüskarlıq; 3) millətə və xalqa sədaqət; 4) hər bir fərd millət üçün yaşayır və hər birinin daxilində öz məqsədi var; 5) millət üçün qəbul edilmiş doktrina başqalarından üstün olmalıdır.

Milliləşdirmə

Milliləşdirmə dedikdə, şəxsi mülkiyyətin, müəssisələrin, iqtisadi sahələrin, mal-mülkün dövlətin mülkiyyətinə keçməsi başa düşülür. Bu, qanuna əsasən həyata keçirilir. Hər dövrə, dövlətə, şəraitə uyğun olaraq milliləşdirmə müxtəlif olur. Sovet dövründə milliləşdirmə 1917-1920-ci illərdə həyata keçirilib. Torpaq, bank, sənaye müəssisələri və s. milliləşdirildi. Çağdaş dövrdə milliləşdirmə hüququ suveren bərabərlik prinsipinə əsaslanır, şəxsi mülkiyyətin və xarici mülkiyyətin milliləşdirmə hüququnu tanıyır.

Millətlər Liqası

Millətlər Liqası beynəlxalq təşkilat olub. 1919-1920-ci illərdə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Versal müqaviləsinə əsasən Versal – Vaşinqton sisteminin nəticəsi olaraq Millətlər Liqası yaradılıb. Yaradılması haqqında pakt 1920-ci il yanvarın 10-da qüvvəyə minib. 1934-cü il 28 sentyabr – 1935-ci il 23 fevral arasında Millətlər Liqasına 58 dövlət daxil idi. 1946-cı ilədək isə artıq 63 dövlət üzv olmuşdu. Liqanın məqsədlərinə daxil idi: tərəksiləh, hərbi əməliyyatların qarşısını almaq, təhlükəsizliyi təmin etmək, dövlətlər arasında münasibətləri

diplomatik yolla və dinc üsullarla həll etmək, dünyada həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq. 1946-cı ildə fəaliyyətini dayandırıb. Millətlər Liqasının rəsmi dilləri ingilis, fransız və ispan dilləri olub. Rəsmi bayrağı və loqosu olmayıb. Katiblik, Assambleya və Şura əsas orqanlarından idi. Şuranın tərkibinə dörd daimi nümayəndə daxil idi. Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Yaponiya. 3 ilə seçilən müvəqqəti nümayəndələri də olub. Liqa beynəlxalq problemlərin həlli üçün yaradılan Ədalət Məhkəməsinin Daimi palatası, başqa agentliklər və komissiyalara nəzarət edirdi.

Milli Məclis

Milli Məclis Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirir. Milli Məclis 125 deputatdan ibarətdir. Deputatlar majoritar seçki sistemi əsasında seçilir. Səsvermə sərbəst, şəxsi və gizli keçirilir. Onların səlahiyyət müddəti 5 ildir. Seçkilər hər 5 ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir. Ölkədə müharibə baş verərsə və hərbi əməliyyatlar olarsa, bitənədək səlahiyyət müddəti uzadıla bilər. Bu haqda qərarı referendumun keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi qəbul edir. Milli Məclisə deputatlığa namizədliyini 25 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı verə bilər. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri və qanunvericilikdə göstərilən başqa hallar olarsa, namizədliklərini verə bilməzlər. Ödənişli fəaliyyətdə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisnadır. Milli Məclis hər il iki növbəti yaz və payız sessiyalarını keçirir. 83 deputatın səlahiyyəti təsdiq edildikdən sonra Milli Məclisin ilk iclası həmin gündən başlayaraq bir həftədən gec olmayaraq çağırılır. Növbədənkənar sessiyalar Milli Məclisin sədri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ya Milli Məclisin 42 deputatının tələbi əsasında çağırılır. Qapalı iclas 83 deputatın tələbi və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təklifi ilə həyata keçirilə bilər. Milli Məclisin müəyyən etdiyi qaydalar: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarından və azadlıqlarından istifadə, bu hüquqların və azadlıqların dövlət təminatı; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkiləri; Azərbaycan Respublikası Milli Məclis deputatlarının seçkiləri və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının statusu; referendum; amnistiya; fəvqəladə vəziyyət rejimi; dövlət

qulluğu və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında göstərilən başqa qaydalardır.

Milli Ordu

Azərbaycan Respublikasının Silahlı qüvvələridir. Milli Ordumuz Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyur. Azərbaycan Quru Qoşunları, Hərbi Hava Qüvvələri və Hərbi Dəniz Qüvvələrindən ibarətdir. Cənubi Qafqazda ən güclü ordu hesab olunur. İlk dəfə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması haqqında qərar 1918-ci il iyunun 26-da Gəncə şəhərində parlamentdə verilib. Bu qərarı çıxaranlar rus ordusunun 600 nəfər azərbaycanlıdan ibarət “Vəhşi diviziya” alayı olub. Alayın komandiri general Əliağa Şıxlinski idi. Bu tarixlə bağlı hər il Azərbaycanda iyunun 26-sı Silahlı Qüvvələr günü kimi qeyd edilir. Sovet Rusiyasının işğalından sonra Azərbaycan Hərbi Nazirliyi rəsmən ləğv edilərək Xalq Hərbi Komissarlığına çevrildi. İkinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra 1991-ci il oktyabrın 9-da Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi (MTN)

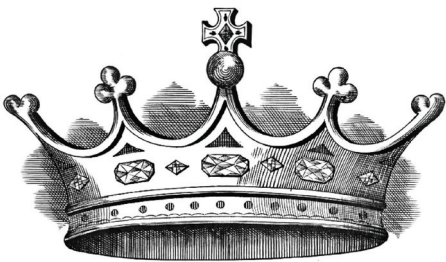
Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi icra hakimiyyəti orqanıdır. Aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir: kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat fəaliyyəti, dövlət sirrinin qorunması, cinayətlərin aşkarlanması, qabaqlanması, qarşısının alınması və açılması. Bu fəaliyyət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının tarixi üç dövrə bölünür: Azərbaycan Demokratik Respublikası dövrü (1918-1920), Sovet dövrü (1920-1991) və müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrü (1991-ci ildən indiyədək). 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqillik əldə etdikdən sonra 1991-ci il noyabrın 1-dən Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi təsis edilib. Nazirliyin qarşısında duran məsul vəzifələrdən dövlət sirrini təşkil edən məlumatların qorunması, korrupsiya, terrorizm, narkotik vasitələrin, odlu silah və döyüş sursatlarının beynəlxalq qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə və s. göstərmək olar. Fəaliyyət insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına əməl olunması, humanizm, dövlət və cəmiyyət qarşısında cavabdehlik, bitərəflik prinsiplərinə əməl olunaraq həyata keçirilir.

www.mns.gov.az

Milli Təhlükəsizlik siyasəti

Milli Təhlükəsizlik siyasəti ölkənin dövlət və vətəndaşları üçün təhlükəsizliyin necə təmin edildiyini təsvir edən çərçivədir. Ölkənin vahid və təfərrüatlı Milli Təhlükəsizlik siyasətinə ehtiyacı var. Bunun səbəbləri bütün təhlükələrin qarşısını almaq, təhlükəsizlik sferasının effektivliyini artırmaq, siyasətin tətbiqinə nəzarət, daxili konsensus yaratmaq, regional və beynəlxalq inam və əməkdaşlığı möhkəmləndirməkdir. Milli Təhlükəsizlik siyasətinə dair sənəddə üç əsas məsələ əksini tapmalıdır: beynəlxalq sistemdə dövlətin rolu, dərk olunmuş yerli və beynəlxalq problemlər və hallar, bu problemlərə və hallara qarşı tədbirlər həyata keçirilməsi. Ölkələrdəki Milli Təhlükəsizlik siyasəti fərqli olur. Məsələn, ABŞ hər il Prezidentdən (təcrübədə bu, hər il yerinə yetirilməsə də) kongresə milli təhlükəsizlik strategiyasını təqdim etməyi tələb edir. Milli Təhlükəsizlik siyasəti Latviyada hər il kabinetdə yazılır, Milli Təhlükəsizlik Şurasında təsdiq olunur, daha sonra isə parlamentin təsdiqinə verilir. İngiltərə, Fransa, Çin və s. ölkələrdə vahid Milli Təhlükəsizlik siyasəti sənədi yoxdur, müdafiə siyasətinə və ya müdafiə siyasəti ilə bağlı rəsmi sənədlərə əsaslanırlar. Azərbaycan Respublikasında Milli Təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri bunlardır: daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək təhdidlərin nəzarət altında saxlanması və aradan qaldırılması, ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsi, təhlükəsizliyi qorumaq üçün çeşidli ölçüdə tədbirlərin görülməsi.

Monarxiya

Latın sözü “*monarchia*”
tək hakimiyyətlik deməkdir.
Elə bir idarəçilik formasıdır ki,
burada ali dövlət hakimiyyəti
yalnız bir nəfərin əlində cəmləşir.

Monarx ayrı-ayrı dövlətlərdə çeşidli
adlana bilər – kral, çar, imperator, hersoq, sultan, əmir,
xan və s. Hakimiyyət nəsildən-nəslə ötürülür. Klassik monarxiyanın
əsas əlamətləri bir şəxsin hakimiyyətdə olması və səlahiyyətindən
müddətsiz istifadə etməsi, vərəsəlik yolu ilə nəsildən-nəslə hakimiyyətin
ötürülməsi, əhalinin iradəsindən asılı olmayaraq formalaşmasıdır.
Məhdudiyyətinə görə monarxiya belə qruplaşır: mütləq monarxiya –
monarxın məhdudiyyətsiz səlahiyyətləri var, başqa orqanlar monarxa
hesabat verirlər, xalqın iradəsinin ifadəsi yalnız məşvərətçi orqan

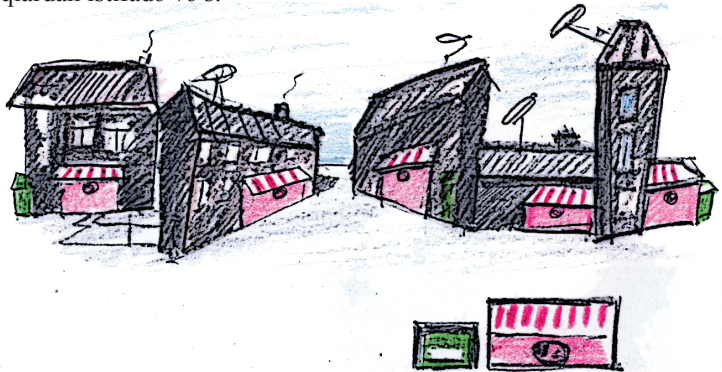

Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində monarx seçilir.

vasitəsilə (hətta bu halda da imkan çox az olur) mümkündür. Hazırda Səudiyyə Ərəbistanı, Oman, Qatar mütləq monarxiya rejimlidir; konstitusiyalı monarxiya – monarxın hakimiyyəti Konstitusiya ilə və ya yazılmamış hüquq və ya adətlərlə məhdudlaşır. Konstitusiyalı monarxiya da dualist monarxiya (Mərakeş, İordaniya, Küveyt) və parlament monarxiyasına (Böyük Britaniya, İsveç Krallığı, Danimarka) bölünür. Latın sözü olan dualis ikili deməkdir. Dualistik monarxiyada monarxın hakimiyyəti Konstitusiya və qanunvericilik hakimiyyəti ilə məhdudlaşdırılır, lakin bu çərçivələrdə monarx istənilən qərarın qəbul olunmasında tam azaddır. Parlament monarxiyasında isə monarxın hakimiyyəti olmur və o, yalnız təmsilçilik funksiyasını yerinə yetirir. Hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Monopoliya

Yunan sözü “*mono*” – tək, “*poleo*” – satıram deməkdir. Bazar quruluşudur. Tək və ya qrup halında şəxslərin, dövlətin nəyə isə (məsələn, torpağa) hər hansı bir şeyin istehsalına və məniməsnilməsinə, müəyyən malların ticarətinə müstəsna hüququdur. Monopoliya sahəvi, milli və dünya bazarında hegemon mövqe tutan müəssisədir (və ya müəssisələr qrupudur). Bazara çıxarılan məhsulun istehsalında başqa əvəzedici olmur, bir satıcının əlində cəmləşir. Daha çox çeşid təqdim edən rəqabətli bazara əksdir. Bütün başqa istehsalçılara özünə sərf edən qiymət diktə edir. Monopoliyanın üç növü var: qapalı monopoliya (hüquqi məhdudiyyətlərlə, patent müdafiəsi ilə, müəlliflik hüququ ilə rəqabətdən müdafiə olunur); təbii monopoliya (resurslardan effektiv istifadə nəticəsində yaranır); təmiz monopoliya (firmaların iri korporasiyalarda birləşməsi nəticəsində yaranır, rəqabətliyə məhdudiyyət qoyulmur, lakin birləşmə nəticəsində rəqabət öz-özlüyündə itir). Monopoliya aşağıdakı fəaliyyət növlərinə tətbiq edilir: istehsal, peşə, tətbiq etmə, müəyyən olunmuş maddi dəyərlərdən, orzaqlardan istifadə və s.

Müdafiəçi

Cinayət prosesində müdafiəçi funksiyasını vəkllər həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ olan şəxslər müdafiəçi ola bilər. Cinayət proseslərində vəkil müdafiə tərəfi olaraq müdafiəçi adlanır. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin bir və ya bir neçə müdafiəçisi ola bilər. Cinayət prosesində müdafiəçinin təyin olunması halları bunlardır: şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs özü tələb etdikdə, sağlamlığında ciddi problemlər olduğda (lal, kor, kar, zəiflik, kəməğilliy və s.), ruhi pozuntu olduğda və qanunda göstərilən başqa hallar olduğda. Biz hüquq müdafiəçiləri sözü ilə rastlaşırıq. Hüquq müdafiəçiləri adətən ixtisasca hüquqşünas olurlar, lakin ictimai işlərdə və mülki proseslərdə qanuni nümayəndə kimi çıxış edə bilərlər, onlar qanunvericiliyi öyrənirlər, hüquq kursları, təlimlər keçirlər. Bu adı onlara cəmiyyət verir və onların fəaliyyəti adətən qanunvericiliklə tənzimlənir. Onlara vəkillik fəaliyyəti göstərmək hüququ verilmir və onlar cinayət işlərində müdafiəçi kimi iştirak edə bilməzlər.

Müəlliflik hüququ

Müəlliflik hüququ mülki hüquq institutlarındanıdır. Bu hüquq elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması və onlardan istifadə ilə bağlı yaranır. Müəllif yaradıcılıq fəaliyyətini obyektiv formada, yəni əlyazma, çertyoj, təsvir, kütlə qarşısında açıq ifadə və s. kimi ifadə edir. Müəlliflik hüququ bu əsərlərə aid edilir. Əsərin müəlliflik hüququ ilə qorunmasına heç bir qeydiyyat tələb olunmur. Hər kəs müəllifin hüququna əməl etməli və bu hüququ pozmaqdan çəkinməlidir. Şəxs başqasının müəlliflik hüququnu pozarsa, məsuliyyətə cəlb oluna bilər. Müəlliflik hüququ pozulmuş şəxs pozan şəxsi məhkəməyə verə bilər. Pozulmuş və mübahisəli müəlliflik hüququ inzibati, mülki və cinayət hüququ qaydasında bərpə olunur. Yalnız fərdi şəxslərin deyil, təşkilatlar, hüquqi şəxslərin də müəlliflik hüququ ola bilər. Müəlliflik hüququ bir sıra səlahiyyətlərdən ibarətdir: ad hüququ, əsəri dərc etdirmək, təkrar dərc etdirmək və yaymaq hüququ, əsərə toxunulmazlıq hüququ, istifadə hüququ. Əsəri başqa dilə çevirmək və ya əsəri başqa növ əsərə çevirmək (pyesi romana, ssenariyə və s.) hüququ da müəlliflik hüququdur. Hər bir şəxsin müəlliflik hüququ bütün həyatı boyu və ölümündən 70 il sonrayadək müdafiə olunur. Müəlliflik hüququnun pozulmasına görə 110 manatdan 55 min manatadək kompensasiya (yəni zərərə görə pul verilməsi) ödənilə bilər. Bu hüququn pozulması ilə bağlı

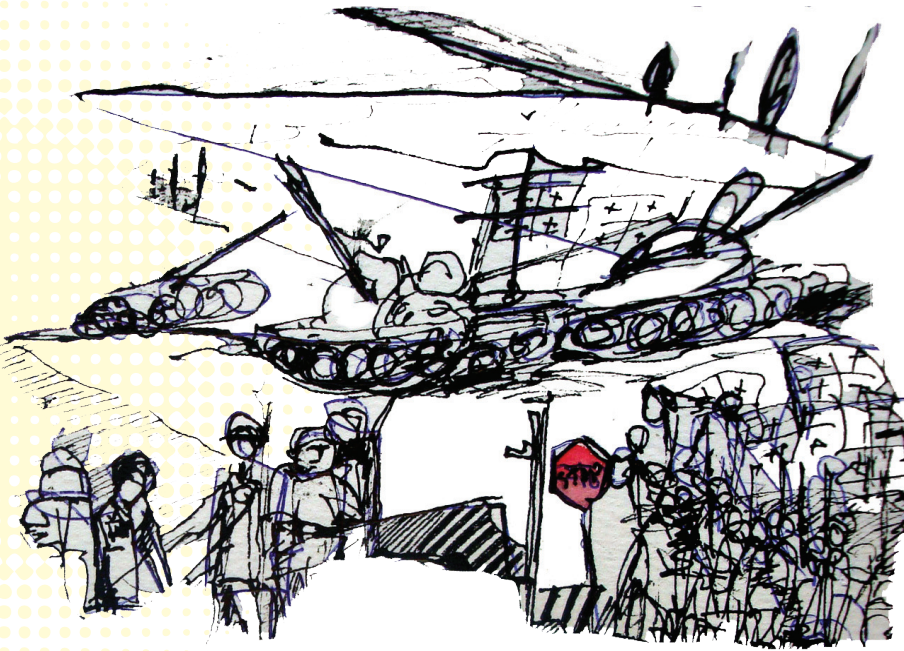
Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüquqları, əlaqəli hüquqlar, Azərbaycan folkloru nümunələrinə, integral sxem topologiyalarına və məlumat toplularına əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Müəllif Hüquqları Agentliyidir.

Müəlliflik Hüquqları Agentliyinə müraciət etmək olar. Bunun üçün əsər Agentlikdə qeydiyyatdan keçmiş olmalıdır. Müəlliflik hüquqları haqqında Ümumdünya (Cenevrə) Konvensiyası 1952-ci ildə ildə qəbul olunub və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı təşkil edilib. Təşkilatın əsas məqsədi müəllif hüquqlarını qorumaqdır

Mühacirət

Mühacirət dedikdə, bir ölkənin vətəndaşının daimi yaşadığı yeri tərk edərək başqa ölkəyə daimi yaşamaq üçün köçməsi başa düşülür. Yerini tərk etmiş şəxs mühacir adlanır. Onların köçdüyü ölkədəki qeydiyyat, yaşama və işləmə haqqında icazə və başqa məsələləri dövlət orqanı həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasında bu, Dövlət Miqrasiya Xidmətidir. Mühacir işçilər də var ki, onlar iqtisadi səbəblər üzündən könüllü olaraq başqa dövlətə keçir və ödənişli əsaslarla işləyir. Hər bir mühacir və onun ailə üzvlərinin insan hüquqları təmin edilməlidir. Onlara eyni zamanda ölkələri ilə əlaqə saxlamaq üçün heç bir maneə törədilməməlidir. Mühacir işçilər haqqında beynəlxalq müqavilələr, xüsusən də Beynəlxalq Əmək Təşkilatı çərçivəsində qəbul olunan Konvensiyalar (1949-cu il və 1975-ci il) mühacirlərlə dövlət arasında münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Müharibə

Müharibə siyasəti həyata keçirmənin zorakı yoludur. Müharibə ədalətsiz, ya da ədalətli olur. Bu, onun siyasi məzmunundan asılıdır. Müharibə milli və sosial zülmə qarşı, dövlət müstəqilliyi uğrunda, təcavüzə qarşıdırsa, ədalətlidir. Xalq əziləndə, istismar olunanda buna qarşı milli azadlıq mübarizəsi aparır. Milli azadlıq mübarizəsinin yatırılması, başqa ərazilərin ələ keçirilməsi, işğal, xalqların qərar edilməsi və bu tip məqsədlərlə aparılan müharibələr ədalətsiz olur. Dövlət başqa dövlətdən müharibə təhlükəsi hiss edir və bu dövlət gələcəkdə müharibənin qarşısını almaq məqsədilə birinci olaraq müharibəyə başlayır. Bu müharibə preventiv müharibə adlanır. Müharibə zamanı müharibə aparan dövlətlər arasında diplomatik münasibətlər kəsilir, müqavilələrin fəaliyyəti dayanır. Müharibənin aparılma qaydası Beynəlxalq Humanitar Hüquq, 1899 və 1907-ci il Haaqa konfransları zamanı qəbul edilmiş Haaqa Konvensiyalarında əks olunur. Barışıq imzalanması və ya təslim aktı zamanı tərəflər arasında hərbi əməliyyatlara son qoyulur. Lakin hüquq qüvvəsi daşınması üçün sülh müqaviləsi bağlanmalıdır. Müqavilə bağlandıqdan sonra pozulmuş münasibətlər, müqavilələr bərpa oluna bilər.

1928-ci il avqustun 27-də Parisdə imzalanan Brian-Kelloq Paktında ilk dəfə olaraq milli siyasətin vasitəsi kimi müharibədən imtina olundu. Paktın adı onu təşəbbüskarları olmuş, Fransanın Xarici İşlər Naziri A. Brian və ABŞ-ın dövlət katibi F. Kelloqun adı ilə bağlıdır. Pakt 1929-cu il iyulun 24-də qüvvəyə minmişdir. Bunun ardınca müharibənin qadağan olunması Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində (1945-ci il) öz əksini tapmışdır.

Müqavilə

Müqavilə dedikdə, mülki hüquq və vəzifələrin yaradılması, dəyişdirilməsi və ya xitamı haqqında iki və ya bir neçə şəxsin razılaşması başa düşülür. Fiziki və hüquqi şəxslər azad olaraq müqavilə bağlaya bilərlər. Bağladıkları müqavilənin məzmununu özləri müəyyənləşdirirlər. Müqavilə şərtləri tərəflərin istəyi ilə qarşılıqlı olaraq razılaşdırılır. Müqavilə bağlanarkən tərəflər üçün öhdəliklər yaranır və bu öhdəliklər onlar üçün məburidir. Müqavilədə başqa qayda yoxdursa, bağlandığı andan qüvvəyə minir. Müqavilə şərtləri müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə tətbiq olunur. Müqavilə oferta (müqavilə bağlanması haqqında təklif) göndərmiş tərəfin qarşı tərəfin akseptini (ofertanı qəbul etməsi haqqında cavab) aldığı andan bağlanmış sayılır. Müqavilənin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi tərəflərin razılığı ilə mümkündür. Öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, müqavilə müddətinin bitməsi və s. hallar müqavilənin ləğv olunması ilə nəticələnə bilər. Müqavilənin dəyişdirilməsinə və ya ləğvinə tərəflərdən birinin əhəmiyyətli dərəcədə pozması əsas veribse, qarşı tərəf bu halın nəticəsi olaraq dəyən zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər.

Mülki hüquq

Mülki hüquq əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini nizama salan hüquq sahəsidir. Mülki hüququn subyektləri fiziki və hüquqi şəxslərdir. Onlar üçün mülki qanunvericilikdə hüquq və vəzifələr nəzərdə tutulub və həmin şəxslər bu vəzifələri həyata keçirməyə borcludurlar. Mülki hüquq subyektləri bərabərdirlər, iradə sərbəstliyi prinsipi əsasında fəaliyyət göstərirlər. Mülki hüquqa mülkiyyət toxunulmazlığı, müqavilə azadlığı xarakterikdir. Yəni hər bir şəxsin mülkiyyət toxunulmazlığı hüququ var və heç kəs istəmədiyi əqdi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Şəxsi və ailə həyatına müdaxilə yolverilməzdir. Pozulmuş mülki hüquqların bərpasını dövlət təmin edir. Mülki hüquqlar məhkəmə yolu ilə və başqa vasitələrlə müdafiə olunur. Dövlət hakimiyyəti orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqlara hörmət bəsləməyə və onların müdafiəsinə kömək göstərməyə borcludurlar. Mülki hüquq və vəzifələr mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Mülki Məcəllə

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi 1999-cu il 28 dekabr tarixli qanunla təsdiq edilib, 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minib. Məcəllənin məqsədi mülki hüquqlar sahəsində şəxslərin bərabərliyini təmin etməkdir. Məcəllə vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərinin subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri tənzimlənilir, hüquqları müdafiə edilir, sahibkarlıq fəaliyyəti dəstəklənir, sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradılır, mülki dövrüyyə təmin edilir. Fiziki şəxslərin şərafəti, ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu, şəxsi və ailə həyatının, şəxsi toxunulmazlığının müdafiəsi hüququnu qorumaq əsas vəzifələrdəndir. Mülki hüquq subyektləri aşağıdakılardır: fiziki və hüquqi şəxslər, dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları. Mülki Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə zidd olmamalıdır. Qanundan aşağı qüvvəli normativ-hüquqi aktlar mülki münasibətlərin tənzimlənməsi üçün yalnız o halda tətbiq edilir ki, onlar Mülki Məcəlləyə uyğun olsun və ona zidd olmasın.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) dövlətlərarası birlikdir. Keçmiş SSRİ ölkələrinin əksəriyyətini özündə birləşdirib. MDB-ni Belorusiya, Rusiya və Ukrayna təsis edib. Müqavilə Minsk şəhərində 1991-ci il dekabrın 8-də bağlanıb. Qərargahı da Minsk şəhərindədir. Tərkibinə Azərbaycan, Belorusiya, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Rusiya, Taciksitan, Özbəkistan və Ukrayna daxildir. Türkmənistanın müşahidəçi statusu var. Əsas məqsədlərinə siyasi, iqtisadi, ekoloji, humanitar, mədəni və başqa sahələrdə əməkdaşlıq, insan hüquq və azadlıqlarının, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması və s. daxildir. MDB-nin strukturu belədir: MDB-nin nizamnamə orqanları, MDB-nin icraçı orqanları, MDB sahələrarası əməkdaşlıq orqanları. Birliyin orqanlarının maliyyələşdirilməsi xərcləri üzv-dövlətlərin üzvlük haqları hesabına ödənilir. 1991-ci ildə Azərbaycan MDB-yə üzv olub. MDB çərçivəsində 1994-cü ildə imzalanmış Bişkek protokolu atəşkəsin əldə olunmasına gətirib çıxardı. MDB-nin rəsmi dili rus dilidir.

www.cis.minsk.by

Müstəmləkə

Müstəmləkə başqa xarici dövlətin hakimiyyəti altında olan asılı əraziyə deyilir. Bu ərazinin sərbəst siyasi və iqtisadi hakimiyyəti olmur, xüsusi rejimlə tənzimlənir. Müstəmləkəçilik rejimində vətəndaşlara bərabər hüquqlar verilmir. Müstəmləkənin yerli əhalisinə nisbətən müstəmləkəsi olduğu xarici dövlətin vətəndaşları daha böyük hüquq və imtiyazlardan istifadə edirlər. Müstəmləkəçiliyin başlıca səbəbi imperiya siyasətini yürüdən dövlətlərin ərazilərini və hakimiyyətlərini genişləndirməkdir. Adətən müstəmləkələr həmin ərazidə olan resurslar (insanları qula çevirmək, faydalı mədənlər, torpaq və s.) üzərində nəzarəti saxlamaq üçündür. Bu resurslar həmin xarici dövlətin xeyrinə istifadə olunur.

Müstəntiq

Müstəntiq cinayət təqibini həyat keçirən vəzifəli şəxsdir. İttiham tərəfidir. Prokurorun qanuni göstərişlərinə və daxili inamına əsaslanaraq qərarlar qəbul edir. Müstəntiq törədilmiş və ya hazırlanmış cinayətlərə dair ərizə və başqa məlumatlar olan sənədləri incələyir. Yetərinə əsas və səbəb taparsa, cinayət işini başlayır. O, cinayət işinin hərtərəfli və obyektiv, qərəzsiz aparılmasına, cinayət işinin açılmasına görə səlahiyyətləri daxilində prosessual hərəkətləri həyata keçirir. Şəxsi şübhəli, təqsirli hesab edirsə, ona əvvəlcədən bütün hüquqlarını bildirməlidir. Müstəntiq şəxsi həyat, ailə, dövlət, peşə, kommersiya və qanunla qorunan başqa sirləri yaymamalıdır. Bütün sübutlar və məlumatlar toplandıqdan sonra müstəntiq cinayət işi üzrə ittiham aktı tərtib edib prokurora təqdim etməli və ya başqa uyğun qərar qəbul etməlidir.

Müvəqqəti işlər vəkili

Müvəqqəti işlər vəkili diplomatik nümayəndəliyin başçısı olmadıqda diplomatik nümayəndəliyə rəhbərlik edir. Səfir ölkədən məzuniyyət, ezamiyyət, müalicə və başqa məqsədlərlə gedirsə, onu əvəz edir. O, diplomatik nümayəndəliyin yüksək diplomatik nümayəndələrindən seçilir. Bütün hüquq və imtiyazlardan istifadə edir. Təyin olunması üçün aqreman tələb olunmur. Xəbərdarlıq Xarici İşlər Nazirinə məktub vasitəsilə bildirilir.

Narkotik vasitələr

Yunan sözü olan “*narkotikos*” bihuş edən deməkdir. Cinayət hüququnda narkotik vasitələrin qanunsuz hazırlanması, əldə olunması, saxlanması, daşınması, göndərməsi və ya satılması cinayət əməli sayılır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində bu əməllərə görə cəza nəzərdə tutulur. Cinayətin ağırlığından asılı olaraq cərimə, əmlakı müsadirə etmə, azadlıqdan məhrum etmə, vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, islah işləri kimi cəzalar tətbiq olunur. Narkotik vasitələri talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə, istehlakına təhrik etmə, narkotik vasitələri əldə etmə hüququnu verən reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz vermə və ya saxtalaşdırma cinayət əməlidir. Elə xəstələr var ki, onların müalicəsi narkotik vasitələrlə aparılır. Lakin bunun üçün mütləq narkotik vasitələri əldə etmək hüququ verən resept, tibbi göstəricilər olmalıdır. Onlar olmadan bu vasitələrin qanunsuz verilməsi və ya saxtalaşdırılması cinayət əməlidir. Bu zaman şəxs müəyyən vəzifə tutma və ya fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək azadlıqdan məhrum edilir.

Nasizm

Nasizm Üçüncü reyxin (alman dilində “*Drittes Reich*”. *Reich* – dövlət, imperiya. Almaniya imperiyasının 1933-cü il martın 24-dən 1945-ci il mayın 23-dək olan dövrünün qeyri-rəsmi adı) iqtisadi və siyasi doktrinasının siyasi ideologiyasıdır. Alman sözü “*Nationalsozialismus*” – milli-sosialist söz birləşməsinin qısaldılmış formasıdır. Almaniyanın Milli-sosial partiyasının adından götürülüb. 1933- 1945-ci illərdə Almaniyaadakı Hitler rejiminin təcrübəsi əsasında yaranıb. Faşizmlə oxşar xüsusiyyətləri çoxdur. Bəzən faşizmin bir növü kimi qiymətləndirilir. Fərq ondadır ki, faşizm daha geniş anlayışdır, siyasi hərəkətləri bildirir, nasizm isə yalnız nasist partiyası və Üçüncü reyxlə bağlıdır. 1946-cı il Nürnberq prosesi üzrə Nürnberq Hərbi Tribunalı nasizmi “sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayət” kimi qiymətləndirdi. O vaxtdan Almaniya nasizmə qadağa qoyulub.

NATO-nun şüarı: “Bir dövlətə edilən hücum bütün üzv dövlətlərə edilən hücum deməkdir”

NATO

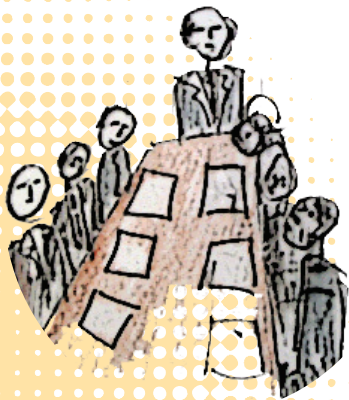
NATO hərbi-siyasi birlikdir. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı kimi tərcümə olunur. İngilis dilində olan sözlərin (“*North Atlantic Treaty Organization*”) hərf başlıqlarından götürülüb. 1949-cu il aprelin 4-də Vaşinqtonda imzalanan müqavilə əsasında təsis olunub. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Belçika, Niderland, Lüksemburq, Kanada, İtaliya, Portuqaliya, Norveç, Danimarka və İslandiya müqaviləni imzalayan dövlətlərdir. Sonradan başqa Avropa ölkələri də qoşulub və 2008-ci ildə üzvlərin sayı 28-ə çatıb. Şimali Atlantika ərazisi hazırda ən təhlükəsiz və stabil ərazi sayılır. Ərazinin təhlükəsizliyi NATO vasitəsilə asanlıqla təmin olunur. Regionda sülh, demokratiya və iqtisadi inkişafa nail olunur. Məqsədlərinə effektiv müdafiənin təmin olunması və müharibənin qarşısının alınması üçün hərbi potensialın qorunması, böhranların aradan götürülməsi, üzv olmayan dövlətlərlə əməkdaşlıq, silahlar üzərində nəzarət və s. daxildir. Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün üzv dövlətlərin səyləri birləşdirilir. İslandiya yeganə üzvdür ki, ordusu yoxdur, yalnız sahil mühafizə xidməti var. NATO-nun ali orqanı Şimali Atlantika Şurasıdır. Daimi işçi orqan Baş Katibliyin başçılığı altında Beynəlxalq Katiblik, Siyasi və İqtisadi Komitələr, Hərbi Planlaşdırma Komitəsi, Hərbi Komitə və s. orqanlar fəaliyyət göstərir. Azərbaycan təşkilatın tam hüquqlu üzvü deyil, lakin

1992-ci ilin martında Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurası qurumuna üzv qəbul olunub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü il mayın 4-də Brüsselə səfəri zamanı “Sülh naminə tərəfdaşlıq” (SNT) sazişini imzalayıb. Proqram NATO-nun keçmiş sovet respublikaları ilə əməkdaşlığını nəzərdə tutur. SNT sülhəyaratma, minalardan təmizləmə, humanitar əməliyyatlar məqsədilə iştirakçı dövlətlərin silahlı qüvvələrinə yardımı nəzərdə tutur. 1997-ci ildə Azərbaycan Planlaşdırma və Analiz Prosesi adlı proqrama qoşulub. Burada müdafiə sahəsində islahatlar nəzərdə tutulur. Təşkilatın rəsmi dili ingilis və fransız dilləridir. Katiblik və Qərargahı Brüsseldə, Hərbi Akademiyası Romada yerləşir.

Naturalizasiya

Naturalizasiya vətəndaşlığın şəxsi vəsatətlə əldə olunması üsuludur. Dövlət vətəndaşlığı müəyyən qaydalara uyğun olaraq xariciyə və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verir. Naturalizasiya səlahiyyətli dövlət orqanının vətəndaşlığa qəbul etməsi deməkdir. Naturalizasiyanı prezident, dövlət başçısı və ya monarx tətbiq edir. Qaydalara daxildir: şəxs vətəndaşlığını almaq istədiyi ölkənin vətəndaşı ilə nikaha girdikdə, başqa dövlətin uşağını övladlığa götürdükdə, öz xahişi ilə və başqa hallar. Bu halları dövlətlər özləri müəyyənləşdirirlər. Müasir dövrdə dövlətlər nikaha daxil olmaqla vətəndaşlıq almağı məhdudlaşdırır. Yəni qadının nikaha girməsi vətəndaşlığına təsir etməməlidir. Bu, bərabərhüquqluq prinsipindən irəli gəlir. Bəzi ölkələrdə şəxs vətəndaşlıq əldə etmək üçün həmin ölkənin dilini, tarixini, adət-ənənələrini yaxşı bilməlidir. Ərəb ölkələrində vətəndaşlığa yalnız müsəlmanlar qəbul olunur (Küveyt, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri). Ukraynada vətəndaşlıq əldə etmək üçün dili bilməklə yanaşı, qanunvericiliyi də bilmək tələb olunur.

Nazirlər Kabineti

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin statusu və səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında müəyyən olunur. Nazirlər Kabinetini Prezident

www.nato.int

Azərbaycan Respublikasının ərazisində son beş il ərzində fasiləsiz olaraq qanuni əsaslarla daimi yaşayan, qanuni gəlir mənbəyi olan, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl olunması barədə öhdəlik götürən, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilməsi haqqında sənəd təqdim edən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs mənşəyindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən asılı olmayaraq bu qanuna uyğun öz vəsatəti ilə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilə bilər.

icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə yaradır. Yuxarı icra orqanıdır. Prezidentə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Baş nazir, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir. İstefa o zaman olur ki, yeni seçilmiş Prezident səlahiyyətlərini icra etməyə başlayır. Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir: dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Prezidentə təqdim etmək; dövlət büdcəsinin icrasını, maliyyə-kredit və pul siyasətini, dövlət iqtisadi proqramlarının və dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin etmək; nazirliklərə və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik etmək və onların aktlarını ləğv etmək və s. məsələlər. NK ümumi qaydalar üzrə qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir. Nazirlər Kabinetinin üzvləri elmi-pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz, başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər.

Nepotizm

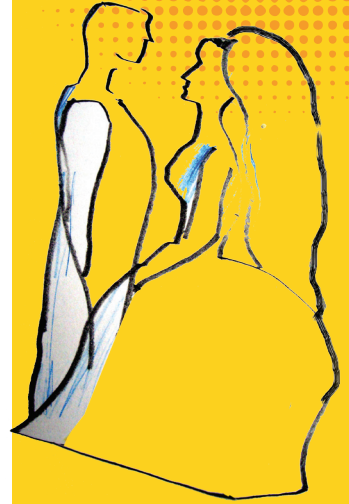
Latın sözü “*nepos*” – nəvə (başqa mənası qardaşoğlu, bacıoğlu) deməkdir. Orta əsrlərdə meydana gəlib. Meydana gəlməsinin səbəbi kimi Roma papalarının hakimiyyətlərini möhkəmləndirmək üçün yüksək din vəzifələrini qohumlarına paylaması göstərilir. Əvvəl bu qohumlar bacıoğlu, qardaşoğlu idi. Buna görə də nepotizm sözünün başqa mənası belədir. XVIII əsrdə artıq nepotizm papa XII İnnokentinin dövründə aradan qaldırılmağa başlayır. XIX əsrdə yox səviyyəsinə gəlib çıxmışdı. Nepotizm özünün yüksəliş dövrünü İntibah dövründə yaşadı. Bu dövrdə Roma papaları artıq İtaliyanın knyazlarına çevrilmişdilər və çalışırdılar ki, knyazlıq və hersoqluqda öz nəsilələrinin nüfuzlarını böyütsünlər. Bəzi ekspertlər hətta yeni dövrdə belə nepotizmin olması barədə fikirlər yürüdülər. Bu və ya başqa formada bir çox ölkələrə xas xüsusiyyətdir (Qırğızıstanda qohumbazlıq iki inqilaba səbəb olub). Məmurlar uşaqlarına hakimiyyəti birbaşa verə bilməsələr də, onlar bütün imkanlardan istifadə edərək yaxın qohumlarına (adətən iri biznes şirkətlərini idarə edənlər olur) bu imkanı yaradırlar.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyasına uyğun olaraq nepotizm korrupsiyanın bir forması kimi qəbul olunur. Çünki insanlar arasında rəqabəti və ən yaxşılarını seçmə imkanını azaldır.

Nikah

Kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədilə icra hakimiyyəti orqanında qeydə alınan könüllü ittifaqıdır. Nikah bağlayan şəxslər arasında sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkilik etmək olmaz. Nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olan şəxslərin razılığı və onların nikah yaşına çatması zəruridir. Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaşıdır. Üzrlü səbəblər olduqda bir ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verilir. Yaxın qohumlar (doğma və ögey valideynlər, uşaqlar, baba-nənə, nəvələr), övladlığa götürənlərlə götürülənlər, ikisindən biri və ya hər ikisi başqasıyla nikahda olan şəxslər, ruhi xəstə və ya kəməğıllilər arasında nikahın bağlanmasına qanunla yol verilmir. Nikaha daxil olan şəxslərin tibbi müayinəsi zəruridir. Müayinənin nəticələri həkim sirridir. Tərəflərdən birində ciddi xəstəlik aşkar olunarsa (məsələn, narkotik qəbul etmə, QIÇS və s.) qarşı tərəf nikahın etibarsız sayılması üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Ər və (və ya) arvad öldükdə nikaha xitam verilir. Nikah məhkəmə qaydasında pozulduqda qeydiyyat orqanında dövlət qeydiyyatına alınır. Nikah bağlandıqda və pozulduqda şəhadətnamə verilir. Şəhadətnamə almamış yenidən nikaha daxil olmaq olmaz. Ər və ya arvad ölmüş və ya itkin düşmüş elan olunduqda məhkəmə qətnamə çıxarır və nikah pozulur. Lakin ölmüş və ya itkin düşmüş elan edilmiş şəxs ortaya çıxdıqda nikah bərpa oluna bilər. Bu zaman tərəflərdən biri nikaha daxil olubsa, nikah bərpa oluna bilməz.

Nizamnamə

Nizamnamə dövlətin və ya ictimai təşkilatın müəyyən etdiyi ümumi qaydaların toplusudur. Bu sənəddə ümumi fəaliyyət, idarəçilik funksiyaları, məqsəd və prinsiplər, struktur, orqanların qarşılıqlı münasibətləri, ləğv olunma və başqa önəmli məsələlər əksini tapır. Nizamnamə aid olduğu müəssisə, idarə, qeyri-hökumət təşkilatı, kommersiya təşkilatının və s. "konstitusiyası"dır. İdarəçilik, fəaliyyət və tənzimlənmə üçün yaradılan daxili qaydalar, qəbul olunan qərarlar, bağlanan müqavilələr (sazişlər, razılaşmalar) nizamnaməyə uyğun olmalıdır. Nizamnamə isə Konstitusiyaya, qanunlara və başqa normativ aktlara zidd olmamalıdır.

İlk Nobel mükafatı 1901-ci il dekabrın 10-da verilib və ilk Nobel banketi keçirilib. Banketə 1300-1400 adam dəvət edilir. Geyim forması frak (qabaq ədəkləri kəsik, dal tərəfdə isə uzun dar ədəkləri olan sürtük) və ziyafət paltarlarıdır.

Nobel mükafatı

Elmi tədqiqatlara, inqilabi ixtiralar, mədəniyyətin və ya cəmiyyətin inkişafına görə verilən beynəlxalq mükafatdır. Mükafat müəssisələrə deyil, ayrı-ayrı şəxslərə verilir. Şəxs öldükdən sonra da Nobel mükafatı ala bilər. Lakin o şərtlə ki, ona Nobel mükafatı verilməsi artıq elan edilsin. Nobel mükafatları Alfred Nobelın vəsiyyətnaməsi əsasında verilir. Nobel mükafatı beş istiqamətdə verilir: ədəbiyyat (İsveç, 1901-ci ildən verilir), fizika (İsveç, 1901-ci ildən), kimya (İsveç, 1901-ci ildən), sülh və tibb (Norveç, 1901-ci ildən). Nobelın vəsiyyətinə görə Nobel mükafatı riyaziyyat sahəsində heç vaxt verilməz. Nobel Fondu 1900-cü ildən yaradılıb. Bundan başqa, vəsiyyədə göstərilməyə də 1969-cu ildən başlayaraq İsveç Bankının təşəbbüsü ilə Nobel İqtisadiyyat Mükafatı da verilir. Onun təltif qaydası başqa sahələrdə olduğu kimidir. Laureat “Nobel xatirə mühazirəsi” söyləməlidir.

Normativ-hüquqi akt

Normativ-hüquqi akt – dövlət orqanının qəbul etdiyi rəsmi yazılı sənəddir. Özündə ümumməcburi hüquq normalarını birləşdirir. Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarları, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının qərarları, Mərkəzi Bankın qərarları, Milli Televiziya və Radio Şurasının qərarları, Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları hesab olunur. Bu qərarlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına zidd olmamalıdır. Normativ-hüquqi aktların hissələri fəsil, maddə və bəndlərdən ibarətdir. Mətni sadə, ədəbi dildə olur. Obrazlı sözlərdən, köhnəlmiş, çoxmənalı söz və ifadələrdən və s. istifadə etmək olmaz. Bu aktlar başqa qayda nəzərdə tutmayıbsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir. Qərarda müddət göstərilməyibsə, müddətsiz qüvvədə olur.

Nota

Latın sözü “*nota*” – yazılı işarə deməkdir. Diplomatiyada yazışmanın bir növüdür. Nota şəxsi və verbal olur. Şəxsi notaya imzalanmış nota da deyilir. Diplomatik nümayəndəliyin başçısı xarici işlər idarəsinə (Azərbaycan Respublikasında Xarici İşlər Nazirliyi) göndərdikdə imzalayır. Eyni zamanda xarici işlər idarəsinin başçısı xarici səfirliyə göndərdikdə imzalanır. Şəxsi notanın mətnində mühüm və xüsusi əhəmiyyətli məsələlər, hansısa rəsmi informasiya əks olunur. Diplomatik nümayəndəliyin yerləşdiyi ölkədə diplomatik protokolun müəyyən olunmuş tələblərinə uyğun olaraq şəxsi notaya cavab olaraq göndərilir. Nota məktub şəklində olur, nota blankında çap olunur, üstündə ünvan göstərilir, möhür qoyulur. Verbal nota ikinci dərəcəlidir. Latın sözü “*verbalis*” şifahi deməkdir. Rəsmi xarakteri şəxsi notadan daha azdır. Ümumi və çeşidli məsələlər üçün yazılır və ən geniş yayılan formalardandır. Şəxsi nota kimi nota blankında çap olunur, nömrəsi, göndərildiyi yer və tarix göstərilir.

İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil və ya Ombudsman institutu ilk dəfə 1809-cu ildə İsveçdə yaranıb və bu dövrdən etibarən 100-dən çox ölkədə yayılıb.

Oliqarxiya

Yunan sözü “*oligarcia*”, “*oligos*” – az sayda və “*arche*” – “hakimiyyət” deməkdir. Siyasi və iqtisadi hökmranlıq, kiçik qrup insanların idarə etməsi, qrupun özüdür. Yəni dövlət kiçik bir qrup oliqarxların əlində cəmləşir və onların şəxsi maraqlarına xidmət edir. Üç cür oliqarxiya fərqlənir. Birinci növ oliqarxiya belə xarakterizə olunur: mülkiyyət o qədər də böyük olmur və çoxluğun əlində cəmləşir; mülkiyyətçilər dövlət idarəciliyində iştirak edirlər; belə insanların sayı çox olduqca ali hakimiyyət insanların yox, qanunun əlində olur. Çünki belə halda onların ehtiyacı olmadığına görə vəzifələrindən sui-istifadə edərək “gəlir” əldə etmirlər. İkinci növ oliqarxiya: mülkiyyətə sahib olan insanların sayı birincidən daha azdır, lakin sahib olduqları mülkiyyətin ölçüsü daha böyük olur; həmin mülkiyyətçilər insanlar arasından dövləti idarə etmək üçün vətəndaşlar seçir; bu vətəndaşlar o qədər də güclü olmadıqlarına görə idarəciliyi qanunsız həyata keçirə bilmirlər. Həm mülkiyyətin, həm də hakimiyyətin bir şəxsin əlində cəmləşməsi üçüncü növ oliqarxiyanın yaranmasına səbəb olur. Hər şeyi əlində cəmləyərək onlar sahib olduqları hər şeyin öləndən sonra övladlarına keçməsinə çalışırlar.

Ombudsman

Ombudsmanın əsas funksiyası özlərini dövlət idarələrinin ədalətsiz hərəkətlərinin qurbanları sayan şəxslərin hüquqlarını qorumaqdır. İnsan hüquqları sahəsində demokratik nəzarətin həyata keçirilməsinə, şəffaflığın və cavabdehliyin artırılmasına, həll edilməli olan problemlərə diqqət yetirilməsinə və s. kömək edir. O, vasitəçidir və zərərçəkmiş şəxslə hökumət arasında tərəfsiz çıxış edir. Ombudsmanı ölkənin Konstitusiyasına uyğun olaraq parlament (Azərbaycan Respublikasında prezidentin təqdim etdiyi 3 namizəd arasından Milli Məclis 83 səs çoxluğu ilə seçir) təyin edir. Ayrıca bir şəxs və ya şəxslər qrupu ola bilər. Ombudsman şikayətləri qəbul edir və təhqiqat aparır. Araşdırma zamanı ona bütün dövlət orqanlarındakı sənədləri əldə etmək imkanı verilir. Nəticələr əsasında sonda tövsiyələr mətnini işləyib hazırlayır. Eyni mətn şikayət verən şəxsə və bu şikayətin əleyhinə yönəldiyi müəssisə və ya orqana verilir. Tövsiyələr üzrə heç bir tədbir görülmədikdə ombudsman qanunvericilik orqanına konkret məruzə təqdim edir. Hər ölkədə ombudsman institutu və müraciət

formaları fərqlidir. O qərəzsizlik və müstəqil araşdırıcı rolu oynayır. Bəzi ölkələrdə hərbi ombudsman təsisatları da var. Ombudsman qərarlar vermir. O, konkret işin mahiyyətinin araşdırılması üçün dövlətə müraciət edir. Respublikamızda ombudsman institutunun yaradılması üçün hüquqi əsas “Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) haqqında” 2001-ci il 28 dekabr tarixli Konstitusiyaya Qanundur. Azərbaycanda ombudsmana müraciət yazılı, anonimdir. Azərbaycan Respublikasında ombudsman Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili adlanır. Müvəkkil ancaq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Azərbaycan Respublikasında ombudsmana hər kəs müraciət edə bilər.

OPEC

“OPEC”-in ingilis dilindən açılışı “*Organization of the Petroleum Exporting Countries*”, yəni Neft İxrac edən Ölkələr Təşkilatı deməkdir. 1960-cı il sentyabrın 10-14-də Bağdadda keçirilən beynəlxalq konfransda təsis edilib. Yaradılmasında məqsəd neftin qiymətini neft ixrac edən ölkələrin tənzimləməsidir. Təşkilatın üzvləri iqtisadiyyatı əsasən neftdən asılı olan dövlətlərdir. İlk üzvləri İran, İraq, Küveyt,

(Ekvador ya təşkilatın üzvlük haqqını ödəyə bilmədiyindən və ya təşkilatın qərara aldığı miqdardan daha çox neft istehsal etmək istədiyi üçün 1993-cü ildə təşkilatdan çıxıb. 2009-cu ildə İndoneziya təşkilatdan çıxmaq istəyini bildirib və təşkilatdan çıxıb).

www.opec.org

Səudiyyə Ərəbistanı və Venesuela (Venesuela təşkilatın yaranması təşəbbüsünə ilk dəfə 1949-cı ildə cəhd göstərilib) olub. Hazırda 12 üzvü var. OPEK dünya ölkələrində hasil edilən neftin 40%-nə sahibdir. Dünyada kəşf olunmuş bütün neft yataqlarının 77%-i OPEK ölkələrinə məxsusdur. OPEK üzv dövlətlərin neft siyasətini əlaqələndirir, dünya bazarında neftin qiymətinin sabilliyini təmin edir, ətraf mühitin qorunması məsələləri ilə və s. məşğul olur. OPEK-in ali orqanı təşkilata daxil olan dövlətlərin Nazirlər Konfransıdır. Direktorlar Şurası, katiblik, iqtisadi komissiya da fəaliyyət göstərir. Üzv ölkələr dünya neftinin 2/3 hissəsini idarə edirlər. Qərargahı 1965-ci ildən Avstriyanın paytaxtı Vyanadadır

Ordu

Ordu dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyan silahlı qüvvələrdir. Ordu Quru Qoşunları, Hərbi Hava Qüvvələri və Hərbi Dəniz Qüvvələrindən ibarət ola bilər. Orduda 18 yaşına çatmış hər bir gənc (kişi) xidmət edir. İstisna olaraq dünya ölkələrinin bəzi yerlərində qadınlar da orduda xidmət edirlər. Bu, məcburi (məsələn, İsraildə) və ya könüllü ola bilər (bax: milli ordu). İsraildə 18 yaş olan qadın və kişilər üçün hərbi xidmət məcburidir. İsrailli ərəblər, hamilə və evli qadınlar, zehni və ya fiziki qüsuru olanlar hərbi xidmətdən azaddır. Hərbi xidmət qadınlar üçün 2, kişilər üçün 3 ildir. Solomon adaları, Kosta Rika, Samoa, Andorra, Marşall adaları, Lixtenşteyn və Vatikanın ordusu yoxdur. Lüksemburq, Makedoniya, Mərakeş, Hollandiya, Yeni Zelandiya, Tanzaniya, Panama, Peru, Filippin, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Slovakiya, Sloveniya, Cənubi Afrika Respublikası məcburi hərbi xidmətdən imtina edib peşəkar ordu quran dövlətlərdəndir. Çində məcburi hərbi xidmət sistemi tətbiq olunur. Ehtiyac olduğu halda qadınların da hərbi xidmət keçməsi nəzərdə tutulub. Almaniya hərbi xidmət kişilər üçün 6 aydır. Qadınlar da könüllü olaraq əsgərlik edə bilər. Avstriyada 18-35 yaş arası kişilər üçün 6 ay əsgərlik məcburidir. Əsgərlik etmək istəməyənlər isə 9 ay ictimai işlərdə çalışa bilər.

Azərbaycan Respublikasının ordusu Cənubi Qafqazda ən güclü və hazırlıqlı ordu hesab edilir. Azərbaycan Respublikasında Silahlı Qüvvələr günü iyunun 26-da qeyd edilir. İlk dəfə 1918-ci il iyunun 26-da hərbi hissə – əlahiddə Azərbaycan korpusu yaradılıb. Bu qərar Şərqi müsəlman aləmində ilk demokratik hökumətin ordusunu yaratmasına hüquqi əsas verib. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanın Sovet işğalından sonra milli ordu ləğv edilib. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra, 1991-ci il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti milli ordunun yaradılması haqqında qərar qəbul edib.

Panaşir səsvermə

Panaşir səsvermə o deməkdir ki, seçici bir yox, bir neçə, çeşidli siyahılardakı namizədlərə səs verə bilər. Həm də bu zaman seçici siyahıya yeni namizəd daxil edə bilər. Bu növ səsvermə həm majoritar (bax: majoritar sistem), həm də proporsional səsvermədə tətbiq oluna bilər. Majoritar seçki sistemində panaşir səsvermə seçkilərinin nəticələri hər bir namizəd üçün ayrılıqda, toplanmış səsler ayrılıqda hesablanır. Proporsional seçki sistemində isə adətən bir siyahıda orta rəqəm hesablanır.

Parlament

Parlament ingilis sözü “*parliament*”, fransız dilində isə “*parlement*” sözlərindəndir və hər iki sözün kökündəki “*parle*” danışmaq kimi tərcümə olunur. Parlament qanunvericilik funksiyalarını yerinə yetirən orqanın ümumi adıdır. Parlament hər ölkədə müxtəlif cür adlana bilər. Azərbaycan Respublikasında Milli Məclis, Rusiya Federasiyasında Dövlət Duması adlanır. Demokratikləşmə uğrunda aparılan mübarizə parlamentin meydana gəlməsi ilə nəticələnib. Parlamentlər birpalatalı və ikipalatalı olur. Federativ dövlətlərin ikili xarakteri parlamentin də ikipalatalı formasını şərtləndirir. Çünki federativ ölkələrdə iki anlayış – bütövlükdə ölkə və federasiyanın subyektləri olur. Məsələn, ABŞ-da ştatlar. İkipalatalı sistem Yuxarı və Aşağı Palatadan ibarət olur. Unitar dövlətlərdə ikipalatalı sistemin formalaşması tarixən aristokratiyanın mənafelərinin qorunması ilə bağlı olub. Lakin adətən birpalatalı sistem olur. Parlamentin səlahiyyətlərinə büdcə və başqa maliyyə qanunlarını təsdiq etmək, hökuməti təşkil etmək, beynəlxalq müqavilələri ratifikasiya etmək (təsdiq etmək), qanun layihələrini müzakirəyə çıxarmaq və s. daxildir.

İlk Parlament nümayəndəli hakimiyyət orqanı kimi XIII əsrdə meydana gəlib. O dövrə qədər isə Fransada məhkəmələr parlament adlanırdı.

Azərbaycan Respublikasında ümumvətəndaş pasportunu rəsmiləşdirən dövlət orqanı Daxili İşlər Nazirliyi, diplomatik və xidməti pasportu isə Xarici İşlər Nazirliyi rəsmiləşdirir.

Rusiyada Dövlət Dumasına seçilmək üçün 21 yaş, İtaliyada Prezident olmaq üçün 50 yaş tələb olunur.

Pasport

Pasport insan şəxsiyyətini, vətəndaşlığı təsdiq edən rəsmi dövlət sənədidir. Azərbaycan Respublikasında yalnız ölkədaxili istifadə üçün şəxsiyyət vəsiqəsi verilir. Şəxsiyyət vəsiqəsində seriyası, vətəndaşın ad, soyad, atasının adı, doğulduğu yer və tarix, qan qrupu, hərbi vəzifəsi (varsə), gözlərinin rəngi, boyu, sənədi verən orqan və sənədin verilmə tarixi, vətəndaşın imzası əks olunur. Xarici pasport isə vətəndaşlara başqa

ölkəyə getmək üçün verilir və müəyyən müddət üçün ancaq ölkədən xaricdə etibarlıdır. Xarici pasportlar diplomatik pasportlara və xidməti pasportlara bölünür. Diplomantik pasportlar diplomatlara və diplomatik səlahiyyət verilən şəxslərə, yəni parlament üzvləri, nazirlər və s. verilir. Eyni zamanda diplomata və ailə üzvlərinə diplomatik toxunulmazlığı təmin etmək üçün verilir. Xidməti pasportlar isə hansısa tapşırığı yerinə yetirmək üçün xarici ölkəyə ezamiyyətə gedən şəxsə verilir.

Passiv seçki hüququ

Qanunla müəyyən edilmiş tələblərə cavab verən hər bir vətəndaşın, prezidentliyə, deputatlığa, bələdiyyə üzvlüyünə seçilmək hüququ var. Bu hüquq passiv seçki hüququdur. Ağır və xüsusilə ağır cinayət törədənlərin, azadlıqdan məhrum etmə cəzası alanların, ikili vətəndaşlığı olanların, başqa ölkə qarşısında öhdəlikləri olan vətəndaşların passiv seçki hüququ yoxdur. Hərbi qulluqçular, hakimlər, dövlət qulluqçuları qulluqda olduqları müddətdə, peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan din xadimləri bu hüquqdan istifadə edə bilməzlər. Prezident olmaq üçün 35 yaş, deputat olmaq üçün 25 yaş, bələdiyyəyə seçilmək üçün 21 yaşa çatmaq tələb olunur.

Patent hüququ

Latın sözü “*patens*” şəhadətnamə, fərman deməkdir. İxtira üçün patent səlahiyyətli dövlət orqanının verdiyi sənəddir. Bu sənəd təklifin ixtira kimi qəbul olunması, üstünlüyü və şəxsin müəlliflik hüququnu təsdiq edir. Şəxs ixtirasından istifadə üçün lisenziya (yəni xüsusi icazə) verə bilər. Patent sahəsində bağlanan beynəlxalq sazişlərə əsasən yalnız müəyyən ərazidə qüvvədə olma məhdudiyyətini aradan qaldırır. Patent hüquqlarını pozma cinayət məsuliyyəti yaradır. Bu, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 166-cı maddəsində əksini tapıb.

Piratlıq

Piratlıq quldurluq deməkdir. Beynəlxalq xarakterli cinayətdir. Piratlıq sayılan hallara açıq dənizdə bir dövlətin və ya şəxsi gəminin heyətinin başqa dövlətin gəmisinə (eyni hal uçan gəmiyə də aid edilir), onun şəxsi heyətinə, orda olan əmlakına təcavüz etməsi, gəmini qıyam qaldırmış heyətin zəbt etməsi aiddir. Beynəlxalq hüquqa görə, pirat gəmilərinə hər hansı dövlətin hərbi gəmiləri (uçan aparatları) hücum edə bilirlər. Dövlətin piratları himayə etməsi qadağandır. Piratlar gəmidən əmlak zəbt edərlərsə, mübahisə məhkəmə qaydasında həll olunur. Piratlıq halları 1982-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatında qəbul olunmuş Dəniz Hüququ Konvensiyası və 1958-ci ildə qəbul olunmuş Dəniz Hüquqlarına dair Cenevrə Konvensiyalarında göstərilir.

Preambula

Latın sözü *“preambulus”* sözündən olub qabaqda gedən deməkdir. Qanunvericilik və ya başqa hüquqi aktın, beynəlxalq müqavilənin, bəyannamənin giriş hissəsi preambula adlanır. Preambulada səbəb, məqsəd və prinsiplər; müqavilə bağlandığında tərəflər, müqavilənin beynəlxalq hüquqi prinsip və normaları, başqa müqavilələrlə əlaqəsi göstərilir.

Presedent

Latın sözü *“praecedens”*dən yaranıb əvvəlki, qabaqcadan gələn deməkdir. Hansısa hal üzrə birinci dəfə müəyyən hərəkətlər edilir, yəni ya qətnamə qəbul edilir, ya da davranış olur. İkinci dəfə buna bənzər eyni hal baş verərsə, artıq birinci dəfə edilmiş hərəkət bu hala da tətbiq olunur. XX əsrdən dünya ölkələrində məhkəmə presedenti geniş yer almağa başlayıb. Məhkəmə presedenti konkret iş üzrə qəbul olunan qətnamədir. Bəzi ölkələrdə məhkəmə presedenti hüququn mənbəyi sayılır və məcburi qüvvəyə malikdir. Yəni, hər hansı bir işə oxşar iş yaranarsa, iş yenidən araşdırılmır, artıq qəbul olunan qərar tətbiq olunur. Roma hüququnun bir çox institutları məhkəmə presedenti hesab olunur. Dəniz və ticarət hüququnun bir çox normaları presedent əsasında formalaşmış. Anqlo-sakson hüquq sistemi olan Böyük Britaniya, ABŞ, Avstraliya, Kanada və başqa ölkələrdə presedent təcrübəsindən geniş istifadə olunur və o, hüququn əsas mənbələrindən sayılır. Presedent Azərbaycan Respublikasında hüququn mənbəyi hesab olunmur.

Prezident

Latin sözü “*praesidens*” sözündən yaranıb qabaqda oturan, sədrlik edən, başda duran deməkdir. Dövlət başçısıdır. Respublika idarə üsullu dövlətlərdə prezident seçilir. Müddət 4-7 il arası olur. Prezidentin səlahiyyətləri ölkələrin prezidentli və ya parlamentli Respublika olmasından asılıdır. Prezidentli respublikalarda prezident həm dövlət, həm də hökumət başçısıdır. Xalq onu birbaşa və ya dolayı yolla seçir. İlk prezidentli respublika 1787-ci ildə ABŞ konstitusiyası ilə təsbit olunub. Parlamentli respublikalarda isə Prezident yalnız dövlət başçısıdır (qarışıq tipli və yarıprezidentli respublikalarda da) və parlamentdə seçilir. Prezident dövlətə rəhbərlik edir, beynəlxalq münasibətlərdə onu təmsil edir, beynəlxalq müqavilələr imzalayır, hakimlərin təyini olunmasında iştirak edir, diplomatik missiya başçılarını təyin edir və geri çağırır, qanunvericilik təşəbbüsü və veto hüququ var, vətəndaşlıq məsələlərini həll edir, orden və medallarla təltif edir, yüksək hərbi rütbələr verir, əfv fərmanları imzalayır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifəsinə 35 yaşdan aşağı olmayan, ölkədə 10 ildən artıq yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququ olan, ağır cinayətə görə məhkum olunmayan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi və ikili vətəndaşlığı olmayan şəxslər seçilə bilər. O, 5 il müddətinə seçilir. Müharibə şəraitində səlahiyyət müddəti uzadıla bilər. Prezident olmayan müddətdə səlahiyyətləri Baş Nazir həyata keçirir.

Prokuror

Prokuror cinayət işində ittiham tərəfidir. Cinayət işini başlayır, ibtidai istintaqa prosesual rəhbərlik edir, məhkəmə qərarlarından protest verir, ibtidai istintaqı aparır. O, cinayət təqibini həyata keçirir, ibtidai araşdırmaya rəhbərlik edir. İbtidai araşdırma zamanı qanuna və daxili inama əsaslanır. O, işlə bağlı daxil olan ərizələrə baxır, məlumatlarla tanış olur, cinayət işi başlayır, müstəntiqin səlahiyyətlərindən istifadə edərək ibtidai istintaq aparır, yaxud bi işi təhqiqatçıya və ya müstəntiqə tapşırır. Prokuror məhkəmədə dövlət ittihamçısı qismində çıxış edir. Məhkəmə iclasında qaydalara əməl edir, sədrlik edən sərəncamlarına tabe olur. Prokurorluq fəaliyyətinin əsas prinsipləri qanunçuluq, obyektivlik, qərəzsizlik və faktlara əsaslanmaq, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipinə əməl olunması, hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyini təmin etməkdən ibarətdir. Siyasi mənsubiyyətinə görə bitərəfdirlər. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu sisteminə Baş Prokurorluq, Hərbi Prokurorluq, Naxçıvan Muxtar Respublikasının (NMR) Prokurorluğu, NMR Hərbi Prokurorluğu, rayon (şəhər) prokurorluqları, hərbi ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlar, tədris-elm müəssisələri, mətbuat orqanları və başqa bu tipli qurumlar daxildir.

Proporsional seçki sistemi

Proporsional seçki sistemi çoxmandatlı dairələrdə tətbiq olunur. Seçicilər partiyalara və partiyanın təqdim etdiyi siyahıya səs verirlər. Deputat mandatları partiyaların topladığı səsə uyğun olaraq bölüşdürülür. Proporsional seçki sistemində səslərin itkisi azalır, çoxpartiyalılığın inkişafına təkan verir. Deputatları bütün ölkə seçiciləri seçdiklərinə görə ümumdövlət mənafeləri üstün olur. Bu sistem ölkədə partiyaların çoxalmasına, xırda lənməsinə səbəb olur. Bəzən seçicilər tanımadığı namizədlərə səs vermək məcburiyyətində qalırlar. Çünki seçicilərlə namizədlər arasında birbaşa ünsiyyət olmur. Daha nüfuzlu partiyaların parlamentdə təmsil olunması üçün seçki baryeri tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, deputat mandatlarının bölgüsündə iştirak hüququ müəyyən

İlk dəfə olaraq proporsional seçki sistemi 1889-cu ildə Belçika-da tətbiq olunub. Sistem İsrail və Niderlandda (Hollandiyada) geniş yayılıb.

edilmiş seçki baryerini keçdikdən sonra, yəni minimum səs topladıqdan sonra verilir. Faizlə bu, ölkələrdən asılı olaraq 1-18% arası götürülür. 1995-ci il 12 noyabr seçkilərində Azərbayacanda bu baryer 8% olub.

Protest

Latin sözü “*protestor*”dan yaranıb, açıq bildirirəm, şahidlik edirəm deməkdir. Protest – hökmdən və ya məhkəmənin başqa qərarından prokurorun yuxarı məhkəməyə verilən şikayətidir. Lakin bu şikayət dövlət ittihamçısının iştirak etdiyi cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı başqa material üzrə olmalıdır. Yuxarı instansiya məhkəmələrində cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı başqa materiallara şikayət və ya protest üzrə üç hakimdən ibarət kollegial tərkibdə baxılır. Həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması və ya bundan imtina edilməsi barədə məhkəmə qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələ üzrə qərarı qətidir.

Protokol

Protokol hüquqda prosessual sənəd deməkdir. Yəni cinayət işlərinin istintaqı zamanı, cinayət və mülki işlərin məhkəmə qaydasında baxışı zamanı həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin gedişi və nəticələri yazılı formada protokolda əks olunur. İstintaq hərəkətlərinin protokollaşmasını müstəntiq və təhqiqatçı aparır. Bu zaman protokolda göstərilən əsas məsələlər bunlardır: istintaq hərəkətlərinin aparıldığı yer və tarix, başlanması və qurtarması vaxtı, hadisənin ümumi məzmunu, istintaq zamanı aşkar olunmuş önəmli hallar (faktlar), istintaqda iştirak edən şəxslər (ad, soyad, atasının adı), istintaqı aparmış şəxsin adı, soyadı, atasının adı və vəzifəsi (zəruri olarsa ünvanı da göstərilir). Eyni zamanda müəyyən texniki vasitələrdən istifadə olunarsa (fotoşəkil, səs yazısı, izlərin surətləri, əl izləri və s. üçün) istifadə şəraiti, qaydaları, nəticələri göstərilməlidir. Protokol mütləq istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak etmiş şəxslərə oxunmalı və imzalanmalıdır. Məhkəmə protokolunda məhkəmə baxışı zamanı mülki və cinayət işindən asılı olaraq tərəflərin, şahidlərin və başqa iştirakçıların ifadələri göstərilir.

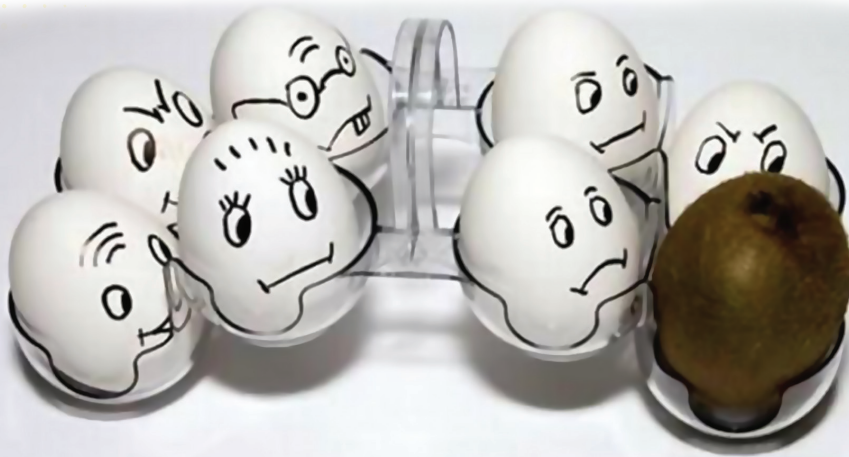
Ümumilikdə protokol qədim yunan sözü olan “protokollon”dan götürülüb. “Protos” birinci, “kollo” yapışdırmaq deməkdir. Orta əsrlərdə protokol dedikdə sənədlərin tərtibatı və arxivləşdirilməsi qaydası kimi başa düşülürdü. Bir neçə formada protokolu izah etmək olar:

- baş verənləri qeydə alınması üçün müəyyən edilmiş formada yazıdır (məsələn: polisin tərtib etdiyi protokol, iclas protokolu və s.)
- müalicə və diaqnostika protokolu - müəyyən xəstəliyin müalicə planı
- tarixən formalaşmış bir sıra mərasim və tədbirlərin (danışıqlar, ikitərəfli sənədlərin imzalanması və s.), rəsmi yazışmaların, geyim formalarının qaydalarının tənzimlənməsi;
- Diplomatik protokol - burda protokol diplomatiya və diplomatik xidmət anlayışları ilə birgə işləndiyi zaman rəsmi sənədlərin tərtibatı ilə yanaşı, etiket, mərasim və tədbir qaydalarını özündə əks etdirir. Başqa

sözlə, diplomatik protokol beynəlxalq münasibətdə olan dövlətlər, hökumətlər, xarici işlər nazirlikləri, diplomatik nümayəndəliklər və rəsmi şəxslər tərəfindən beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş, icrası zəruri sayılan qaydaların,əənənələrin və şərtlərin toplusu kimi səciyyələndirilir.

Pul

Pul müəyyən malın, əşyanın, xidmətin ifadə formasıdır. Yəni malın, əşyanın, xidmətin dəyəri pulla qiymətləndirilir. Əmtəənin pulla ifadəsinə qiymət deyilir. Müasir dövrdə qızıl pul deyil, kağız-kredit pullar onu əvəz edir. Tarixdə pul əvəzi duz, dəri, fil sümüyü və s. mühüm rol oynayıb. Pul ictimai əmək bölgüsünün, mübadilənin və əmtəə istehsalının nəticəsidir. Görülən iş, xidmət pulla qiymətləndirilir. Bu, maaş, qonorar və s. ola bilər. Pul daim dövriyyədə olur. Bir kağız pul minlərlə insanın əlindən keçir. Azərbaycan Respublikasında pul dövriyyəsi Mərkəzi Bankla kommersiya bankları arasında, müəssisələr və təşkilatlar arasında, banklarla təşkilat və əhali arasında, fiziki şəxslər arasında və s. baş verir. Bu zaman pul hərəkətdə olur.

Rasizm

Rasizm insan irqlərinin bioloji və psixoloji bərabərsizliyi haqqında nəzəriyyədir. Bu, beynəlxalq hüquq pozuntularından biri sayılır. Rasizm və irqi ayrı-seçkilik rasist ideologiyasının əsasını təşkil edir. Bu konsepsiya irqlərin bərabərsizliyinə əsaslanır. Adətən “ən yaxşı – ən pis” kateqoriyalarında qiymətləndirilir. Bir cəmiyyətdə fərqli irqlərin yaşamasının tarixə və mədəniyyətə təsir etdiyi iddia olunur. Rasist nəzəriyyələr insanlar arasında irq (dərinin rəngi), nəsil, milliyyət və ya etnik ayrı-seçkiliyi dərinləşdirərək, insanların siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və həyatın başqa sahələrində hüquq və azadlıqlarını kobudcasına pozur. 1966-cı ildə qəbul olunmuş “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Beynəlxalq Konvensiya rasizm və irqi ayrı-seçkiliyi cinayət elan etdi. İdeologiya kimi rasizmdən başqa məişət rasizmi də var.

Ratifikasiya

Latın sözləri “*ratus*” “təsdiq olunmuş” və “*focere*” “etmək” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib. Ratifikasiya dövlətin imzaladığı beynəlxalq müqavilələrin bu dövlətdə tanınması prosesidir. Yəni dövlət qoşulduğu beynəlxalq müqaviləni təsdiq edir və beynəlxalq müqavilənin müddəaları dövlətin qanunvericiliyində tətbiq olunmağa başlayır. Ratifikasiya xüsusi akt formasında tərtib olunan dövlət aktıdır. Müqavilə ikitərəfli və ya çoxtərəfli olmasından asılı olaraq ratifikasiya

İlk dəfə “Rasizm” termininin izahı məşhur fransız pedaqoqu və leksikoqrafı Pyer Larussun lüğətində 1932-ci ildə verilib. İzahda yazılır: “...bir qrup irqin başqası üzərində üstünlüyünü təsdiq edən sistem”. Rasist nəzəriyyəsinin banisi isə Jozefa de Qobino hesab olunur.

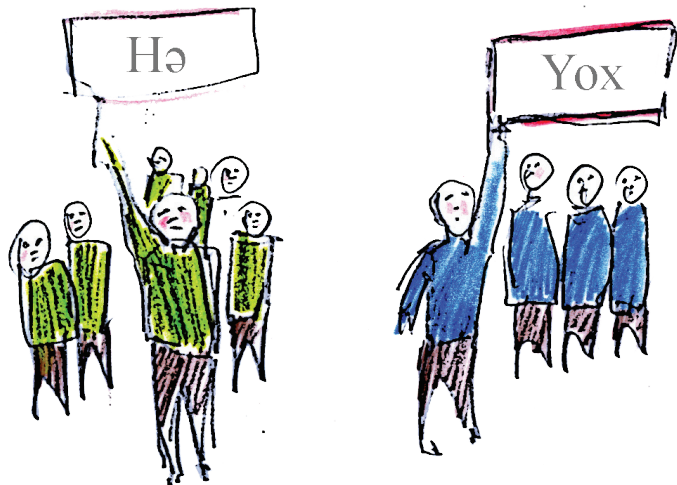

(Fransanın ilk konstitusiyası referendumla təsdiq edilib. XIX-XX əsrlərdə İsveçrədə Konfederasiya səviyyəsində 235-dən çox referendum keçirilib).

olunur. Ratifikasiya fərmanında aşağıdakılar göstərilir: müqavilənin təsdiq olunması, müqavilənin mətni, müqaviləyə əməl olunması, imza və dövlət möhürü. Dövlət imzaladığı müqaviləni ratifikasiya etməkdən imtina edə bilər. Bu, qanunsuz hərəkət deyil. Ratifikasiya haqqında qaydalar müqavilədə əks olunmur.

Referendum

Latinsözü “*referendum*” xəbərverilməli olan deməkdir. Demokratiyanın mühüm xüsusiyyətlərindəndir. Referendum xalq hakimiyyətinin bariz nümunəsidir. Bu, ümumxalq səsverməsidir və seçkilərdən fərqlənir. Seçkilərdə müəyyən vəzifəyə namizədlər olur, referendum isə müəyyən məsələlər üzrə keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə referendum yolu ilə həll olunan məsələlər bunlardır: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi, ona dəyişiklik və əlavələrin olunması, Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi. Üç məsələ referendumda çıxarıla bilməz: vergilər və dövlət büdcəsi; amnistiya və əfv etmə; qanunvericilik və icra hakimiyyətinə vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin olunması. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilməsi üçün 1995-ci il noyabrın 12-də, 2002-ci il avqust 24-də, 2009-cu il martın 18-də referendum keçirilib. Azərbaycan xalqı hüquq və mənafeləri ilə bağlı hər bir məsələni referendumda çıxara bilər.

Region

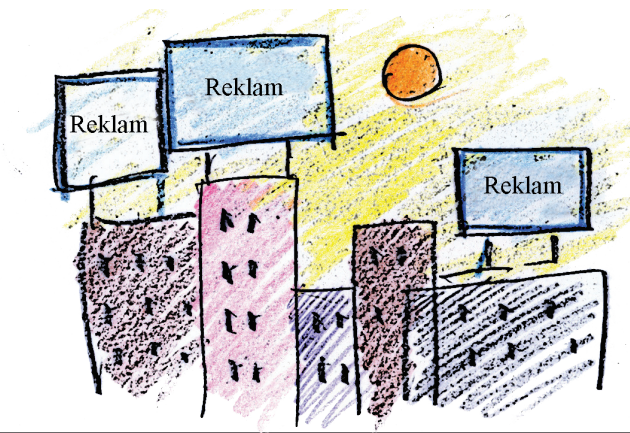
Latın sözü “*regio*” ölkə, vilayət deməkdir. Elə bir ərazidir ki, coğrafi xüsusiyyətlərinə, bütövlüyü və elementlərinə görə müəyyən olunur. Məsələn, iqliminə və iqtisadi mövqeyinə görə seçilən Lənkəran iqtisadi regionu özündə Lənkəran, Astara, Masallı, Lerik və Yardımlı inzibati rayonlarını birləşdirir. Bu regiona subtropik iqlim qurşağı xasdır və sitrus meyvələri ilə tanınır. Quba-Xaçmaz iqtisadi regionundan magistral və dəmir yolları keçir, kənd təsərrüfatı, emal və yeyinti sənayesi inkişaf edib. Şəki-Zaqatala iqtisadi regionu mineral və xammal istehsalı ilə məşhurdur, fındıq, qoz, şabalıd bağları çoxluq təşkil edir, turizm sahəsi geniş inkişaf edib. Hər regiona bir neçə rayon daxil olur.

Reket

Reket italyan sözü olan “*ricatto*”dan yaranıb, hədələmə deməkdir. Təşkilatlanmış bir dəstə cinayətkarın hədələməklə, zor tətbiq etməklə, girov götürməklə törətdiyi zorakılıqdır. Reket sözünü ABS-a italyan (əsasən Siciliyadan) köçkünləri gətirib. İngilis dilindən “*racket*” sözü “hər hansı təşkilatlanmış cinayətkar fəaliyyət” mənasını verir.

Reklam

Latın sözü “*reclamare*” təsdiqləmək, qışqırmaq mənasını verir. Reklam məlumatlandırma vasitəsidir. İnsanların hansısa məhsulu almağına, xidmətdən istifadə etməyinə və ya siyasi namizədi yaxud onun ideyasını dəstəkləməsinə təsir etmə məqsədi daşıyır. Reklamı ötürmək

üçün televiziya, radio, qəzet, internet və başqa vasitələrdən istifadə edilir. Əvvəllər Romanın bazar satıcıları yaxşı səsli insanlara, carçılara dükanlarda satdıqları malın adını qışqırdaraq reklam edirdilər. İlk reklam agentliyini Filadelfiyada Volni Palmer 1841-ci ildə açıb. Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il oktyabrın 3-də “Reklam haqqında” qanunu qəbul olunub. Qanun Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslərin əmtəə, iş və xidmət bazarında reklam istehsalı, yerləşdirilməsi və yayımı prosesində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyir. Sosial reklam, yolverilməz reklam və əksreklam fərqləndirilir. Sosial reklam qeyri-kommersiya xarakterlidir, yəni satış, xidmət məqsədi daşımır. Dövlətçiliyin, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi uğrunda görülən işlərin, maarifləndirmə, milli, hərbi vətənpərvərlik hisslərini gücləndirən, əhalidə nikbinlik və s. formalaşdıran reklamdır. Yolverilməz reklam yanlış, qeyri-etik, bilərəkdən yalan olan, məzmunu, yayılma yeri baxımından qanunvericiliyə zidd olan reklamlardır. Əksreklam yolverilməz reklam, reklamın doğurduğu nəticələri aradan qaldırmaq üçün yayılır.

Repatriasiya

Latın sözü “*repatriate*” vətənə dönüş deməkdir. İnsanlar vətəndaşı olduğu, daimi yaşadığı və ya mənsub olduğu ölkədən müəyyən səbəblər üzündən çıxır, yerini dəyişir və ya qaçqın düşür. Onların yenidən mənsub olduğu ölkəyə qayıtmalarına repatriasiya deyilir. Repatriasiya adətən, beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Dövlətlər bunu müqavilədənəkar da həyata keçirə bilər. Bunun üçün dövlətlər maraqlı olmalıdır. Mənsub olduğu ölkədən qaçqın düşən şəxslər barəsində bu qaçqınların pənah gətirdiyi dövlət könüllü repatriasiya həyata keçirə bilər, o şərtlə ki, insan hüquqlarına əməl olunsun. Onlar mənsub olduqları ölkəyə qayıtdıqda, onları təhlükə gözləmirsə, dövlət bu fəaliyyəti həyata keçirə bilər.

Resessiya

Latın sözü “*recessus*” geri çəkilmə deməkdir. Resessiya iqtisadi termdir. İqtisadi yüksəlişin get-gedə aşağı düşməsidir. Düşmə ümummilli məhsulun sıfıra bərabər yüksəlişi kimi, yəni “heç bir

yüksəliş yoxdur” kimi qiymətləndirilir. Bir qayda olaraq, bir ölkənin iqtisadiyyatı başqa ölkənin iqtisadiyyatı ilə sıx bağlıdır. Buna görə də bir ölkədə iqtisadiyyatın aşağı düşməsi başqa ölkələrdə də iqtisadiyyatın düşməsinə, hətta dünya birjalarının iflasına səbəb ola bilər. Resessiyanın nəticəsi olaraq maliyyə böhranı yaranır, işsizlik artır. Resessiyanın yaranmasının səbəbi kimi maliyyə sisteminin düzgün tənzimlənməməsi göstərilir. Uzun illər boyu düzgün balanslaşdırmama toplanır və nəticədə resessiya gətirib çıxarır.

Residivist

Şəxs cinayət törədir və bunun üçün məhkəmə hökmü ilə məhkum olunur. Residivist məhkum edildikdən sonra yenidən bir və ya bir neçə cinayət törətmiş şəxsdir. Residivistin ictimai təhlükəliliyi böyükdür. Residivistlərə cəza təyin edilərkən, daha ciddi cəza növləri təyin olunur. Cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı və nəticələri, eyni zamanda yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır. Törətdiyi cinayətə görə məhkumluğu ödənilməmiş və ya üzərindən götürülməmiş şəxs də yenidən cinayət törətdikdə residivist sayılır. Residiv xüsusi və ümumi olur. Xüsusi residiv yeni cinayət obyektinə, təqsir formasına, şəxsin hərəkətlərinin xarakterinə görə əvvəllər edilmiş cinayətlə oxşardır. Ümumi residivdə isə yeni cinayət əvvəlki cinayət ilə oxşar olur.

Respublika

Latın sözü “*respublica*” xalq işi deməkdir. Respublika dövlət idarəçilik formasıdır. Xalqın seçdiyi idarəetmə formasıdır. Ali hakimiyyəti xalqın müəyyən müddətə seçdiyi orqanlar idarə edir. Hazırda 140 dünya ölkəsi respublika idarəçilik formasına əsaslanır. Respublikada dövlət başçısı, parlament (qanunvericilik hakimiyyəti) və başqa ali hakimiyyət orqanları qanunla müəyyən olunmuş dəqiq müddətə seçilir. Respublikada hakimiyyətin mənbəyi xalq hesab olunur. Respublikanın əsas tipləri: prezidentli respublika, parlamentli respublika, qarışıq respublika. Prezidentli respublikada prezident həm dövlət, həm də hökumət başçısıdır. Hökumətin tərkibini Prezident təyin edir, vəzifədən uzaqlaşdırır. Məsələn, ABŞ, Meksika, Venesuela. Parlamentli respublikada isə prezident dövlətin, Baş nazir isə hökumətin başçısıdır. Baş nazir seçkilərdə qələbə çalan partiyanın lideridir.

Azərbaycan Respublikası prezidentli respublika hesab olunur.

Respublika günü hər il mayın 28-də qeyd olunur. Bu tarix 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının (və ya Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti) yaradılması ilə bağlıdır. Azərbaycan Demokratik Respublikasını Tiflis şəhərində Azərbaycan Milli Şurası bəyan etmişdi. ADR Yaxın Şərqdə ilk demokratik dövlət olub.

Hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır. Almaniya Federativ Respublikası, Türkiyə, Hindistan bu tip ölkələrdəndir. Qarışıq tipli respublikalara Fransa və Rusiyanı misal gətirmək olar. Belə ölkələrdə prezidenti əhali seçir və prezident icra hakimiyyətinin başçısı kimi hökuməti təşkil edir. Hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bu tip idarətmə sistemlərində prezident parlamenti vaxtından əvvəl buraxa bilər. Latin Amerikasında, Tropik Afrikada superprezidentli respublikalara da rast gəlinir.

Restitusiya

Latin sözü “*restitutio*” əvvəlki vəziyyəti bərpa etmək, ödəmək, qaytarmaq, qaydaya salmaq deməkdir. Restitusiya cavabdehlik formalarından biridir. Cavabdehliyi beynəlxalq hüququn subyektləri daşıyır. Ölkədə hər hansı bir qanunsuz akt baş verir və ölkədə vəziyyət dəyişir (məsələn, əmlak talanır). Ölkənin əvvəlki vəziyyətinin bərpası restitusiyadır. Restitusiya tələbini ərazisindən əmlakı talanmış ölkə edir. Tələb irəli sürən ölkə əmlak hüququna dair bütün sübutları toplamalıdır. Dövlət iddianı sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra altı ay ərzində irəli sürür. Məsələn, İkinci Dünya müharibəsindən sonra 1947-ci ildə bağlanan sülh müqaviləsinə görə İtaliya başqa dövlətlərdən qarət etdiyi qızılı qaytarmağı öhdəsinə götürdü. Mülki hüquqda da Restitusiyadan istifadə olunur. Mülki hüquqda restitusiya etibarsız əqd üzrə əldə olunmuş əmlakın qaytarılması deməkdir. Birtərəfli və ikitərəfli restitusiya fərqləndirilir.

Rüsum

Rüsum ərəb mənşəli sözdür, vergi, gömrük haqqı, kirayə haqqı deməkdir. Qanunvericiliklə müəyyənlanmış qaydada dövlət orqanlarının müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslərə göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə dövlət büdcəsinə ödənilən məcburi ödənişdir. Orta əsrlərdə rüsumu dövlət, feodal və şəhərlər yollar və körpülərdən istifadəyə görə tuturdu. Eyni zamanda məhkəmə proseslərinin aparılmasına görə və başqa funksiyalara görə rüsum tutulurdu. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət rüsumu haqqında” Qanununa əsasən dövlət rüsumunun tutulduğu hallar bunlardır: məhkəməyə verilən iddia ərizələri, şikayət ərizəsi, notariat kontorları və dövlət orqanlarında notariat hərəkətlərinin aparılması, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı, Azərbaycan

Respublikası vətəndaşlarına və Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi, vətəndaşlığa qəbul olma və vətəndaşlıqdan çıxma, əcnəbilərə qeydiyyat vəsiqəsinin verilməsi, lisenziyanın alınması, hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və yenidən qeydiyyatı, qiymətli kağızların qeydiyyata alınması və dövlət reyestrinə daxil edilməsi, Azərbaycan Respublikası ərazisində beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsi və s.

Rüşvət

Rüşvət vəzifəli şəxsin hansısa xidmət müqabilində aldığı maddi dəyərlərdir (pul və ya əmlak). Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq rüşvət vermə və ya rüşvət alma cinayət əməli hesab olunur. Rüşvətin genişlənməsi korrupsiyaya gətirib çıxarır. Rüşvətxorluq – korrupsiyanın ən qədim və ən çox yayılmış təzahür formalarından biridir. Rüşvət vermə bir kəsin haqqı çatmadığı nəyisə əldə etmək məqsədilə, başqa şəxsə pul, hədiyyə verməklə, qanunları pozaraq əldə etməsi deməkdir. Rüşvət alma isə vəzifəli şəxslərin tutduqları vəzifələrdən sui-istifadə edərək qanunsuz işi görmək üçün aldıkları pul və ya hədiyyədir. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə vəzifəli şəxslərin çeşidli hərəkətlər etməsilə bağlıdır. Bunu çeşidli formalarda həyata keçirirlər: nəzarət orqanlarını aldatmaqla, dövlətin əmlakını xərcləməklə, vətəndaşların əmlakını ələ keçirməklə, onların Konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını, azadlıqlarını pozmaqla. Vəzifəli şəxs səlahiyyətlərindən açıq-aşkar kənara çıxan hərəkətlər etdikdə, məsələn, məhkəmə qərarı olmadan şəxsi tutan müstəntiq vəzifə səlahiyyətlərini aşmış olur.

Rüşvət alma

Rüşvət alma passiv rüşvətxorluq da adlanır. Rüşvət alma dedikdə, vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək, hər hansı bir hərəkətə və ya hərəkətsizliyə görə birbaşa və ya dolaylı yolla, şəxsən və ya vasitəçidən istifadə etməklə maddi və s. neməti və sair neməti, imtiyazı və ya güzəşti istəməsi və ya alması, yaxud bu barədə təklif və ya vədi qəbul etməsi başa düşülür. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 311-ci maddəsində bu, əksini tapıb. Rüşvət alma 4 ildən 8 ilədək azadlıqdan məhrum etmə, qanunsuz hərəkətlərə görə rüşvət aldıqda 5 ildən 10 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalanır.

Rüşvət verən şəxs vəzifəli şəxsin tətbiq etdiyi hədə-qorxu nəticəsində rüşvət verdikdə və ya rüşvət vermə haqqında dövlət orqanına könüllü məlumat verdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Rüşvət vermə

Rüşvət vermənin başqa adı aktiv rüşvətxorluqdur. Rüşvət vermə, yəni xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar hər hansı hərəkətin edilməsi və ya belə hərəkətin edilməsindən imtina olunması müqabilində vəzifəli şəxsə onun özü və ya üçüncü şəxslər üçün birbaşa və ya dolayı yolla, şəxsən və ya vasitəçidən istifadə etməklə maddi və s. nemət, imtiyaz və ya güzəşt təklif olunması, vəd edilməsi və ya verilməsidir. Rüşvət verən şəxs vəzifəli şəxsin tətbiq etdiyi hədə-qorxu nəticəsində rüşvət verdikdə və ya rüşvət vermə haqqında dövlət orqanına könüllü məlumat verdikdə, cinayət məsuliyyətindən azad edilir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 312-ci maddəsində rüşvət vermə ilə bağlı müddəalar göstərilib. Rüşvət vermə böyük məbləğdə cərimə cəzasından 5 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə, bilə-bilə qanunsuz hərəkətlər etməyə görə və təkrar rüşvət vermə 8 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Sahibkarlıq

Sahibkarlıq iqtisadi kateqoriyadır. Bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Şəxsi gəlir əldə etmək məqsədilə qanunda qadağan olunmayan təsərrüfatla məşğul olmaqdır. Xüsusi mülkiyyətlə və bazarla sıx bağlıdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti əsasən iqtisadi cəhətdən azad olan insanların əməyinə əsaslanır. Kapitalizm dövründə sahibkarlıq ən yüksək mərhələsinə çatdı. Çünki hər kəsə iqtisadi azadlıq verir. İqtisadi azadlıq insanın iqtisadi resursları (kapital, iş qüvvəsi) üzərində sərəncam vermək hüququnun olmasıdır. Sahibkarlıq biznesdən fərqli olaraq daha genişdir və bazar iqtisadiyyatının daimi prosesidir. Mülkiyyət göstəricisinə görə fərdi (xüsusi), kollektiv və dövlət sahibkarlığı fərqlənir. İqtisadi fəaliyyətinin həcminə görə isə kiçik, orta və iri sahibkarlıq olur. Vergi, gömrük, bank-kredit və başqa sahələrdə çatışmazlıqlar, dövlət məmurlarının özbaşınalığı və s. sahibkarlığın inkişafına mane olan amillərdir.

Sammit

İngilis sözü “*summit*” yüksək, yuxarı deməkdir. Sammit diplomatik görüş və konfranslardır. Sammit dövlət başçıları, hökumət başçıları, xarici işlər nazirləri səviyyəsində keçirilir. Misal kimi ATƏT-in zirvə görüşlərini göstərmək olar. Avropa qitəsində təhlükəsizlik məsələləri, Avropada adi silahlı qüvvələrə dair müqavilə problemləri, eləcə də, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının vəzifə və hədəfləri ATƏT-in sammitlərində müzakirə olunur və əməkdaşlığa dair yekun sənədlər imzalanır. ATƏT-n son sammiti 2010-cu il dekabrın əvvəlində Astanada keçirilib. Yekun olaraq imzalanan Astana Bəyannaməsi Helsinki Yekun Aktının 35 illiyinə həsr olunub. Bəyannamədə münaqişələr mövzusunə ümumi şəkildə toxunulub. Sənəddə “ATƏT regionunda mövcud münaqişələrin dinc yolla, müəyyən olunmuş formatlar çərçivəsində danışıqlar əsasında, BMT Xartiyasında, Helsinki Yekun Aktında əks olunmuş beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinə tam əməl olunması yolu ilə həlli cəhdlərinin gücləndirilməsinin vacibliyi” vurğulanır. Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsi mövzusunə Astana sammitində Minsk qrupunun həmsədrləri xüsusi toxunublar.

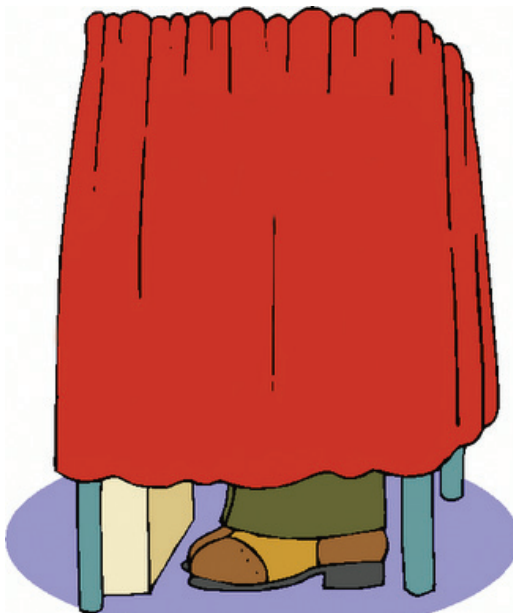
Sanksiya

Sanksiya hüquq normasının tərkib hissəsidir. Dövlətin qanunla müəyyən etdiyi məcburi təsir tədbiridir. Dövlət orqanları qanunla nəzərdə tutulan göstərişləri yerinə yetirməyənlərə və ya lazımi qaydada yerinə yetirməyənlərə məcburi təsir vasitələri – sanksiya tətbiq edə bilər. Bunlar intizam xarakterli (töhmət, işdən çıxarma), əmlak xarakterli (cərimə, dəbbə pulu, peniya və zərərin ödənilməsi), inzibati (cərimə) və cinayət xarakterli (azadlıqdan məhrum etmə) ola bilər. Qanunla tənzimlənən davranış qaydasının, şəxslərin hüquq və vəzifələrinin pozulmasına görə tətbiq olunur. Sanksiya hüquq pozuntusunun dərəcəindən asılı olaraq təyin edilir. Sanksiya məsuliyyət yaradır.

Seçki hüququ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinə görə vətəndaşların seçmək, seçilmək, referendumda iştirak etmək hüququ var. Seçkilər ümumi, bərabər və birbaşa keçirilir. Ümumi seçki hüququna görə, qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatan bütün vətəndaşlar irqindən, milliyətindən, cinsindən, dinindən, sosial vəziyyətindən, mənsəyindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ayrı-seçkiliyə yol verilmir. Bərabər seçki hüququna əsasən hər bir vətəndaşın bir səsi var, hər bir səs hüququ qüvvəsi eynidir.

Birbaşa seçki hüququna görə, seçicilər Milli Məclis deputatları, prezident və bələdiyyə üzvlərinin seçilməsində birbaşa özləri səs verməklə iştirak edirlər, başqa şəxsin əvəzinə səs vermək qadağandır. Seçkilər və referendum zamanı səsvermə gizli olmalıdır. Aktiv və passiv seçki hüququ

fərqlənir. Aktiv seçki hüququndan, yəni səsvermə hüququndan 18 yaşına çatmış hər bir vətəndaş istifadə edə bilər. Passiv seçki hüququ isə şəxslərin hər hansı vəzifəyə seçilmək üçün namizədliyini irəli sürməsidir. Vətəndaşlar seçkili vəzifəyə yalnız qanunla nəzərdə tutulan yaşa çatdıqdan sonra namizədliyini verə bilərlər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə Prezidentlik üçün 35 yaş, Milli Məclis deputatı üçün 25 yaş, bələdiyyə üzvü olmaq üçün 21 yaş müyyən olunub.

Senat

Latın sözü “*Senatus*”dan yaranıb ağsaqqal deməkdir. Senat sözünün qədim tarixi var. Qədim Romada ali dövlət orqanlarında olub. Bizim eradan əvvəl VI əsrə yaxın son çar dövründə patrisiya nəsiləri ağsaqqallar şurasından meydana gəlib. Respublikanın yaradılması

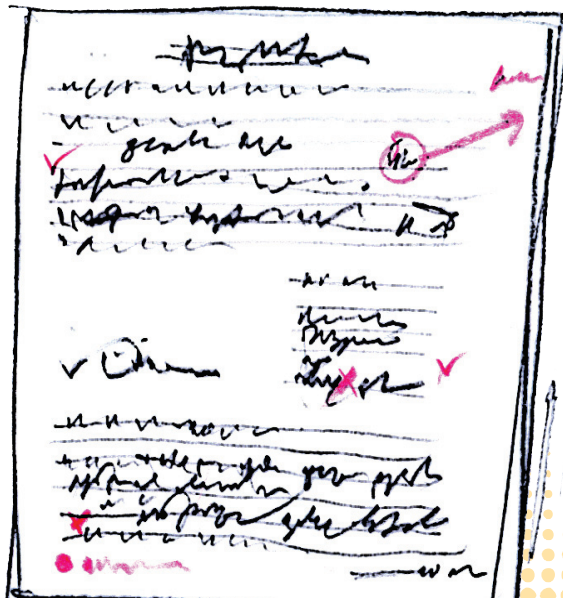
Dünyanın ən məşhur axtarış saytı olan Google Çində daxili internet xətləri ilə (pro-vayder) içindəki keş (inglis dilindən “cash”) səhifələrinə daxil olma bağlanıb. Bu keş senzura ilə məhdudiyyət qoyulmuş müəyyən səhifələrə girişi qadağa edirdi. Google özü axtarış sisteminin Çin variantına keşin baxılması məhdudiyyətlərini götürənə qədər bu, davam etdi.

SSRİ dövründə senzuradan bir çox azərbaycanlı yazıçı və müəllifləri cəzalandırmaq üçün istifadə olunub. Bu müəlliflər əsərlərinə görə haqsız yerə həbsə salınmış, sürgünə göndərilmiş və edam edilmişdi.

ilə senat ictimai həyat üçün böyük önəm daşımağa başladı. Senatlar rütbələrinə uyğun vəzifələr tuturdu. Qanunvericiliyi tədqiq edir, magistratların fəaliyyətlərinə nəzarət edir, xarici siyasət məsələlərini həll edir, maliyyə məsələlərinə nəzarət edir, məsləhətlər verirdilər. Çağdaş dövrdə də bu termin işlədilir. Məsələn, ABŞ-da senat ABŞ konqresinin Yuxarı Palatasıdır. Senat 100 nəfərdən ibarətdir, hər ştatdan iki senator altı il müddətinə seçilir. Eyni zamanda Fransa, İtaliya, Qazaxıstan, Braziliya, Polşa, Rumıniya, Çexiya, Avstraliya, Belçika, İspaniya, Venesuela, Kolumbiya və başqa ölkələrdə də bu təcrübə var. Rusiyada 1711-1917-ci illərdə senat ali dövlət orqanı olub, imperatora tabe idi. XIX əsrin I yarısından etibarən dövlət məmurları və dövlət müəssisələrinə nəzarət edən Ali məhkəmə orqanı olub. Bəzi ölkələrdə isə Ali məhkəmələrin tərkibində şöbələrdir. Federal Konstitusiyası Məhkəməsinin senatını buna misal göstərmək olar.

Senzura

Latin sözü “*censura*” ümumi nəzarət deməkdir. Senzuradan informasiya, məhsul, musiqi və səhnə ifaları, təsviri sənət əsərləri, kinematofografiya əsərləri, radio və televiziya, veb sayt və portallar keçir. Bəzi hallarda ideya və hadisələrin yayılmasının qarşısını almaq üçün də Senzura tətbiq olunur. Senzuranın yaradılmasında dövlətin əsas məqsədi zərərli və ya arzuolunmaz informasiyanın yayılmasının qarşısını almaqdır. Senzura sözün,

çapın, televiziyanın və informasiyanın bir çox növlərinin azadlığını məhdudlaşdıran formadır. Bu, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlətin, cəmiyyətin maraqlarını qoruyur. Senzuranın yaradılmasının səbəbi kimi insanların ümumi işlərini ehtiyatsız tutmaması, məqsəd və vasitələrin düzgün seçilməsinə əmin olmaqdır.

Senzuranın çeşidli formaları var. İlk senzura – çap (qəzet, jurnal, kitab və s.), musiqi əsərinin ifası, pyesin səhnələşdirilməsi və s. üçün qabaqcadan alınan icazədir. Müəlliflər dövlət orqanına icazə üçün müraciət edir. Sonrakı senzura – artıq çap olunmuş, ifa olunmuş və s. hallarda məhdudlaşdırıcı tədbirlərin görülməsi və ya fiziki və hüquqi şəxslərə qarşı münasibətdə qaydaların pozulduğuna görə sanksiyanın tətbiq olunmasıdır. Cəzalandırıcı senzura – senzura qaydalarının pozulmasına görə məhkəməyə şikayət verilməsidir. İnternet-senzura müasir dövrdə geniş yayılmış senzura növlərindəndir. İnternet-senzura Dövlət senzurasının nəzarəti altında şirkətlərin mənbələrinin qorunmasına yönəlib.

Sertifikat

Fransız sözü *“certificat”*, latın sözü *“certifico”* təsdiq edirəm deməkdir. Müəyyən faktı təsdiq edən şəhadətnamədir. Dövlət orqanları müəyyən malın keyfiyyətini təsdiq edən sənəd kimi də verir. Konfrans, təlim, tədbir və s. iştiraka görə də iştirakı təsdiq edən sertifikat verilir.

Səfirlik

Səfirlik diplomatik orqandır. Səfirliyə səfir və ya birinci dərəcəli diplomatik nümayəndə başçılıq edir. Beynəlxalq münasibətlər təcrübəsində fəvqəladə səfir anlayışı da var. Fəvqəladə səfir milli bayram təntənəsində, dövlət başçısının dəfnində, yeni seçilmiş ölkə rəhbərinin andiçmə mərasimində və başqa hallarda iştirak üçün göndərilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa Şurası və başqa iri miqyaslı təşkilatlar nəzdində səfirliklər yaradılır. Onlara diplomat səfir başçılıq edir. Səfirlik Xarici İşlər Nazirliyinə tabe olur. Səfirliyin işçiləri aşağıdakı kimi sıralanır: Fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, birinci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli elçi, ikinci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli elçi, birinci dərəcəli müşavir, ikinci dərəcəli müşavir, birinci dərəcəli birinci katib, ikinci dərəcəli birinci katib, birinci dərəcəli ikinci katib, ikinci dərəcəli ikinci katib, üçüncü katib, attaşə. Səfirlikdə işləyən şəxslər işlərini aşağıdakı qruplar üzrə bölürlər: xarici siyasət, iqtisadi məsələlər, daxili siyasət, ikitərəfli münasibətlər, ikitərəfli mədəni əməkdaşlıq, konsulluq şöbəsi. 2006-cı il mayın 25-də “Azərbaycan Respublikası Səfirliyi haqqında Əsasnamə” qəbul edilib. Əsasnamənin

ümumi müddəalarında deyilir: “Azərbaycan Respublikasının səfirliyi qəbul edən dövlətdə Azərbaycan Respublikasını təmsil edən diplomatik xidmət orqanıdır. Səfirlik Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarı ilə təsis edilir. Səfirlik Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin rəhbərlik etdiyi diplomatik xidmət orqanlarının vahid sisteminə daxildir”. Səfirlik Azərbaycan Respublikasını təmsil edir, qəbul edən dövlətdə Azərbaycan Respublikasının vahid xarici siyasət xəttini səlahiyyətləri daxilində həyata keçirir, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını, suverenliyini, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlərin toxunulmazlığını, siyasi, iqtisadi və başqa maraqlarını diplomatik üsul və vasitələrlə təmin və müdafiə edir, vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin hüquq və maraqlarını müdafiə edir, diplomatik və konsul əlaqələrini həyata keçirir, rəsmi nümayəndə heyətlərinin səfərlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsinə kömək edir.

Səlahiyyət

Səlahiyyət Dövlət orqanının, vəzifəli şəxsin, ictimai təşkilatın orqanının hüquq və vəzifələrinin toplusudur. Bu səlahiyyətlər qanunvericiliklə müəyyən olunur və konstitusiyaya əsaslanır.

Sərbəst toplaşmaq azadlığı

Sərbəst toplaşmaq dedikdə, dinc, silahsız yığışmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək başa düşülür. Dövlət orqanlarını qabaqcadan məlumatlandırmaqla keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 49-cu maddəsinə əsasən hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı var.

Sərəncam

Sərəncam Dövlətin icraedici orqanının verdiyi, məcburi xarakter daşıyan, vəzifəli şəxsə, dövlət orqanına səlahiyyət verən, vətəndaşlar və şəxslər üçün məcburi qüvvəsi olan, normativ xarakter daşımayan qanun qüvvəli aktdır.

Sərhəd

Sərhəd dövlət ərazisinin hüdudlarını müəyyən edən xətt və bu xətt üzrə keçən şaquli səthdir. Dövlət ərazisinə quru və su ərazisi, yerin təki, dəniz və hava fəzası daxildir. Sərhədləri öyrənən elm limologiya adlanır. Siyasi coğrafiyanın bir istiqamətidir. Dövlət sərhədləri quru, çay, göl, dəniz və hava sərhədlərinə bölünür. Quru sərhədi bir dövlətin ərazisini başqasından ayıran xətdir. Bu xətt dövlətlərin razılığı əsasında müəyyən olunur. Çay və göl sərhədləri də dövlətlərin razılığı əsasında müəyyən olunur. Adətən çayın (və ya onun qolunun) və gölün orta q nöqtəsi sərhəd kimi götürülür. Dəniz sərhədi ya dövlətin daxili aktı ilə, ya da qarşı dövlətlə razılıq əsasında müəyyən olunur. Hər bir halda sərhəd müəyyən olunarkən beynəlxalq hüquq normalarına əməl olunmalıdır. Ərazi sularının eni 3 dəniz milindən 12 dəniz milinə qədər müəyyən olunur. Hava sərhədi isə quru və su sərhədi üzərindən keçən xəyali şaquli xətdir. Açıq sərhədlər də olur. Şengen razılaşmasına uyğun olaraq Avropa İqtisadi Birliyinə daxil olan ölkələr arasında sərhədlər açıqdır. Yəni, yalnız bu ölkələrin vətəndaşları həmin ölkələrin sərhədlərindən sərbəst şəkildə keçə bilərlər.

Sərhədlərin pözülməzliyi prinsipi

Sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipinə əsasən dövlətlərin razılığı olmadan heç bir dövlətin sərhədi dəyişdirilə bilməz. Bu prinsip güc tətbiq etməmək və suveren (bax: Suverenlik) bərabərlik prinsipi ilə bağlıdır. Dövlətlər bir-birinə qarşı ərazi iddialarından, sərhədlərə ola biləcək bütün qəsdlərdən imtina etməlidirlər.

1 dəniz mili = 1852 metrdir

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən sərhədlər yalnız referendum yolu ilə dəyişdirilə bilər.

Sığınacaq hüququ

Şəxs vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı ölkədə siyasi təqiblərə məruz qalır. Bunun üçün də o, başqa dövlətə sığınacaq üçün xahişlə müraciət edir. Təqibdən yaxa qurtarmaq üçün şəxs başqa dövlətin ərazisinə keçməyə və orada yaşamağa icazə alır. Dövlət sığınacaq hüququ verərkən bu şəxslərə normal şərtlərlə ərazisində yaşamağı təmin etməlidir. İki cür sığınacaq var: ərazi sığınacağı və diplomatik sığınacaq. Dövlət sığınacaq verdiyi şəxsi geri verə bilməz, həmin şəxsin fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşıyır. Siyasi sığınacaq almış şəxslərin hüquqi statusu vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusuna bərabərdir. Bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində sığınacaq almış şəxslər üçün mənzil, işədüzəlmə və s. ilə bağlı güzəştlər müəyyən edilib. Azərbaycan Respublikası da beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə (bax: Vətəndaşsızlıq) siyasi sığınacaq verir. Sığınacaq hüququ Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində (bax: İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 14-cü maddə) və Ərazi Sığınacağı haqqında Bəyannamədə təsbit olunub. Sığınacaq vermək dövlətin vəzifəsi deyil, hüququdur.

Sionizm

“*Sion*” İncil kitabında Qüdsə (Yerusəlimə), Yəhudi çarlığına, İsrail xalqına, İsrailə verilən addır. Sionizm terminini ilk dəfə 1885-ci ildə Xovevey Sion hərəkatının ideyalarını təbliğ edən Natan Birnbraun işlədib. Hərəkat yəhudi xalqının və dilinin tarixi vətəninə inkişaf etdirilməsi uğrunda idi. 1897-ci ildə birinci sionist konqresi çağırılıb. Avstriya jurnalisti Teodor Hertslin rəhbərliyi ilə sionist təşkilatı yaradılıb. O, siyasi sionizmin banisi sayılır. Rəsmi sionizmin əsasında yəhudilərin Fələstinə qaytarılması və orada “Yəhudi dövləti”nin yaradılması ideyası dayanır. Qeyd edək ki, sionizm ideologiyası yaradılan vaxtdan yəhudilərin özləri də onu mübahisəli ideologiya sayır. 1975-ci il noyabrın 10-da BMT Baş Assambleyası SSRİ-nin gücü ilə (ərəb və “qoşulmayan” ölkələrin dəstəyi ilə) 3379 sayılı qətnaməsini qəbul etdi. Qətnamə sionizmi “rasizm və irqi ayrı-seçkiliyin bir forması” kimi dəyərləndirdi. 1991-ci il dekabrın 16-da İsrailin və ABŞ-in tələbi ilə bu qətnamə BMT Baş Assambleyasının qəbul etdiyi 4686 sayılı Qətnamə ilə ləğv edildi.

Teodor Hertsl “Yəhudi dövləti” kitabında (1896-cı il) yazır ki, antisemitizm problemini ancaq yəhudi dövləti yaratmaq yolu ilə həll etmək olar.

Silah

Silahın əsas iki növü var – odlu silah və soyuq silah. Odlu silaha avtomat, pulemyot, minomyot, karabin və başqaları aiddir. Qanunsuz olaraq odlu silah, onun komplekt hissələrini, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr və qurğular əldə etmə, başqasına vermə, satma, saxlama, daşıma və ya gəzdirmə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Bu halda yivsiz odlu ov silahı və həmin silah üçün döyüş sursatı istisnadır. Odlu silahın diqqətsiz saxlanması ilə yaranmış şərait nəticəsində həmin silahdan başqa şəxs istifadə etməsi ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Soyuq silah dəşici, dəşici-kəsici və başqa cür olur. Dəşici-kəsici silahlara xəncər, ov bıçağı və başqalarını göstərmək olar. Qanunsuz olaraq qaz silahını, soyuq silahı, atıcı silahı əldə etmə, satma və ya gəzdirmə, milli geyim ləvazimatı hesab olunan ərazilərdə və ya ovçuluq peşəsi ilə bağlı olaraq soyuq silah gəzdirmə halları istisna olmaqla, ictimai işlər, islah işləri və ya bir ilədən azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Lakin göstərilən əşyaları könüllü surətdə təhvil verən şəxs, onun əməllərində başqa cinayət yoxdursa, cinayət məsuliyyətindən azad edilir. Odlu silahı diqqətsiz saxlama da cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Çünki diqqətsiz saxlama ondan başqa şəxsin istifadəsi üçün şərait yaradır. Soyuq silahın saxlanması özlüyündə cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur, yalnız qanunsuz olaraq silah gəzdirmə, hazırlama, satmağa görə məsuliyyət yaranır.

Sivilizasiya

Latın sözü “*civilis*” vətəndaş, dövlət deməkdir. Sivilizasiya cəmiyyət və insanın tarixi inkişafını əks etdirən maddi və mənəvi dəyərlərdir. Başqa sözlə desək, maddi və mənəvi mədəniyyətin ictimai inkişafının dərəcəsidir. Terminin ilk yaranma tarixi fransız tarixçisi Lyusen Fevrin adı ilə bağlıdır. Anlayış barbarların anlayışına əks olaraq yaradılıb. Bu dövrdə sivilizasiya qədim tarixin, barbarlıq mərhələsindən sonrakı III dövrü ifadə edirdi. Lakin zaman keçdikcə sivilizasiya mənasını dəyişərək tarixi və coğrafi mədəniyyətlər toplusu ifadə etməyə başlayıb. Cəmiyyət sivilizasiyasının inkişafında texnika da böyük rol oynayır. Texnika, özəlliklə əmək alətləri, rabitə, bütün kommunikasiya sisteminin inkişafı sahələri çağdaş sivilizasiyaya təsir edən amillərdir.

Siyasət

Dövlət, hüquq, partiya, seçki sferaları, qərarların qəbulu mexanizmi, siyasi proses, siyasi münasibətlər, siyasi mədəniyyət və başqa amillər siyasət anlayışında birləşir. Siyasətin məqsədi hakimiyyəti əldə etmək, saxlamaq və onu möhkəmləndirməkdir. Siyasətin subyekti şəxs, təşkilat, ictimai qrup ola bilər. Onlar siyasəti yaradır. Siyasətin daxili subyektləri ilə yanaşı, beynəlxalq subyektləri də var. Bu, milli dövlətlər, regional, hökumətlərarası təşkilatlar (Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Avropa İqtisadi Birliyi, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və s.), BMT sisteminə daxil olan beynəlxalq hökumət təşkilatları (UNESCO *(inglis dilindən UNESCO “United Nations Educational Scientific and Cultural Organization” tərcümədə Elm, Təhsil və Mədəniyyət üzrə BMT deməkdir)*, Dünya Bankı, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və s.) qeyri-hökumət təşkilatlarıdır.

Siyasi mədəniyyət

Siyasi mədəniyyət insanların hakimiyyətə münasibətinin əsas cəhətlərini ifadə edir. İlk dəfə siyasi mədəniyyət anlayışını XVIII əsrdə alman filosofu və maarifçisi İ.Herder işlədib. Siyasi mədəniyyət siyasi proseslərdə iştirakçılığın üsul və metodlarının toplusudur. İnsanların siyasət, hakimiyyət haqqında fikirləri siyasi təcrübə nəticəsində formalaşır və nəticədə siyasi mədəniyyət yaranır. Siyasi mədəniyyət insanın müəyyən qrupa aid olduğunu dərk etmək, həmin qrupun mənafelərinin ifadə olunması üçün müəyyən davranış qaydalarını seçmək kimi funksiyaları əks etdirir. Tarixən siyasi mədəniyyətin üç əsas növü bəllidir: ənənəvi siyasi mədəniyyət (siyasi sistemin dəyişilməzliyi); silki demokratiya mədəniyyəti (insan hüquq və azadlıqları inkişaf etmədiyindən insanların böyük hissəsi siyasi sistemdə iştirak etmir); kütləvi siyasi mədəniyyət (insanların siyasi proseslərdə geniş iştirakı, bütün xalqın siyasi proseslərin iştirakçısına çevrilməsi).

Siyasi partiya

Siyasi partiya vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlət arasında əlaqələndirici vasitədir. Hakimiyyəti ələ almaq, yaxud hakimiyyətdə iştirak etmək məqsədilə müəyyən ideyanın və ya liderin fəal tərəfdarlarının birləşdiyi məqsədyönlü və mütəşəkkil qrupdur. Partiyaların təsnifatı çeşidli əlamətlərə görə müxtəlif cür aparıla bilər. Ən geniş yayılmış bölgü demokratik və totalitar partiyalara ayrılmaqdır. Bu zaman partiyadaxili həyat, partiyanın cəmiyyətə münasibəti, siyasi həyatın ayrı-ayrı ünsürlərinə münasibəti nəzərdən keçirilir. Partiyaların əsas funksiyaları bunlardır: ictimai inkişafın məqsədlərini müəyyənləşdirmək, siyasi inkişafın strategiyasını və proqramını hazırlamaq, vətəndaşların siyasi fəallığına təsir etmək, peşəkar siyasətçilər yetişdirmək, ictimai rəyi formalaşdırmaq və s. Partiya sistemi dedikdə, çeşidli partiyaların bir-biri ilə və dövlətlə sabit, davamlı əlaqə və münasibətlər sistemi başa düşülür. Cəmiyyətdə olan ictimai-siyasi qaydalar, sosial struktur və başqa amillər partiya sisteminin xarakterini müəyyən edir.

Siyasi rejim

Siyasi rejim ölkənin siyasi durumunu göstərir. Ümumilikdə isə siyasi rejim dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin metod və üsullarının toplusu deməkdir. Siyasi rejimə təsir edən amillər bunlardır: siyasi və milli qüvvələrin nisbəti; fərdlərin və vətəndaş cəmiyyətinin siyasi yetkinliyi; coğrafi-siyasi şərait; rəhbər dövlət xadimlərinin (siyasi liderlərin) şəxsiyyəti. Siyasi rejimlər aşağıdakı əlamətlərinə görə qruplaşdırılır. 1) Hakimiyyətin sosial bazasına görə (demokratiya, aristokratiya, plutokratiya (varlı yuxarı təbəqələrin hakimiyyəti), oliqarxiya, teokratiya, oxlokratiya (keçid dövrlərində inqilabi sarsıntılar zamanı təsadüf olunur, kütlənin hakimiyyətidir); 2) Siyasi fəaliyyət metodlarına görə (demokratiya (parlamentli, prezidentli), totalitarlıq, avtoritarlıq); 3) Sosial tərəqqiyə münasibətinə görə (inqilabi, mütərəqqi, liberal, mühafizəkar, mürtəce). Siyasi rejim anlayışına dövlət orqanları ilə yanaşı siyasi partiyaların və başqa ictimai birliklərin fəaliyyəti, onların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibəti, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilib-edilməməsi daxildir. Siyasi rejim iki yerə bölünür: avtoritar rejim və demokratik rejim. Avtoritar rejimin xüsusiyyətləri bunlardır: ölkədə yeganə partiya hakimdir, insan hüquq və azadlıqlarının

təmin olunması üçün şərait yaradılmır və s. Avtoritar rejimin növləri faşizm, hərbi rejim, teokratik rejim, kommunist rejimi, rasist rejimdir. Demokratiya rejimli ölkələrdə isə hakimiyyətin mənbəyi xalqdır. Bu dövlətlərdə insan hüquq və azadlıqları təmin olunur.

Son zərurət

Son zərurət anlayışı cinayət hüququnda, inzubati hüquqda və mülki hüquqda var. Son zərurət vəziyyəti şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını, hüquqlarını, əmlakını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini bilavasitə qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaqdır. Təhlükə yarandığı zaman, onu aradan qaldırmaq üçün başqa vasitə mümkün deyildirsə, son zərurət həddinin aşılmasına yol verilir. Son zərurət həddinin aşılması cinayət və ya inzibati xəta sayılmır. Mülki hüquqda müdafiə zamanı son zərurət vəziyyətində edilən hərəkətlər hüquqa uyğun sayılır. Bu zaman başqa vasitələrlə qarşısı alınma bilməyən real təhlükəni önləmək üçün qarşısı alınmış təhlükəyə nisbətən daha az ziyan vurulur. Bu zaman vurulmuş ziyanın ödənilməsi vəzifəsi mənafeyi qorunmuş şəxsin üzərinə qoyula bilər.

Soyqırım (bax: genosid)

Soyuq müharibə

1946-1990-ci illərin əvvəllərini əhatə edir. İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra faşizm üzərində qələbə milli-azadlıq mübarizəsini genişləndirdi. İmperializmin müstəmləkə sistemi dağılmağa başladı, yeni müstəqil dövlətlər meydana gəldi. Beynəlxalq siyasətdə iki xətt yarandı: ABŞ və onun müttəfiqlərinin xətti və SSRİ və onun rəhbərliyi ilə “xalq demokratiyası” adlandırılan dövlətlərin xətti. Beynəlxalq işlərdə iki xəttin mübarizəsi kapitalist və sosialist dövlətləri arasındakı mübarizəni əks etdirirdi. Bu, iki tərəf arasında gərgin qarşıdurma idi.

Statut

Latın sözü “*Statutum*”, “*statuo*” qərara alıram deməkdir. Dövlətdaxili və beynəlxalq təşkilatların təşkili və fəaliyyəti qaydasını müəyyən edən əsasnamə, nizamnamədir. Statutlara misal olaraq 1945-ci ildə qəbul olunan BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin (bax: Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi) Statutu, Böyük Britaniyada parlamentin bəzi qanunvericilik aktları, ABŞ-da konqresin bəzi aktlarını göstərmək olar.

Subvensiya

Latın sözü “*subveniere*” köməyə gəlmək deməkdir. Məqsədli təyinatına görə yerli idarəetmə orqanlarına dövlət maliyyə yardımı göstərilməsidir. Maliyyə vəsaiti dövlət büdcəsindən yerli büdcəyə ayrılır. Subvensiya məqsədli maliyyələşmə zamanı həmin məqsəd üçün və ya müəyyən müddətdə istifadə edilməyən vəsait geri qaytarılır. Eyni zamanda istifadə şərtləri pozulduğu halda da geri qaytarılan maliyyə vəsaitidir. Proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün yerli hakimiyyət orqanları mərkəzdən maliyyənin ayrılması üçün təşəbbüs göstərirlər. Subvensiya ayrılan istiqamətlərdən məktəb, xəstəxana və başqa əhəmiyyətli yerli sosial-iqtisadi infrastrukturun saxlanmasına yönəlir.

Suverenlik

Fransız sözü “*souverainete*” ali hakimiyyət deməkdir. Yəni dövlətin başqa xarici hakimiyyətlərdən müstəqilliyidir. Dövlətin zəruri əlamətlərindən biri suverenlikdir. Suveren dövlətin sərhədlərini başqa bir dövlət pozarsa, xalqın milli maraqlarına cavab verməyən qərarın verilməsinə məcbur edilsə, bu hallar suverenliyin pozulmasıdır. Dövlət suverenliyi anlayışını ilk dəfə fransız siyasətçisi və alimi Jan Bodēn XVI əsrdə işlədib. Suverenlik dövlətin hüquqi “keyfiyyəti”dir. Başqa sözlə, dövlətin suverenliyi ona imkan verir ki, ərazisində bütün qayda-qanunları yalnız özü müəyyənləşdirsin. Suverenliyi olmayan dövlət müstəqil dövlət hesab oluna bilməz. Çağdaş beynəlxalq hüququn yaranması ilə milli suverenlik, xalqın suverenliyi kimi anlayışlar yarandı. Milli suverenlik millətin başqa millətlərlə qarşılıqlı münasibət

qurmasında siyasi azadlığın olması deməkdir. Xalqın suverenliyi doktrinasını ilk dəfə XVII əsrdə fransız Jan Jak Russo işləyib: Xalq hakimiyyətin əsas mənbəyidir və ali hakimiyyətin yeganə qanuni daşıyıcısıdır.

Sübut

Sübut cinayət və mülki prosesdə obyektiv həqiqətin aşkara çıxarılması vasitəsi, faktiki məlumatdır. Sübut cinayət işinin və ya mülki işin düzgün həlli üçün önəmlidir. İşin qanuni, əsaslı və ədalətli həlli üçün önəmli halların müəyyən edilməsi, yoxlanması və qiymətləndirilməsi vacibdir. Cinayət prosesində cinayət hadisəsinin olub-olmaması, şəxsin cinayət törətməkdə təqsiri, cinayətin motivləri, təqsirli şəxslərin məsuliyyət dərəcəsi, zərərin xarakteri və məbləği, cinayətin törədilməsinə kömək etmiş səbəblər və şəraitə dair sübutlar toplanır. Sübut əhəmiyyətli hallar eyni zamanda şahidlərin, zərərçəkmiş şəxslərin, təqsirləndirilən şəxsin ifadələridir. Cinayət işində şəxsin təqsirli olmasını istintaqı aparan orqan sübut etməlidir, mülki işdə isə sübutetmə vəzifəsi iddiaçı və cavabdehin üzərinə düşür. Mülki prosesdə isə iddialar, tələblər, etirazları şərtləndirən hallar və s. sübutların köməyi ilə araşdırılır.

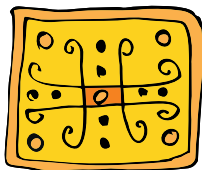
Sülalə

Sülalə əsasən monarxiya dövlətlərində olur. Sülalə hakimiyyəti Monarxiya dövlətlərində eyni kökdən, eyni ailədən olan monarxların varislik yolu ilə bir-birini taxt-tacda əvəz etməsidir. Tarixdə Çin, Qədim Misir, İran İmperiyası kimi dövlətlər bu tipdən idilər. Ailə üzvləri hakimiyyətdə olduğu müddətdə sülalənin qayda-qanunlarına əməl etməlidirlər. Bəzən hakimiyyətdə sülalə dəyişir, yeni dövr başlayır.

Sülh

Sülh hərbi münaqişə nəticəsində, münaqişə aparan dövlətlər arasında əldə olunan barışıqdır. Müharibə və sülh bəşəriyyəti daim düşündürən məsələlər olub. İnsanlar sülhü bütün dövrlərdə ən böyük nemət və sərvət kimi qiymətləndirib. Sülh anlayışı müstəqillik, suverenlik, təhlükəsizlik anlayışları ilə daim eyniləşdirilib. Tarixdə insanlar, dövlətlər sülhü əldə etmək üçün hətta dağıdıcı müharibələr aparıblar, çoxsaylı insan tələfatına səbəb olublar. Fasiləsiz müharibələr aparan insanlar tədricən dərk ediblər ki, bu, ziddiyyətlərin və problemlərin həlli yolu deyil. Sonradan insanlar təhlükəli həyat tərzindən və ənənədən uzaqlaşmaq məqsədilə addımlar atmağa başlayıblar. Belə bir addımın başlanğıcı Almaniyada dini yekcinsliyə zor vasitəsilə nail olmağın qeyri-mümkünlüyü dərk edildikdən sonra 1555-ci ildə bağlanan Auqsburq müqaviləsi ilə qoyulub. Napoleon müharibələrindən sonra bu daha geniş yayılmağa başlayıb.

Şahid

Şahid məhkəmədə mülki və ya cinayət işinin düzgün araşdırılması və həlli üçün dindirilən, işin halları barədə məlumatı olan şəxsdir. O, mülki, inzibati və cinayət işlərində çağırılır. Şəxs şahid qismində çağırılıbsa, məhkəməyə gəlməli və iş üzrə ona məlum olan məlumatları və halları bildirməlidir. Şahid düzgün ifadə verməli, hakim (və ya hakimlərin) və prosesdə iştirak edənlərin suallarına cavab verməlidir. Azyaşlılar, fiziki və psixi qüsurları olan şəxslər, həmin işdə iştirak edən vəkil, prokuror, müstəntiq, hakim, təhqiqatçı, məhkəmə iclasının katibi tərəflərin nümayəndəsi qismində çıxış edənlər, andlı iclasçılar şahid qismində dindirilə bilməzlər. Amma onların iştirak etmədiyi, yəni başqa hakimlərin baxdığı, başqa vəkil, prokuror, müstəntiq, hakim, təhqiqatçı, məhkəmə iclasının katibi tərəflərin nümayəndəsi qismində çıxış edənlərin işlərində şahid ola bilərlər. Şahid bilərəkdən yalan ifadə verməyə və ifadə verməkdən boyun qaçıрмаğa görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər.

Şengen razılaşması

Şengen razılaşması 1985-ci il iyunun 14-də beş Avropa ölkəsi: Belçika, Niderland, Lüksemburq, Fransa, Almaniya Federativ Respublikası arasında bağlanıb. Müqavilə Lüksemburqun Şengen şəhərində bağlanıb və 1995-ci il martın 26-dan qüvvəyə minib. Şengen razılaşması gömrük-sərhəd nəzarətinin ləğv olunması haqqındadır. Müqaviləyə əsasən Şengen zonasına daxil olan ölkələr arasında sərhəd yoxlama məntəqələri ləğv olunub və Şengen vizası almış turist və qonaqlar zona daxilində sərbəst hərəkət edə bilərlər. İndi Avropa İqtisadi Birliyinin üzv dövlətlərinin əksəriyyəti və üç üzv olmayan İslandiya, Norveç və İsveçrə daxil olmaqla 30 dövlət Şengen razılaşmasına qoşulub. Avropa Birliyinə üzv olmayan dövlətlərin vətəndaşları Şengen vizası ilə bir ölkəyə daxil olub bütün Şengen zonasında azad səyahət edə bilərlər. Bu ölkələr arasında daxili sərhəd nəzarəti ləğv olunub. Lakin təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə Şengen zonasında bəzən nəzarətə rast gəlmək olur. İstisna olaraq İrlandiya Respublikası və Böyük Britaniya razılaşmada yalnız polis-məhkəmə əməkdaşlığı çərçivəsində iştirak edirlər, sərhəd nəzarət və viza rejimi ləğv olunmayıb

(Şengen vizasının alınmasının üç halı var: 1) Yalnız bir Şengen ölkəsinə səyahət etmək üçün həmin ölkənin səfirliyinə müraciət etmək; 2) Şengen zonasının müxtəlif ölkələrinə səyahət etmək üçün əsas istiqamətiniz olan ölkənin səfirliyinə müraciət etmək; 3) Müxtəlif Şengen ölkələrinə səyahət etmək nəzərdə tutulubsa və onlardan heç biri əsas istiqamətiniz deyilsə, bu zaman birinci ərazisinə daxil olacağınız ölkənin səfirliyinə müraciət etmək).

Şəhadətnamə

Şəhadətnamə hüquqi faktı təsdiq edən rəsmi sənəddir. Hüquqi fakt dedikdə, doğum, nikahın pozulması, ad və soyadın dəyişdirilməsi və s. nəzərdə tutulur. Yalnız qanunla təsdiq olunması məcburi sayılan sənədlərin şəhadətnamə ilə təsdiqi nəzərdə tutulur. Şəhadətnamələrin xüsusi forması var və hazırlanması yalnız səlahiyyətli orqanın kompetensiyasıdır. Əks halda şəhadətnamələr etibarsız sayılır. Şəhadətnamələrlə bağlı mübahisələrə yalnız məhkəmə və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi orqanları baxırlar. Şəhadətnamələr bəzən xüsusi təhsil müəssisələrini, kursu, təlimi və başqa buna oxşar müəssisələri bitirdikdə də verilir. Bu zaman şəhadətnamələri bu müəssisələr təsdiq edərək verir. Bu halda Şəhadətnamə formalarını onu verən müəssisə müəyyən edir.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Bu o deməkdir ki, hər kəsin şəxsi və ailə sirrini saxlamaq hüququ var. Bu hüquq əsas insan hüququ və azadlıqlarındandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ var. Şəxsin xəbəri olmadan və ya onun etirazına baxmadan, izlənilə bilməz, video və foto çəkiliş, səsinin yazılması və s. hərəkətlər yolverilməzdir. Yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və başqa rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Lakin istisna hallar var ki, dövlət həmin hüquqları məhdudlaşdırı bilər. Cinayətin qarşısını almaq və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü şəxsi toxunulmazlıq hüququ məhdudlaşdırıla bilər. Qanunda məhdudiyyət nəzərdə tutulmayıbsa, şəxs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Şəxs bu məlumatlarda həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini, çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb edə bilər.

Şəxsiyyətə qarşı cinayətlər

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq şəxsiyyətə qarşı cinayətlər belə qruplaşdırılır: birinci, həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər qrupudur; bura daxildir: adam öldürmə (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan), özünü öldürmə həddinə çatdırma, sağlamlığa ağır, yüngül zərər vurma (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan), döymə, işgəncə vermə, zöhrəvi xəstəlikləri yayma, qanunsuz abort etmə, xəstəyə kömək göstərməmə, təhlükədə qoyma və s. İkinci, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə cinayətlər; bu cinayətlərə adam oğurluğu, insan alveri, məcburi əmək, böhtan, təhqir və s. daxildir. Üçüncü, şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər; bura aiddir: zorlama, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri, on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli başqa hərəkətlər etmə, əxlaqsız hərəkətlər və s. Dördüncü, insan və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər; bunlara bərabərlik hüququnu pozma, şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma, mənzil toxunulmazlığını pozma, seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma və s. daxildir. Beşinci isə yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlərdir. Bu cinayətlərə özgənin uşağını dəyişdirmə, qanunsuz övladlığa götürmə və s. daxil edilir.

Şəxsiyyətin hüquq statusu

Şəxsiyyətin hüquq statusu dedikdə, konstitusiyada təsbit olunan əsas insan və vətəndaş hüquqları, azadlıqları və vəzifələrinin toplusu başa düşülür. Bu statusa insanın konstitusion statusu da deyilir. Hüquq və azadlıqlar dövlətin tanıdığı və təmin etdiyi sosial imkanlardır. Bu hüquq və vəzifələr dövlətlə şəxsiyyət arasında münasibətləri tənzimləyirsə, və onun məzmununu təşkil edirsə, şəxsiyyətin hüquq statusunu müəyyən edə bilər. Onlar konstitusiyaya normaları ilə tənzimlənir. Vətəndaşın hüquq subyektliyi, hüquq qabiliyyəti, fəaliyyət qabiliyyəti, söz azadlığı və s. qanunvericiliklə müəyyən olunur. Şəxsiyyətin hüquq statusunun məzmunu ictimai quruluşdan və cəmiyyətin sosial-sinfi quruluşundan asılıdır.

Şəxsiyyət vəsiqəsi

Azərbaycan Respublikası ərazisində Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsidir. Vətəndaş onu itirməkdən, yararsız vəziyyətə salmaqdan çəkinməlidir. Şəxsiyyət vəsiqəsinin iki növü var: 1) 16 yaşına çatanaqədər verilən şəxsiyyət vəsiqəsi; 2) 16 yaşına çatdıqdan sonra verilən şəxsiyyət vəsiqəsi. Birinci halda verilən vəsiqədə vəsiqənin seriyası və nömrəsi, vətəndaşın soyadı və adı, valideynlərin soyadı və adı, doğulduğu yer və tarix, cinsi, qan qrupu, yaşadığı yer, vəsiqəni verən orqanın adı və verilmə tarixi göstərilir. İkinci halda isə yuxarıda sadalanan məlumatlarla yanaşı, vətəndaşın ailə vəziyyəti, hərbi vəzifəsi, boyu, gözlərinin rəngi haqqında məlumatlar, vəsiqə sahibinin imzası və fotosəkil olur. Burada birinci haldakından fərqli olaraq yalnız atanın adı verilir və fotosəkil olur. Şəxsiyyət vəsiqənin alınması üçün sənədlərlə (ərizə -anket, 16 yaşına çatmamış vətəndaşın doğum haqqında şəhadətnaməsi və qan qrupu haqqında arayış, 16 yaşına çatmış vətəndaşın göstərilənlərdən əlavə gözlərinin rəngi, boyu haqqında tibbi arayış, eyni ölçüdə 3 ədəd fotosəkil, dövlət rüsumu ödənilməsi barədə qəbz, şəxsiyyət vəsiqəsi alan şəxs evlidirsə, nikahın bağlanması haqqında şəhadətnamə, nikah pozulduqda isə nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə. Fotosəkil başıaçıq, gündəlik həyatda ona xas olan xarici görkəm və əlamətlərlə (eynək, saqqal, bıq və s.) yalnız öndən təsvir edilmiş görünüşlü olmalıdır) Daxili İşlər Nazirliyinin rayon və şəhər üzrə polis orqanlarının qeydiyyat və şəxsiyyət vəsiqəsi şöbəsinə müraciət etdikdən sonra 10 gün ərzində verilir. 25, 35, 50 yaşında şəxsiyyət vəsiqəsi təzələnməlidir. 16 yaşına çatmayanlar üçün vəsiqə aldıqda dövlət rüsumu alınmır, 16 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına isə dövlət rüsumunun məbləği “Dövlət rüsumu” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə (qanun 2001-ci il dekabrın 4-də qəbul olunub, 2002-ci il yanvarın 1-dən qüvvədədir) müəyyən edilir.

Şərti məhkumətmə

Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsə islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumətmə növündə cəza təyin edir. Məhkəmə məhkumun (bax: məhkumluq) bu cəzaları çəkmədən islah olunmasını mümkün sayırsa, həmin cəzanın şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxara bilər. Buna şərti

məhkumetmə deyilir. Yəni ki, şəxsə cəza təyin edilərkən peşmançılıq hisslərini, cinayətin xarakterini, ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, məhkumun şəxsiyyətini, cəzanı ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halları nəzərə alaraq məhkəmə ona cəza tətbiq etmir. Məhkəmə bu halda düşünür ki, o, cəza çəkmədən islah oluna bilər. Cinayət törədən şəxsin islah olunması cəzanın məqsədlərindən biridir. İslah olunma o deməkdir ki, şəxs cinayəti törətməkdən peşman olur, onun bir də cinayət törətməməsinə ümid yaranır, məqsəd islah etmək, cinayəti törədən şəxsi tərbiyə etməkdir. Haqqında şərti məhkumetmə tətbiq edilən şəxs barəsində məhkəmə sınaq müddəti müəyyən edir. Sınaq müddəti altı aydan beş ilədək müddətdə təyin olunur. Sınaq müddəti dövründə məhkum davranışı ilə islah olunmasını sübut etməlidir. Müddət altı aydan beş ilədək müəyyən olunur. Məhkumun üzərinə aşağıdakı vəzifələr qoyulur: davranışı üzərində nəzarəti həyata keçirən orqanlara məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil yerini, iş yerini dəyişməmək, müəyyən yerlərə getməmək (məsələn, məhkəmə qərar çıxara bilər ki, haqqında şərti məhkumetmə tətbiq edilən şəxs sınaq müddəti ərzində narkomaniyadan, alkoqolizmdən, zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçməli, ailəsinə maddi yardım göstərməlidir). Şəxs müəyyən olunmuş müddətdən daha az müddətdə davranışı ilə islah olunduğunu sübut edərsə, şərti məhkumetmə ləğv oluna bilər. Lakin o, üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdən boyun qaçırırsa, ictimai qaydanı pozarsa sınaq müddəti bir ildən çox olmayaraq uzadıla bilər.

Şovinizm

Fransız sözü “*chauvinisme*”dən götürülüb, millətçiliyin ifrat forması deməkdir. Şovinizm aqressiv ideologiya və siyasət hesab olunur, qatı millətçiliyi təbliğ edir. Şovinizm millətçiliyin bir forması hesab olunsa da, bəzi tədqiqatçılar onlar arasında sərhədin olduğunu söyləyirlər. Onlar qeyd edirlər ki, millətçilikdən fərqli olaraq şovinizm yalnız üstün olan, ağalığ edən millətdə özünü göstərir. Napoleon I Bonapartın işğalçılıq siyasətinin tərəfdarı olan əsgəri Nikola Şovenin (fransızca *Nicolas Chauvin*) adından götürülüb. O, Fransa inqilablarında və Napoleon müharibələrində (1799-1815) iştirak edib. Şovinizm termini 1843-cü ildən Teodor və İppolita Konyarın “Üçrəngli kokarda” (kokarda – rəsmi papaqlara vurulan dəmir nişana deyilir) komediyasında Şoven haqqında

satirik mifdən sonra işlənməyə başlanıb. Mifə görə, Şoven kasıblığına, iş bacarıqsızlığına və dözdüyü təhqirlərə baxmayaraq, həmişə fanatik olaraq Napoleona sadıq qalırdı. Hətta sadıqlığını ifadə etmək üçün yaxasında bənövşə gülünü gəzdirdirdi. Napoleonun ordusunda əsgər olan bu fransız 17 dəfə yaralanıb və yenə də Fransa üçün döyüşməyə davam edib.

Ştat

Ştat sözü bir neçə mənada izah oluna bilər. Birinci, bir çox ölkələrin inzibati-ərazi vahidi ştat adlanır. Məsələn, ABŞ (50 ştat), Meksika, Hindistan, Avstraliya, Braziliyada ərazi ştatlara bölünür və onlar federativ dövlətlər sayılır. İkinci, ştat hər hansı bir şirkət, idarə, təşkilatda (həm dövlət, həm də özəl bölmələrdə) daimi əməkdaşların tərkibidir.

Ştrix-kod

Aldığımız malların – ərzaq, texniki vəsaitlər və s. üzərində dördbucaqlı, zolaqlı ağ-qara xətlər görürük. Bu, ştrix-kod adlanır. Ştrix-kod informasiya daşıyıcısıdır, qrafik nişandır. Ştrixli kodların aşağısında yerləşən rəqəmlər “vizual oxunma üçün təqdim edilən” rəqəmlər adlanır. Lakin ştrix-kodun olması malın keyfiyyətinə zəmanət vermir. Bu nişan malın hərəkətini, anbarda yerləşdirilməsini, satışını və s. avtomatlaşdırılmasını bildirir. Hazırda 50 növ ştrix-koddan istifadə olunur. *EAN, UPC, Code 39, Code 128, Sodabar, Intervalid 2 of 5 (ITF)* ən çox yayılmışlardır. İlk dəfə ştrix-kodu David Kollinz ixtira edib. O, bunu dəmir yolunda vaqonları sortlaşdırarkən ixtira etmişdi. İstehsalçı məhsuluna ştrix-kod verərkən hansı üstünlüyü əldə edir? İstehsalçı ticarət müəssisəsində məhsulun necə realizə olunması haqqında müntəzəm məlumat ala və buna uyğun qərar qəbul edə bilər. Bu gün mağazaların çoxu ştrix kodsuz malları qəbul etmir. Əmtəənin ixracı zamanı malda onun olması məcburidir. Ştrixli kodun olmaması məhsulun rəqabət qabiliyyətini nəzərə cərpacaq dərəcədə azaldır, bəzən də onun realizə olunmasını mümkünsüz edir. Ştrixli kod alıcı üçündür. Eyni tipli məhsullardan seçim zamanı adətən ştrixli kodla olan mala üstünlük verilir. Bu sadə psixoloji hal istehsalçının məhsuluna olan tələbatı artıraraq ona xeyir verir.

T

Terrorçuluq

Terrorçuluq ictimai təhlükəsizliyə qarşı cinayətdir. Terror hadisəsi terror aktı adlanır. O, ictimai təhlükəsizliyi pozur, əhali arasında vahimə yaradır. Terrorçuluğun məqsədlərindən biri dövlət hakimiyyəti orqanları və ya beynəlxalq təşkilatların qərar qəbul etməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların öldürülməsi, başqa hadisələr törətməkdir. Hadisə insanların sağlamlığına, əmlaka önəmli ziyan vurur. Terror aktı yanğın, partlayış və başqa hərəkətlərlə törədilir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində bu cinayətə görə cəza 8 ildən başlayaraq ömürlük azadlıqdan məhrumetməyədək nəzərdə tutulur. Beynəlxalq terrorizm də insan tələfatına səbəb olur. Terrorçuluq dövlətlərin diplomatik fəaliyyət göstərməsinə əngəl törədir, beynəlxalq münasibətlərin inkişafına təsir edir. 2001-ci il sentyabrın 11-də ABŞ-da törədilmiş terror əməliyyatı (Nyu-Yorkda ticarət mərkəzinin 2 binası və Vaşinqtonda Pentaqon binasının bir hissəsinin dağıdılması ilə nəticələnən hadisə), Moskvada (Rusiya) metronun, Parisdə (Fransa) aeroportun partladılması və başqa hadisələr dünyanı antiterror mübarizəsinə başlamağa vadar etdi.

Təhqiqatçı

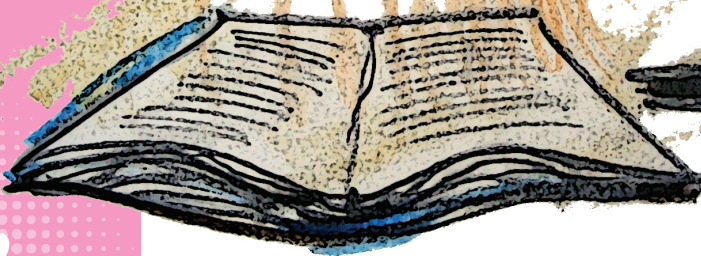
Təhqiqatçı Cinayət Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada səlahiyyətləri daxilində cinayət təqibi üzrə ibtidai araşdırma aparan şəxsdir. Təhqiqatçının hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən olunur. O, təhqiqatı prokurorun nəzarəti altında aparır. Təhqiqatçı törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərlə bağlı olan ərizələrə və başqa məlumatlara baxır. Səbəb və əsaslar olarsa, Təhqiqatçı cinayət işi başlaya bilər. O, cinayət işinin açılması, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması üçün zəruri tədbirlər görür. Təhqiqatçı cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsə hüquqlarını və tutulmasının səbəblərini bildirməlidir. Təhqiqatçı prokurora və məhkəməyə yazılı və şifahi məlumatlar verir. Təhqiqatçı cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törədən şəxsləri və şübhəli şəxsləri tutur, tutduğu yerdə şəxsin üstünü yoxlayır, tutulan şəxsə hüquqlarını izah edir, hadisə yerinin, cinayət izlərinin qorunması, hadisəni görən şəxslərin müəyyən edilməsi və izahatlarının alınması üçün lazımi tədbirləri görür.

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 26-cı maddəsində deyilir: “Hər bir şəxsin təhsil hüququ var. Ən azı ibtidai və ümumi təhsil pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Hər kəsin texniki və peşə təhsili almaq imkanı olmalıdır, ali təhsil də hər kəsin qabiliyyəti əsasında hamıya eyni dərəcədə müəyyən olmalıdır. Təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və insan hüquqları və əsas azadlıqlara hörmətin artırılmasına yönəlməlidir... Azyaşlı uşaqlarının təhsil növünü seçməkdə valideynlərin üstünlük hüququ var”.

Təhsil hüququ

Hər kəsin təhsil almaq hüququ var. Azərbaycan Respublikasında vətəndaş icbari ümumi orta təhsili pulsuz ala bilər. Dövlət bunu təmin edir. Hansısa istedadlı vətəndaş maddi vəziyyətinə (yəni, valideynlərinin onu oxutdurmağa imkanı çatmır) görə təhsilini davam etdirə bilmirsə, dövlət onun təhsilini davam etdirməsinə şərait yaradır. Təhsil sisteminə dövlət nəzarət edir. İbtidai təhsil 4 illikdir. Orta ümumi təhsil 11 ildir. Azərbaycanda icbari təhsilin müddəti 9 ildir. İcbari təhsil – qanunla müəyyən edilmiş yaş həddində olan məktəbyaşlı bütün uşaqların təhsillə əhatə olunmasıdır. İcbari təhsilin ən başlıca tələbi məktəbyaşlı hər bir uşağın təhsilə cəlb olunmasıdır. Sonrakı pillələr orta ixtisas və ali məktəblərdir. Orta ixtisas müəssisələrinə kollec, texnikum, xüsusi məktəblər daxildir. Orta ixtisas müəssisələrinə daxil olmaq üçün 9 illik orta məktəb təhsili də yetərlidir. 9 illik təhsildə şəhadətnamə, 11 illik təhsildə isə attestat verilir. Ali təhsil müəssisələrinə universitet, institut, akademiya daxildir. Bunlara daxil olmaq üçün 11 illik orta təhsil vacibdir. Daha sonra təhsil dərəcəsini yüksəltmək üçün magistratura, doktorantura pillələri var. Orta ixtisas və ali

müəssisələrdə təhsil ödənişli və ödənişsiz olur. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir. Təhsilin yüksək səviyyədə verilməsi vətəndaşın dünya görüşünü artırır, layiqli vətəndaş yetişməsində böyük rolu olur.

Təhsil sistemi

Təhsil sistemi dedikdə, ölkə daxilində olan bütün təlim-tərbiyə müəssisələrinin toplusu başa düşülür. Təhsil sistemi tarixi şəraitdən, cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərinin xarakterindən, elmi-texniki tərəqqidən, sosial tələbatdan asılı olaraq dəyişir. Çağdaş təhsil sistemi demokratiyanın humanizm, elmi-dünyəvi, fasiləsizlik, çeviklik, azadlıq, plüralizm kimi prinsipləri əsasında qurulur. Təhsil müəssisələri siyasi və dini qurumlardan asılı olmur. Təhsil sisteminə aşağıdakı müəssisələr daxildir: məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri; ümumtəhsil məktəbləri (dövlət və alternativ məktəblər: liseylər, gimnaziya, kolleclər və s.); peşə-ixtisas təhsil məktəbləri (1) texniki-peşə təhsili məktəbləri (peşə məktəbləri və liseylər); 2) orta ixtisas məktəbləri (texnikumlar, kolleclər); 3) ali məktəblər (bakalavr, magistr, doktorantura pillələri); diplomdan sonrakı hazırlıq (staj keçmə, ordinatura, magistratura); məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələri; ixtisas artırma və kadrların yenidən hazırlanması (institutlar, kurslar); sərbəst təhsil (kitabxana, internet). İndi ali təhsil müəssisələrində boloniya sistemi tətbiq olunmaqdadır.

Təqaüd

Təqaüd xüsusi şəxslərə dövlət və ya müəssisələrin verdiyi aylıq pul məbləğidir. Təqaüd yaşa görə və yaxud tələbələrə yüksək bal toplamasına və ya yaxşı oxumasına görə təyin edilə bilər. Təqaüd bir neçə mənada başa düşülə bilər. Təqaüdü mənəvi ali məktəblərdə

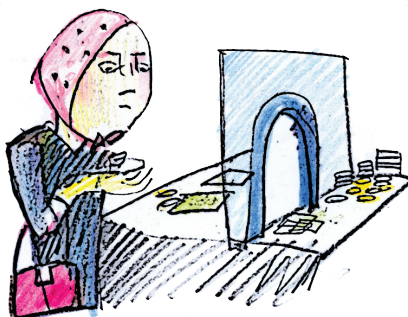
ödənişsiz təhsil alan tələbələrin semestr

(sessiya) ərzində aldığı qiymətlər nəzərə alınmaqla təyin olunur.

Eyni zamanda qaydalara uyğun olaraq prezident təqaüdü almaq mümkündür. Xüsusi şirkətlərin verdiyi təqaüd də var ki, tələbə bunun müqabilində ali məktəbi bitirdikdən sonra təqaüdü ayıran şirkətə işə qayıtmalıdır.

Çeşidli dövlətlərdə idman təqaüdü (tələbənin atletik bacarıqlarına görə verilir), milli təqaüdlər (elə qeyri-hökumət təşkilatları var ki, bunun üçün

xüsusi təqaüd ayırır), professional təqaüd (xüsusi bacarıqları olan tələbələr üçün verilir), köçürmə üçün verilən təqaüd (tələbənin başqa təhsil müəssisəsinə köçürülməsi zamanı akademik göstəricilərinə görə verilir), təhsil və iş təqaüdləri (bu o deməkdir ki, tələbə ona ayırılmış pulu qazanmalıdır) olur. Qanunla pensiya yaşına çatmış şəxslərə də dövlət təqaüd (pensiya) verir. Bunun üçün kişilər 62, qadınlar 60 yaşa çatmalıdır.

Təqsir

Şəxs əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan

törədisə və əməl cinayət sayılırsa, o,

təqsirli bilinir. Əməl dedikdə,

hərəkət və ya hərəkətsizlik

nəzərdə tutulur. Birbaşa və ya dolayı

qəsdlə törədilmiş əməl qəsdən törədilmiş

cinayətdir. Birbaşa qəsd dedikdə, şəxs əməlinin ictimai

təhlükəli olduğunu dərk edir, onun təhlükəliliyini bilir və bunu

arzu edir. Dolayı qəsd dedikdə isə cinayət əməlinin təhlükəliliyini

dərk etsə də, bunu arzu etmir, lakin şüurlu şəkildə onun baş verməsinə yol verir. Ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət cinayətkarcasına özünəgüvənmə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilə bilər. Özünəgüvənmə odur ki, şəxs ictimai təhlükəli əməli və onun nəticələrini qabaqcadan görsə də, qarşısını alacağını güman edir. Etinasızlıqda isə əməlin qarşısını almaq üçün görə biləcəyi tədbirləri görmür və diqqət yetirmir. Mülki hüquqda da təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formaları fərqləndirilir. Ehtiyatsızlıq sadə və kobud ehtiyatsızlığa bölünür.

Təqsirləndirilən şəxs

Şəxs o zaman təqsirləndirilir ki, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə bu barədə qərar çıxarsın. Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını təmin etməli, qanunla qadağan olunmayan vasitələrdən istifadə edərək özünü müdafiə etməsinə mane olmamalıdır. Təqsirləndirilən şəxsin tutulduqdan sonra ailəsinə, qohumlarına, yaşadığı, oxuduğu, işlədiyi yerə telefonla və ya başqa vasitələrlə tutulması haqqında xəbər vermək hüququ var. Müdafiəçini müstəqil olaraq seçir, yəni dövlətin təklif etdiyi müdafiəçidən və ya şəxsi müdafiəçisindən istifadə edə bilər. İzahatı verərkən ana dilindən və ya bildiyi başqa dildən istifadə edə bilər. Dili bilmədikdə tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək hüququ var. Təqsirini boynuna ala və ya almaya bilər. Onun təqsirli olub-olmamasını cinayət işini aparan orqanlar sübut etməlidir. Təqsirləndirilən şəxs etirazını bildirə, prosessual hərəkətlərin protokola qeyd olunmasını tələb edə bilər. Ekspertiza təyin olunarsa, ekspertin rəyi ilə tanış olmaq hüququ var. İş materialları ilə tanış ola, surətini çıxara bilər. Lakin yalnız cinayət işi üzrə icraata xitam verildikdən sonra bu hərəkətləri edə bilər.

Tərkisilah

Tərkisilah kompleks tədbirdir. Mühəribə aparma vasitələrini məhdudlaşdırır, azaldır və ya tam aradan qaldırır, silahlanmanı dayandırır. Tam və hərtərəfli tərkisilah dedikdə isə bütün dövlətlərin silahlı qüvvələrini buraxması, hərbi təsisatların ləğv olunması, bütün növ silahların istehsalının dayandırılması və məhv edilməsi başa düşülür. Bu zaman dövlət yalnız daxili asayiş qorumaq üçün məhdud sayda qüvvələr saxlaya bilər.

Təzminat

Təzminat müharibə zamanı ərazisi işğal olunmuş dövlətin qalib dövlətə ödədiyi haqdır. Bu, güclü dövlətin zəif dövlət üzərində hökmranlığıdır, onun mülkiyyətindən istədiyi kimi istifadə etməsidir. Təzminat ilk dəfə özünü hərbi təcrübədə göstərmiş. İndi təzminat çağdaş beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq hüquqi titulu dəyişərək mövcuddur. Müasir beynəlxalq hüquq təzminatın alınmasına aşağıdakı hallarda icazə verir: sülh dövründə yerli əhalinin hökumətinə ödədiyi verginin əvəzi olaraq; müsadirə və ya zəruri hərbi əşyaların çatdırılması əvəzi; başqa cinayət cəzalarını əvəz edən cərimə olaraq alınır. Bəzən bunun əvəzində ölkələr şirkətlərinə istila olunmuş ölkənin ərazisində, bazarında monopoliya (inhisar) yaratmağa imkan verir.

Tolerantlıq

Tolerantlıq dözümlülük mənasını verir. Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə sıx bağlıdır. Çünki insan hüquq və azadlıqları, plüralizm və demokratiya əsasında formalaşır. İlk tolerantlıq haqqında fikirlər XVI-XVII əsrlərdə Avropada yaranıb. 1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü dini dözümlüklə bağlı ilk sənəd sayılır. O zaman bu yalnız din və vicdanla bağlı idi. Məşhur Oxford lüğətində tolerantlıq (ingilis dilində “tolerance”) üç cür izah olunur: 1) bir şeyə dözmə qabiliyyəti və ya gücü; 2) nəyəsə icazə vermə hərəkəti; 3) başqa fikirlərə qarşı liberal mövqe tutma və ya bir şeyi etiraz etmədən qəbul etmə, bir növ təmkinlik. Dözümlülük azadlıq və bərabərlik kimi azad demokratiyanın əsas fundamental prinsiplərindəndir. Bu, yalnız bütün hüquqların tanınması deyil, onların xüsusi konkret halda qəbul edilməsidir. 1948-ci ildə qəbul olunmuş İnsan hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə tolerant fikirlərin yaranmasının əsasını qoydu. Bəyannamədə deyilir: “... insan ailəsinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin etirafı və onların bərabər, ayrılmaz hüquqları azadlıq, ədalət və ümumi dünyanın əsasını təşkil edir... İnsan hüquqlarına qarşı etinasızlıq və nifrət insanın vicdanını hiddətləndirən vəhşi aktlara gətirib çıxarır”. Dözümlülüyn

“Dözümlülük başqasının inanclarına hörmət edilməsinin ilk addımıdır və bu, xoşbəxtliyin açarıdır.”
Tomas Ceferson

dini (ibadətində təzyiq göstərməmə), etnik (irqindən, cinsindən, milliyyətindən, vətəndaşlığından asılı olmayaraq hüquqların təminatı), siyasi (siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün hüquqların təminatı) və başqa formaları var

Torpaq islahatı

Torpaq islahatının məqsədi iqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətləri yaratmaqdır. Bu zaman bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə nail olunur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, torpaq islahatının obyektı vahid torpaq fondudur. Torpaq fonduna dövlət torpaqları, bələdiyyə torpaqları, xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlar daxildir. İslahatın aparılmasının əsas şərtləri bunlardır: ərazinin təbii-coğrafi şəraiti, əhalinin sıxlığı, torpaqdan istifadənin yerli xüsusiyyətləri, torpağın keyfiyyəti, torpaqdan təyinatı üzrə istifadə olunması, ətraf mühitin mühafizəsinin təmin olunması, islahatın yer quruluşu layihələri əsasında aparılması. Azərbaycan Respublikasında torpaq islahatını aparan orqanlar dövlət Aqrar İslahatlar Komissiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikası Aqrar İslahat Komissiyası, rayon və yerli aqrar islahat komissiyalarıdır.

Totalitarizm

Latın sözü “*totalis*” – bütöv, tam deməkdir. Totalitarizm siyasi rejimdir. Yalnız bir ideologiya əsasında siyasət qurulur və insanların ictimai həyatı bütünlüklə dövlətin nəzarəti altındadır. Dövlət ictimai asayışı, iqtisadiyyatı, dini, mədəniyyəti, istirahəti, ümumilikdə insan həyatının bütün nöqtəyi–nəzərlərini öz nəzarəti altına alır. Rejimə qarşı gələnlər, müxalif fikirli olanların müxtəlif yollarla qarşısı alınır. Faşizm, stalinizm belə rejimlərdəndir. “Totalitar dövlət” anlayışı 1920-ci illərin əvvəllərində İtalyan siyasətçisi Mussolini dövründə yaranıb. Totalitar rejim dövlət hakimiyyətinin məhdudiyyətsiz səlahiyyətləri, konstitusion hüquq və azadlıqların ləğvi ilə səciyyələnilir.

Mussolini deyirdi: “...Faşizmə görə hər şey dövlətin içindədir və dövlətdən kənar insanı və ya mənaəvi heç bir şey yoxdur, daha dəqiq desək, ondan kənar olan heç bir şeyin dəyəri yoxdur. Bu mənada faşizm totalitardır və bütün dəyərlərin sintezi və birliyi olan faşist dövlət, bir xalqın yaşamasının bütün yönərini ifadə edir, inkişaf etdirir və gücləndirir”.

www.traceca-org.org

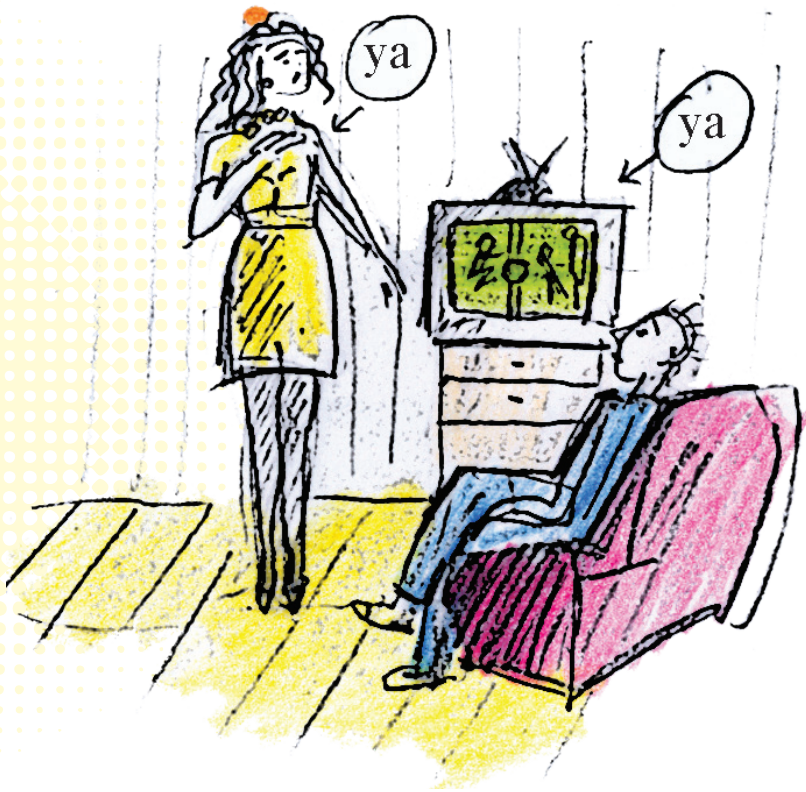
Qədim romalılarda belə bir məşhur ifadə olub: “Via est Vita”, yəni “Yol həyat deməkdir”

TRASEKA

İngilis dilində *TRACECA* – *Transport Corridor Europe-Caucasus – Asia*, tərcümədə Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi deməkdir. TRASEKA layihəsi 1993-cü il may ayında Brüssel şəhərində yaradılıb. Bu zaman layihəyə 8 dövlət qoşulmuşdu. İndi isə 13 dövlət iştirak edir. Tarixi Böyük İpək Yolu Avropadan Asiyaya ən qısa marşrut olaraq, Cənubi Qafqaz ölkələrinin ərazisindən keçib. Avrasiya İpək Yolu ideyasının hazırda yenidən gündəmə gəlməsi TRASEKA-da əksini tapır. TRASEKA Müstəqil Dövlətlər Birliyinə (MDB) göstərilən texniki yardım (TASIS adlanır) çərçivəsində xüsusi layihədir. Layihəni Avropa İttifaqı maliyyələşdirir. Regionda ticarətin inkişafı və iştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, regional ticarət və nəqliyyat sistemlərində problemlər və maneələrin müəyyən edilməsi, TRASEKA layihələrinin, beynəlxalq maliyyə fondları investisiyalarının cəlb edilməsi vasitəsi kimi dəstəklənməsi, iştirakçı dövlətlərin Avropa və dünya bazarına çıxışını təmin etmək, onların siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin qorunmasına nail olmaq əsas məqsədlərindəndir. TRASEKA layihəsinin təşkilati strukturuna aiddir: TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyası, Daimi Katiblik, Milli Komissiyalar, daimi nümayəndəliklər, işçi qruplar. 1998-ci il sentyabrın 8-də Bakı şəhərində Tarixi İpək Yolunun Bərpaı üzrə Beynəlxalq Konfrans keçirilib. Bu zaman “Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafına dair beynəlxalq nəqliyyat” haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş imzalanıb. Sazişi imzalyan 13 ölkə aşağıdakılardır: Azərbaycan, Ermənistan, İran, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Tacikistan, Ukrayna və Özbəkistan.

Tribunal

Latın sözü “*tribunal*”dan götürülüb. Tribunal fəvqəladə məhkəmədir. Müəyyən məsələlər üzrə yaranır. “Tribunal” adını inkvizisiya məhkəmələri daşıyırdı. Fransız dilində və başqa bəzi dillərdə “*tribunal*” sözü sadəcə məhkəmə mənasını daşıyır, yəni fəvqəladə olması mütləq deyil. İngilis dilində isə “*tribunal*” bütün növ məhkəmələrə aid edilir. Məsələn, Nürnberqdə Nürnberq Hərbi Tribunalı prosesi aparılırdı. Buna oxşar məhkəmələrə keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunalı və Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunalı göstərmək olar. Polşada Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiya Tribunalı adlanır.

Ultimatum

Latın sözü “*Ultimatum*”dan yaranıb, başa çatdırılmış deməkdir. Ultimatum daha çox siyasətdə müharibənin elan edilməsində tətbiq olunur. Bir dövlətin başqa dövlətə qarşı olan qəti tələbidir. Tələb hər hansı məsələyə dair mövqe tutmaq, müəyyən hərəkət etmək və ya başqa şərtləri yerinə yetirməkdə ifadə olunur. Onlar diplomatik sənəddə və ya şifahi formada ifadə olunur. Ultimatum yerinə yetirilməzsə, dövlət təzyiqlərə məruz qala bilər. Təzyiq diplomatik münasibətlərin kəsilməsi, danışıqların dayandırılması və başqa cür özünü göstərə bilər. BMT Nizamnaməsinə əsasən dövlətə hədə-qorxu gəlməklə ultimatum göndərmək olmaz. Ultimatumu həyatın başqa sahələrində də rast gəlmək olur. Məsələn, şəxsi həyatda (xüsusilə də cavanlar arasında) və ya iqtisadiyyatda. Lakin etik cəhətdən ultimatum hədə-qorxu ilə səhv salınmamalıdır.

1972-ci ildə UNESCO tərəfindən “Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Konvensiya” qəbul edilmişdir. Konvensiya 1975-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

UNİCEF (bax: BMT Uşaq Fondu)

UNESCO (BMT-nin Elm, Təhsil və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı)

UNESCO ingilis dilində *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* –tərcümədə BMT-nin Elm, Təhsil və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı deməkdir. UNESCO beynəlxalq hökumətlərərası təşkilatdır. Təşkilatı 1945-ci il noyabrın 16-da London konfransında 44 dövlət təsis edib. Nizamnaməsi 4 noyabr 1946-cı ildə qüvvəyə minib. BMT-nin təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə ixtisaslaşdırılmış təsisatıdır. Baş Qərargahı Parisdədir. UNESCO-nun əsas məqsədi göstərilən məsələlər üzrə üzv-dövlətlər arasında əməkdaşlığı təmin etmək, təhlükəsizliyi möhkəmləndirməkdir. Ali orqanı Baş konfransdır. O, üzv dövlətlərin nümayəndələrindən ibarətdir. Sessiyaları 2 ildə bir dəfə keçirilir. Bu zaman çeşidli proqram və planların əsası qoyulur. İcra Şurası olan orqan həmin plan və proqramların həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır və 4 il müddətinə seçilir. UNESCO-nun qəbul etdiyi ən önəmli konvensiyalardan biri təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair 1960-cı il Konvensiyasıdır.

Unitar dövlət

Unitar dövlət elə bir dövlət quruluşudur ki, onun ərazisi inzibati-ərazi vahidlərinə, bəzən də muxtar qurumlara bölünür. İnzibati-ərazi vahidləri vilayət, dairə, rayon, departament və s. adlana bilər. Federativ dövlətdən fərqli olaraq unitar quruluşda bir konstitusiya, bir hökumət olur. Bunlar bütövlükdə dövlət ərazisinə təsir edir. İstisna hallarda unitar dövlətin tərkibinə bir və bir neçə xüsusi statusu olan muxtar ərazi vahidləri də daxil ola bilər. Unitar dövlətin əsas əlamətləri bunlardır: vahid qanunvericilik sistemi, vahid vətəndaşlıq, vahid pul, vahid hüquq sistemi, vahid məhkəmə sistemi, dövlətin bölündüyü vahidlərin ayrılıqda suverenliyinin olmaması, qəbul olunan normativ-hüquqi aktların bütün dövlət ərazisində qüvvədə olması və s. Ərazisində muxtar qurumların yaradılması dövlətin unitarizminə xələl gətirmir. Mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətlərdə yerli idarəçiliyi mərkəzdən təyin edilən şəxslər həyata keçirir. Mərkəzləşdirilməmiş unitar dövlətlərdə yerli orqanları mərkəz təyin etmir. Yerlərdə özünüidarəetmə orqanları fəaliyyət göstərir. Qarışıq və ya nisbi mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətlərdə yerli idarəçilikdə həm mərkəzdən təyin edilmiş şəxs, həm də bələdiyyə orqanları iştirak edir. Azərbaycan mərkəzləşdirilmiş, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı mərkəzləşdirilməmiş (Böyük Britaniyada yerli idarəçiliyi bələdiyyələr həyata keçirir), Türkiyə isə nisbi mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətdir. Unitar dövlətin tərkibində hər hansı ikinci siyasi ərazi qurumu ola bilməz. Ərazidə milli və ya tarixilik prinsipi əsasında muxtar qurum yaradıla bilər. Unitar dövlət bir muxtar ərazi ilə (Ukrayna Kırım Respublikası ilə), çox muxtar ərazi ilə (İspaniya), müxtəlif səviyyəli muxtar ərazi ilə (Çin Xalq Respublikasında muxtar vilayətlər, muxtar qəzalar, muxtar rayonlar və xüsusi inzibati rayonlar var) ola bilər.

Uşaq evləri

Uşaq evləri valideynlərindən və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş, dövlət qayğısına ehtiyac olan uşaqlar üçün tərbiyə təsisatıdır. Himayəsiz uşaqlar yetkinlik yaşına çatanaqədər bu idarələrdə yaşayırlar. Uşaq evləri yetim və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq və yeniyyətəmələrin təlim-tərbiyəsini, məişət şəraitini və sosial müdafiəsini təmin etmək məqsədilə təşkil olunur. Uşaq evləri aşağıdakı kimi yaradıla bilər: məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün, məktəbyaşlı uşaqlar üçün, məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlar üçün qarışıq tipli. Uşaq evləri 80 nəfərdən az uşaq olmamaq şərti ilə komplektləşdirilir. Uşaq evləri bilavasitə yerli təhsil şöbələrinin tabeliyində fəaliyyət göstərir.

U

Azərbaycan Respublikası unitar dövlətdir və tərkibində muxtar ərazi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası var.

Azərbaycanda uşaq hüquqları üzrə Azərbaycan QHT (qeyri-hökumət təşkilatı) Alyansı, Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı və "Hüquq Dünyası" Hüquqi Təbliğat İctimai Birliyi 2007-ci il sentyabrın 15-də Bakı şəhərində Uşaq Hüquqları Klinikası təsis edib. Uşaq Hüquqları Klinikasının əsas məqsədi uşaq hüquqları sahəsində klinik hüquq təhsilinin inkişafına kömək etmək və uşaqlara hüquq yardımı göstərməkdir.

Uşaq evlərinə 3 yaşdan 16 yaşadək məktəbyaşlı uşaq və yeniyetmələr qəbul edilir. Uşaqlar məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün uşaq evlərində 6 yaşadək, məktəbyaşlı uşaqlar üçün uşaq evlərində isə 6 yaşdan 16 yaşadək saxlanırlar. Maddi baza və şərait imkan verdiyi hallarda məktəbyaşlı uşaqlar əsas təhsillərini bitirənə qədər qəbul olunduqları uşaq evində saxlana bilər. Uşaq evlərinə: 1) hər iki valideynini itirmiş yetim uşaqlar; 2) müxtəlif səbəblərdən (valideynin həbs edilməsi, ruhi xəstə olması, valideynlik hüququndan məhrum olunması, valideynin imtina etməsi və s.) valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar qəbul olunurlar. Məktəb yaşına çatmış uşaqların məktəbyaşlı uşaqlar üçün uşaq evlərinə köçürülməsi hər il avqust ayının 20-dək həyata keçirilir.

Uşaq hüquqları

Uşaq hüquqları dedikdə, uşaqların hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərdə əksini tapan hüquqlar toplusu başa düşülür. Uşaq Hüquqları Konvensiyasına görə uşaq 18 yaşına çatmamış şəxs hesab olunur. Dövlət onları böyükləri qoruduğu kimi qorumaalıdır. Uşağın aşağıdakı hüquqları var: ailə hüququ; valideyn müdafiəsindən məhrumdursa, dövlət qayğısı və müdafiəsi hüququ; məktəbə getmək və təhsil almaq hüququ; bərabərlik hüququ; fikrini sərbəst ifadə etmək hüququ; şəxsi fikri olmaq hüququ; ad və vətəndaşlıq hüququ; informasiya əldə etmək hüququ; zorakılıq və şiddətli davranışdan müdafiə hüququ; tibbi xidmətdən istifadə hüququ; istirahət və asudə vaxt hüququ; xüsusi tələbat varsa, dövlətdən əlavə yardım alma hüququ. Beynəlxalq səviyyədə uşaq hüquqları sahəsində akt 1989-cu il 20 noyabr, Nyu-York-da BMT Baş Məclisində qəbul olunmuş Uşaq Hüquqları Konvensiyası hesab olunur. 1998-ci il 19 mayın 19-da qəbul olunan "Uşaq hüquqları" haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu var. Qanun 45 maddədən ibarətdir. Qanunda fitri istedadlı uşaqlara dövlət qayğısı, uşaqların ictimai təşkilatlarda birləşmək hüququ, uşağın şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi hüququ, qaçqın və ya məcburi köçkünlərin müdafiəsi və başqa hüquqlar göstərilir.

Uşaq Hüquqları Konvensiyası

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində BMT-nin atdığı ilk addım YUNİSEF (BMT Uşaq Fondu) yaradılması oldu. BMT 1959-cu ildə Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi qəbul edib. Bəyannamədə 10 hüquq əksini tapıb. Bəyannamə onu imzalayan dövlətlərin qanunvericiliklərinə təsir edib. Daha sonra ağır danışıqlar və müzakirələrdən sonra BMT Baş Məclisinə 1989-cu il noyabr 20-də Uşaq Hüquqları Konvensiyası təqdim olunub. Konvensiya 1990-cı ildə qüvvəyə minib və onu 20 dövlət ratifikasiya edib. İndi onu 191 ölkə (BMT-yə üzv olan ABŞ və Somalidən başqa) ratifikasiya edib. Bu beynəlxalq hüquqi sənəd 54 maddədən ibarətdir. Əhatə etdiyi sahələr bunlardır: təhsil, mədəniyyət, istirahət hüququ, yardım və s. BMT-yə üzv-dövlətlərdən tələb olunur ki, ödənişsiz və məcburi ibtidai təhsili, orta təhsil üçün bütün həvəsləndirici tədbirləri, ali təhsilin bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə təmin edilməsini dövlət üzərinə öhdəlik kimi götürsün. Təhsilin əsasında tərbiyə durur. Konvensiya tələb edir ki, hər iki valideyn uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün məsuliyyət daşıсын. Konvensiya ayrı-seçkiliyə yol vermədən 18 yaşına çatmayanların hüququnu qoruyur. İlk Konvensiyadır ki, orada uşaq hüquqlarına beynəlxalq hüquq səviyyəsində baxılır. Konvensiyanı ratifikasiya edən dövlətlərin uşaq hüquqlarının təbliği və qorunması sahəsində apardıqları işləri və prosesi izləmək məqsədi ilə uşaq hüquqları Konvensiyasının 43-cü maddəsinə görə Uşaq Hüquqları Komitəsi yaradılıb. Bir çox ölkələrdə qeyri-hökumət təşkilatları uşaq hüquqlarının qorunması sahəsində artıq bir çox işlər görüb və görməkdə davam edirlər. Eyni zamanda artıq bir çox ölkələrdə insan, o cümlədən uşaq hüquqlarının tədrisini dövlət müəssisələri (ali məktəb, məktəb, lisey, orta ixtisas məktəbləri) ilə yanaşı qeyri-hökumət təşkilatları da çeşidli proqramlar vasitəsilə uğurla həyata keçirir

U

(1996-cı ildən noyabrın 20-si Fransada Uşaq Hüquqları Konvensiyasının qəbul olunma tarixinə uyğun olaraq Uşaq Hüquqları günü kimi qeyd olunur).

Utopiya

Yunan sözü “*utopos*” mövcud olmayan yer deməkdir. İngilis filosofu Tomas Morun 1516-cı ildə yazdığı “Utopiya” əsərində o, utopiya cəmiyyətini belə təsvir etmişdir: “Ən yaxşı dövlət mexanizmi və yeni utopiya adası haqqında olan qızıl kitabça faydalı olduğu qədər də qəribədir”. Utopiyada antihumanist əlamətlər olmamalıdır. Özündə gələcəkdə heç vaxt gerçəkləşməyəcək gözəl arzuları təsvir edir. Utopiya yaradılarkən real həyatda olan çərçivələr nəzərə alınmayıb. İnsanların bir çoxu arzu edir ki, kasıb və varlı təbəqəsi olmasın, hər zaman xoşbəxt olsunlar. Lakin dünyanın heç bir yeri ideal deyil. Utopiya haqqında əsərlərə misal olaraq Kampanellanın “Günəş şəhəri”, F.Bekonun “Yeni Atlantida” və s. göstərmək olar.

Üçüncü dünya

“Üçüncü dünya” XX əsrin coğrafi terminidir. Soyuq müharibədə iştirak etməyən ölkələr belə adlanır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr də “Üçüncü dünya”ya daxil edilir. Dünya əhalisinin 75%-i bu ölkələrdə yaşayır. Bu ölkələr Avropa, Şimali Amerika, Yaponiya və başqa inkişaf etmiş ölkələrdən fərqlənir. Üçüncü dünyaya Asiya, Okeaniya, Afrika və Latın Amerikasının ölkələri daxildir. Onlar arasında ən az gəlirli ölkələr Çin, Hindistan, orta gəlirli Nigeriya, Boliviya, İndoneziya, daha çox gəlir əldə edən ölkələr Braziliya, Malayziya, Əlcəzairdir. Bəzən Afrika, Asiyanın ən kasıb ölkələrini, Okeaniya və Haitini dördüncü dünyaya aid edirlər. Üçüncü dünya terminini ilk dəfə fransız alimi Alfred Sofi “*L’Observateur*” jurnalında 1952-ci il avqustun 14-də işlədib.

Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi

Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi 1948-ci il dekabrın 10-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasında qəbul edilib. Bəyannamə 30 maddədən ibarətdir. Hər maddə əsas insan hüquqlarına həsr olunub. Bəyannamədə sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar əksini tapıb. Məsələn, işləmək hüququ, təhsil hüququ, istirahət hüququ və s. Bəyannamə quldarlığa, işgəncəyə, ayrı-seçkiliyə qarşı çıxır. Dövlətlər qanunvericiliklərində, insan hüquqları ilə bağlı qanunlarda bu Bəyannamənin müddəalarına əsaslanır. Bəyannamənin birbaşa hüquqi qüvvəsi yoxdur. Çünki bu, dövlətlərin üzərinə öhdəliklər qoymur. Lakin bəyannamənin əksər müddəaları bu gün adət kimi hamılıqla tanınır. Sığınacaq hüququ (14-cü maddə), işsizlikdən müdafiə hüququ (23-cü maddənin 1-ci hissəsi), asudə vaxt hüququ (24-cü maddə), bir sıra başqa hüquqları heç də bütün dövlətlər üçün məcburi olan normalar kimi qəbul etmək olmaz. Bəyannamə beynəlxalq insan hüquqlarının və beynəlxalq hüququn inkişafında mühüm rol oynayır. Onun müddəaları xeyli sayda məhkəmə qərarlarının əsasını təşkil edib. Bəyannamədə vətəndaş və siyasi hüquqlar əksini tapmayıb. Bu hüquqlar 1966-cı ildə BMT-nin qəbul etdiyi Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktda əks olunub.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST)

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarından biridir. ÜST səhiyyə təşkilatlarının beynəlxalq əlaqələrini qurur, dünya əhalisinin sağlamlığı ilə bağlı problemlərin həlli ilə məşğul olur. 1946-cı ildə Nyu-Yorkda keçirilən beynəlxalq səhiyyə konfransında yaradılıb. 1948-ci il aprelin 7-də təşkilatın Nizamnaməsi qüvvəyə minib. Mənzil-qərarı Cenevrədədir (İsveçrə). Üzv dövlətlərin sayı 190-dır. Təşkilatın əsas məqsədi bütün dünyanı yüksək sağlamlıq həddinə çatdırmaq, dövlətlərin bu sahədə həyata keçirdikləri milli proqrama dəstək olmaq, yeni texnologiya, informasiya, standartları ötürməkdir. Strukturu belədir: Ümumdünya Sağlamlıq Assambleyası, İcraedici komitə, Katiblik. Ali orqan sayılan Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası hər il çağırılır. Təşkilatın ümumi siyasətini, fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirir, səhiyyə sahəsində proqramlar hazırlayır, büdcəni müzakirə və qəbul edir. Təşkilatın fəaliyyətini 3 il müddətinə seçilən və 31 dövləti təmsil edən İcraiyyə Şurası həyata keçirir. ÜST nəzdində 6 regional təşkilat fəaliyyət göstərir.

Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM)

Ümumi Daxili Məhsul iqtisadi fəaliyyətin nəticəsidir. ÜDM il ərzində istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin bazar qiymətləri ilə ifadə olunur. Bu, il ərzində xüsusi təsərrüfatlarda, şirkət və birliklərdə, dövlət sektorunda istehsal olunmuş, saxlanmış əmtəə və xidmətlərin həcmi yekunudur. Əşya tərkibi olaraq ÜDM istehsal vasitələrinin və istehlak şeylərinin istehsalı kimi başa düşülür. Dəyər və ya qiymət tərkibi isə satışdan əldə olunan gəlir deməkdir.

Valyuta

İtalyan dilindən tərcümədə valyuta qiymət, dəyər deməkdir. Hər hansı bir dövlətin pul nişanəsidir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında manat, ABŞ-da dollar, İngiltərədə funt sterlinq, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində dinar valyutadır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında rol oynayan amillərdəndir. Bir ölkənin milli valyutası valyuta bazarında başqa ölkənin valyutasına dəyişdirilir və ya alınır-satılır. İşlənmə qaydasına görə valyuta aşağıdakı kimi bölünür: 1) tam çevrilən (məhdudiyyətsiz çevrilə bilən); 2) qismən çevrilən (yalnız bəzi ölkələrin valyutaları ilə dəyişdirilə bilər); 3) çevrilməz (çevrilmə qabiliyyəti olmayan, yalnız bir ölkə daxilində işləyən)

Vasitəçi (bax: mediator)

Veksel

Alman sözü “*Wechsel*” olub orderli qiymətli kağız deməkdir. Mücərrəd pul öhdəliyidir. Öhdəlik yazılı olaraq qanunla müəyyən edilir. Veksel verən şəxs veksellər vasitəsilə hər hansı şəxsə müəyyən məbləğ ödəmək haqqında ödəyiciyə göstəriş verir. Bu veksel köçürmə vekseli adlanır. Veksel verən şəxs başqa şəxsə və ya bu şəxsin sərəncamına müəyyən məbləğ ödəməyi öhdəsinə götürürsə, bu, sadə veksel adlanır. Köçürmə vekseli üzrə borclu adətən, veksel verən deyil, üçüncü şəxsdir. Üçüncü şəxs akseptant adlanır. Akseptant adətən bank olur. Veriləcək məbləğ üçün faiz nəzərdə tutularsa, faiz dərəcəsi vekselə mütləq göstərməlidir. Məbləğ rəqəmlə və yazı ilə göstərməlidir. Fərq olduqda yazı ilə göstərilən məbləğ düzgün hesab olunur. Veksel verən ödənişə görə məsuliyyət daşıyır. Ödəyici isə vaxtında ödəmək öhdəliyi götürür. Ödəniş olmadıqda veksel verən ödəyiciyə qarşı məhkəmədə iddia qaldıra bilər. Köçürmə vekselini ödəyərkən ödəyicinin vekseli ödəməsi barədə qəbz almaq hüququ var. Köçürmə vekseli bir neçə eyni nüsxədə verilə bilər. Nüsxələrdə vekselin özündə ardıcıl nömrələr qoyulmalıdır. Sadə vekselə isə vekseli verən köçürmə vekselinin akseptantı ilə eyni əsaslar üzrə məsuliyyət daşıyır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvü olan 180-dən çox ölkədən 60 ölkənin valyutası tam çevrilən valyutadır. Bu ölkələrə ABŞ, Kanada, Avropa Birliyi ölkələri, Yaponiya və s. daxildir.

Vergi

Vergi dövlət və bələdiyyələrin fəaliyyətini maliyyə ilə tam təmin etmək üçün vergi ödəyicilərinin ödədiyi məcburi, fərdi və əvəzsiz ödənişdir. Vergi ödəyən zaman vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitləri özgəninkiləşdirilir. Azərbaycan Respublikasında dövlət vergiləri (bütün ərazidə ödənməli olan vergilər), Muxtar Respublika Vergiləri (Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə nəzərdə tutulan vergilər) və yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) ödənilir. Azərbaycan Respublikasında vergilər manatla ödənilir. Vergi ödəyicisi qanunla müəyyən edilmiş vergiləri ödəyir, vergi orqanlarından vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini (VÖEN) alır və Vergi Məcəlləsində göstərilən başqa hərəkətləri edir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi, yol vergisi, torpaq vergisi, aksizlər, ƏDV, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, əmlak vergisi, mədən vergisi, sadələşdirilmiş vergi Azərbaycan Respublikasında alınan vergi növləridir.

Veto

“Veto” latın sözü olub “qadağan edirəm” deməkdir. Veto səlahiyyətli orqan və ya şəxsin şifahi və ya yazılı şəkildə qadağa qoyması kimi başa düşülür. İctimai institut kimi veto hüququ Qədim Romada yaranıb. Roma Respublikasında iki konsuldan biri başqa konsulun hərbi və ya mülki işlərinin icrasına qadağa qoya bilərdi. Xalq tribunu (Qədim Romada e.ə. 494-cü ildən plebeylərdən seçilən vəzifəli şəxslərdir, plebeylərin hüquqlarını müdafiə edir və onların xeyrinə qanunlar həyata keçirirdi) senat və magistratın qəbul etdiyi qanunu ləğv edə bilərdi. İndiki zamanda veto dövlət başçılarının, ikipalatalı sistemlərdə isə yuxarı palataya verilir. Veto qəti (məsələn, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvü olan ABŞ, Böyük Britaniya, Çin, Fransa və Rusiyanın veto hüququ var; yəni onlardan biri Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etmək istədiyi qərarın əleyhinə olsa, bu qərar qəbul olunmur) və məhdud (məsələn, ABŞ-ın qanunvericilik sistemində Nümayəndələr Palatası ilə senat 2/3 səs çoxluğu ilə prezidentin vetosuna qarşı çıxma bilərlər) veto ola bilər.

Vəkalət

Vəkalət təsdiqedicidir. Etibarnamə də vəkalət hesab olunur. Vəkalət verilən şəxsə danışıqlar aparmaq, beynəlxalq müqavilələri imzalamaq, beynəlxalq konfranslarda iştirak etmək, dövləti təmsil etmək, vəkaləti verənin adına əqdlər bağlamaq və s. kimi hüquqlar verir. Üzərində vəkaləti verən və alan şəxsin adı, soyadı, atasının adı, dərəcəsi və ya vəzifəsi, vəkalətin verilmə məqsədi (nə vaxt və harada iştirak üçün verilir) göstərilir. Tərəflər arasında ikitərəfli müqavilə imzalanırsa, hər iki tərəf bir-birinə vəkalətlərini təqdim edirlər. Lakin elə şəxslər var ki, onlar vəkalətsiz danışıqlar apara, beynəlxalq müqavilələr imzalaya bilərlər. Bu qrupa dövlət və hökumət başçıları, xarici işlər idarəsi (Azərbaycan Respublikasında Xarici İşlər Nazirliyi), diplomatik nümayəndəliklərin başçıları daxildir.

ABŞ Prezidentinə “cib vetosu” da (“pocket veto”) verilib. Bu, prezidentin qanun layihəsinin taleyini 10 gün müddətində həll etməsi haqqında Konstitusiya maddəsinə əsaslanır. Yəni həmin müddətdə konqres sessiyasını bitirərsə, qəbul edilmiş aktlar prezidentin “cibində” qalır. Bu, həmin aktlar üçün perspektivin olmamasıdır.

Vəkil

Vəkil fiziki və hüquqi şəxslərə hüquqi yardım göstərən, məhkəmə onların hüquqlarını müdafiə edən şəxsdir. Vəkillik peşə sahəsi kimi qədim dövrlərdən mövcuddur. Hər kəs hüquqlarının qorunması, müəyyənləşdirilməsi və məhkəmə prosesində hüquqlarının müdafiəsi üçün müstəqil seçimi əsasında vəkil köməyindən istifadə edə bilər. Vəkil müdafiəçi və nümayəndə qismində çıxış edir. Dövlət heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən vəkillik xidmətinə şərait yaratmalıdır. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin bir neçə müdafiəçisi ola bilər. Vəkil şəxs özü tələb etdikdə, yetkinlik yaşına çatmadıqda, dili bilmədikdə və qanunda göstərilən başqa hallarda təyin olunur. O, müdafiə etdiyi şəxsin məhkəmədə olan işini araşdırır, şəxsin lehinə olan sübutları təqdim edir, onu müdafiə edir. İş məhkəmə baxışına hazırlandıqda və həmin işə məhkəmədə baxıldıqda, işdə iştirak edən vəkil ixtisaslı hüquqi yardım göstərməyə borcludur. İşdə iştirak edən şəxslərin tapşırığı ilə vəkalət əsasında vəkil məhkəmə aktlarından şikayət verir və qanunla ona verilmiş hüquqlardan istifadə edir.

Vətəndaşlıq hüququ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 52-ci maddəsində deyilir: “Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır”. Vətəndaşlığın necə əldə olunmasından asılı olmayaraq, heç bir ayrı-seçkiliyə (sosial və əmlak vəziyyəti, irqi və milli mənsubiyyət və s.) yol vermədən bütün vətəndaşlar bərabərdir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını aşağıdakı sənədlər təsdiq edir: doğum haqqında şəhadətnamə, şəxsiyyət vəsiqəsi və vətəndaşın pasportu. Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uşağı ölkə ərazisində doğulubsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan, hər iki valideyni naməlum uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı hesab olunur. Aşağıdakı hallarda şəxs vətəndaşlığa qəbul oluna bilər: vəsatət qaldıran şəxs Azərbaycan Respublikasının ərazisində son 5 il ərzində yaşamalı,

dövlət dilini bilməsi haqqında sənəd təqdim etməlidir. Vəsətət qaldıran şəxsin aşağıdakı hallarda vəsatəti rədd edilir: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş dövlət quruluşunu zorakılıqla dəyişdirməyə, ərazi bütövlüyünü pozmağa çağırışlar etməyə, dövlət təhlükəsizliyinə, ictimai asayişin qorunmasına, əhəlinin sağlamlığına və ya məənəviyyatına zərər vuran fəaliyyət göstərməyə, irqi, dini və milli müstəsnaılığı təbliğ etməklə, terrorçuluq fəaliyyəti ilə əlaqəsi olarsa.

Vətəndaşsızlıq (apatrid)

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin başqa adı apatridlərdir. Yunan sözündən tərcümədə apatrid “vətəndən məhrum edilmiş” deməkdir. Vətəndaşsızlıq heç bir dövlətin vətəndaşlığı olmayan şəxsin hüquqi vəziyyətidir. Şəxs bir dövlətin vətəndaşlığından çıxarsa və başqa vətəndaşlığa qəbul olunmazsa, vətəndaşsızlıq vəziyyətinə düşür. Vətəndaşsızlıq mütləq, yəni doğulma anından və nisbi, yəni vətəndaşlığını itirdikdə yaranır. Vətəndaşlığı olmayan şəxsi yarana biləcək mübahisədə himayə edəcək dövlət olmur. Çağdaş dövrdə vətəndaşsızlığa mənfi yanaşırlar və bütün mümkün vasitələrlə qarşısını almağa çalışırlar. Bu sahədə qəbul edilən ən məşhur konvensiyalar 1954-cü il “Apatridlərin statusu” haqqında Konvensiya və 1961-ci il “Vətəndaşsızlıq hallarının ixtisar olunması” haqqında Konvensiyadır.

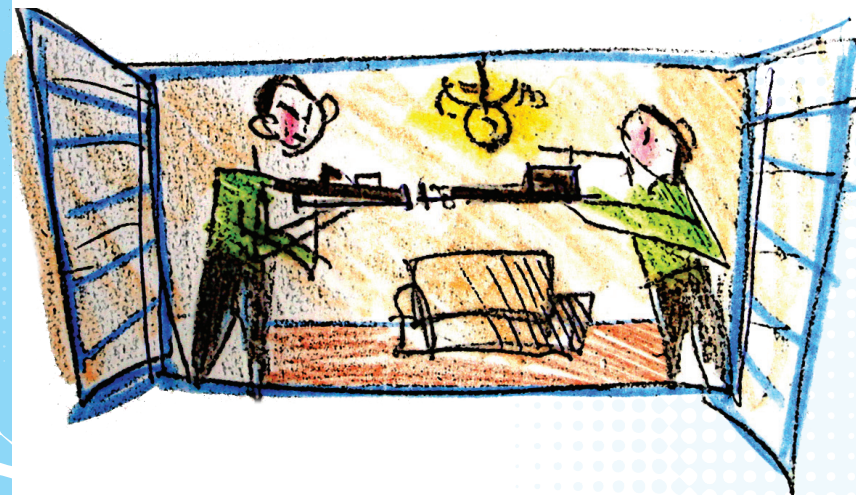
Vətəndaş cəmiyyəti

Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə, cəmiyyətin inkişafının müəyyən pilləsində formalaşan insanların birliyi başa düşülür. Birləşməkdə məqsəd cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni sferalarında könüllü olaraq qeyri-dövlət quruluşları yaratmaqdır. Cəmiyyətlə dövlət ayrılmazdır, dövlət cəmiyyətin təşkilati formasıdır. Vətəndaş cəmiyyətinin əlamətləri haqqında ilkin fikirlər Platon, Aristotel, Siseron və başqa yunan-roma alimlərinin əsərlərində əksini tapıb. İndiki mənada vətəndaş cəmiyyəti anlayışı isə XVIII əsrdən formalaşmağa başlayıb. Azad sahibkarlıq, təşəbbüskarlıq mühiti vətəndaş cəmiyyətini izah edən amillərdəndir. Əsas struktur elementləri bunlardır: şəxsiyyət, ailə, məktəb, ibadət üçün yerlər (məscid, kilsə və s.), sahibkarlıq, sosial qruplar, siniflər, vətəndaşların şəxsi həyatları və təminatı, vətəndaşların hüquq müdafiəsi, demokratiyanın inkişafı, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, hərəkətlər,

müstəqil məhkəmələr, təhsil sistemi, kütləvi informasiya vasitələrində azadlıq və s. İnsan hüquq və azadlıqlarının tanınmasını və qorunmasını təmin etmə, hakimiyyət bölgüsü, fikir, söz, mətbuat azadlığı və başqa prinsiplər vətəndaş cəmiyyətində əks olunur. Vətəndaş cəmiyyətinin ən başlıca elementi olan mülkiyyət şəxsiyyətin və bütün cəmiyyətin azadlığının ilkin şərti kimi çıxış edir.

Vətəndaş müharibəsi

Vətəndaş müharibəsi bir dövlət daxilində çeşidli şəkildə təşkil olunmuş qruplar arasında (və ya millətlər arasında) olan müharibədir. Tərəflərin məqsədləri bütövlükdə dövlət və ya ayrı regionda hakimiyyətin ələ keçirilməsi, regionun müstəqilliyi və ya siyasi hakimiyyətin dəyişdirilməsidir. Dünya tarixində Pakistanda (1971), Amerika Birləşmiş Ştatlarında (1861-1865), Çində (1927-1949) vətəndaş müharibələri olub. ABŞ-da vətəndaş müharibəsi – Şimala (İttifaqla) Cənub quldar ştatları arasında olan müharibə idi. Avraam Linkolnün prezident seçilməsinə cavab olaraq quldarlar Cənub ştatlarını İttifaqdan ayırmağı qərara aldılar. 1861-ci ilin fevralında Montqomeri şəhərində Cənub ştatları Konfederasiyası yaradıldı. Bu Konfederasiya ABŞ-ın 11 ştatını birləşdirdi. 1863-1865-ci illərdə Şimal ordusuna 190 min zənci əsgər daxil oldu. 250 min zənci arxa cəbhədə hərbi qulluğa cəlb edildi. 1863-cü ilin iyulunda cənublular Gettisberq və Missisipi çayı vadisindəki döyüşlərdə məğlub oldular. 1865-ci il aprel 3-də konfederasiyanın paytaxtı Riçmond şəhəri tutuldu. Bu müharibədə tarixdə ilk dəfə olaraq zirehli gəmilərin döyüşü (1862-ci il martın 9-da) olub. 1867-ci il martın 2-də Cənubun Yenidənqurması haqqında birinci qanun verilib.

Vərəsəlik hüququ

Vərəsəlik dedikdə, ölmüş şəxsin, yəni miras qoyanın əmlakının başqa şəxslərə, yəni vərəsələrə qanun üzrə və ya vəsiyyəət üzrə keçməsi başa düşülür. Qanun üzrə vərəsəlik zamanı vərəsələr miras qoyanın öldüyü məqamda sağ olmuş şəxslər, habelə miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaqlar ola bilər. Qanun üzrə vərəsəlik zamanı aşağıdakılar bərabər pay hüquqlu vərəsələr sayılırlar:

Birinci növbəli vərəsələr - ölənin uşaqları, miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaq, arvad (ər), valideynlər (övladlığa götürənlər). İkinci növbəli vərəsələr - ölənin bacıları və qardaşları. Üçüncü növbəli vərəsələr - həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən nənə və baba, nənənin anası və atası, babanın anası və atası. Dördüncü növbəli vərəsələr - xalalar və bibilər, dayılar və əmilər. Beşinci növbəli vərəsələr - xala uşaqları və bibi uşaqları, dayı uşaqları və əmi uşaqları, onlar sağ olmadıqda isə onların uşaqları. Vəsiyyəət üzrə vərəsəlikdə vərəsələr miras qoyanın öldüyü məqamda sağ olmuş şəxslər, miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş şəxslər, bu şəxslərin onun uşaqları olub-olmadığına, hüquqi şəxslər olub-olmadığına baxmayaraq, ola bilərlər. Nikahdankənar doğulan uşaqların atasının vərəsəsi sayılması üçün atalıq qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyənləşdirilməlidir. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və mirasın açıldığı günədək bu hüquqları bərpa edilməmiş valideynlər uşaqlarının qanun üzrə vərəsələri ola bilməzlər. Miras fiziki şəxsin ölümü və ya ölmüş elan edilməsi ilə açılır. Vəsiyyətnamə bir neçə cür tərtib oluna bilər. Notariat formasında olan vəsiyyətnaməni vəsiyyəət edən yazılı formada tərtib etməli, imzalamalı, notariatda (notarius olmadığı yerdə yerli özünüidarə orqanında) təsdiqlənməlidir. Ev vəsiyyətnaməsi vəsiyyəət edənin əli ilə yazılıb imzalanmalıdır

Ailə dəftər-kitabları (və ya yazıları), ailə xronikaları, xatirə və başqa ayin predmetləri və qəbirlər mirasa daxil deyil və vərəsələr arasında bölüşdürülmür. Bu predmetlər bərqərar olmuş adətə görə vərəsənin mülkiyyətinə verilir.

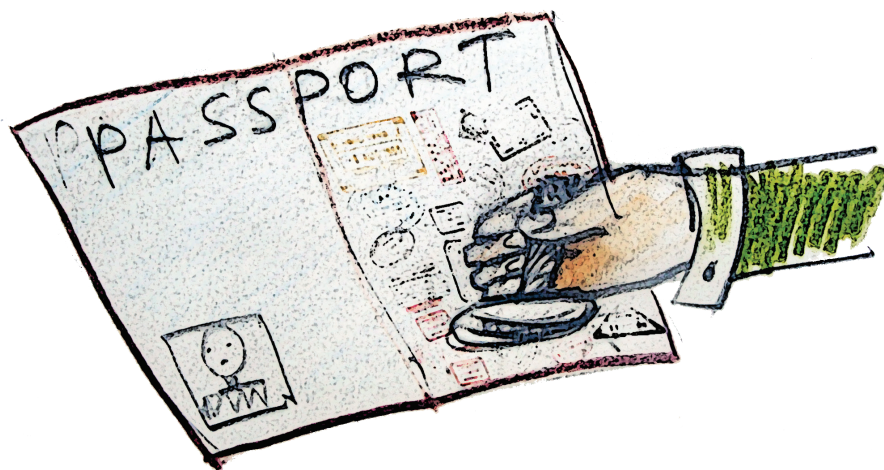
Vəzifəli şəxs

Vəzifəli şəxs dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında, dövlət və bələdiyyə müəssisəsində, idarə və təşkilatlarında, başqa kommersiya və ya qeyri-kommersiya təşkilatlarında sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxsdir. Onlar polis əməkdaşları, nazirlik işçiləri, məktəb direktoru və başqa məmurlardır. Vəzifəli şəxs tabeliyində olan işçilərin fəaliyyətinə rəhbərlik edir və səlahiyyətləri çərçivəsində göstərişlər verir. Vəzifəli şəxsin yaxın qohumları (ana, ata, oğul, qız, bacı, qardaş, ər (arvad) rəhbərlik etdiyi idarədə, təşkilatda, tabeliyindəki müəssisədə işləyə bilməz. O, vəzifəsindən və səlahiyyətlərindən sui-istifadə edə bilməz. Sui-istifadə etmə nəzarət orqanlarını aldatmaqla, dövlətin əmlakını xərcləməklə, vətəndaşların əmlakını ələ keçirməklə, onların Konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını, azadlıqlarını pozmaqla həyata keçirilir. Vəzifəli şəxs ancaq səlahiyyəti daxilində fəaliyyət göstərə bilər. Vəzifə səlahiyyətlərini aşma cinayət məsuliyyəti yaradır. Eyni zamanda səhlənkar münasibət nəticəsində xidməti vəzifəsini yerinə yetirməməsi də cinayət məsuliyyəti yaradır.

Vicdan azadlığı

Vicdan azadlığı vacib insan hüquq və azadlıqlarındandır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsinə görə, hər kəsin vicdan azadlığı var. Yəni şəxs dinə münasibətini müstəqil şəkildə ifadə edir. İstədiyi dinə tək və ya başqaları ilə birlikdə etiqad edə, dinə münasibətini sərbəst şəkildə ifadə edə bilər. Lakin heç bir halda dini mərasimlər ictimai qaydanı pozmamalı və ya ictimai əlaqə zidd olmamalıdır. Dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

Viza

Latın sözü “*visus*” görünmüş, gözdən keçirilmiş deməkdir. Xarici pasportda və ya pasportu əvəz edən başqa sənəddə xüsusi icazə qeydidir. Viza sahibinin ölkəyə girişi və orada qalması hüququnu təsdiq edir. Vizanı səlahiyyətli dövlət orqanları, adətən konsulluq şöbələri, bəzi hallarda isə immiqrasiya xidmətləri birbaşa sərhəddə – aeroportda verir. Viza adətən saxtalaşdırılmadan qorunmuş yapışqan kağız formasında, bəzi hallarda isə möhür formasında olur. Vizada bu növ qeydlər olur: vizanın qüvvədə olduğu müddətdə onun sahibinin qala biləcəyi ölkə və ya ölkələr, girişin ilk günü və qalmanın son tarixi, verilmə yeri və tarixi, vizanın növü və başqa məlumatlar. Hər bir ölkənin viza almaq və vermək üçün qaydaları və tələbləri var. Bir çox ölkələrdə səfərin məqsədinin elan olunmuş niyyətə uyğun gəlməməsinə dair şübhə olarsa, immiqrasiya nəzarəti həqiqi vizası olan şəxsin ölkəyə girişinə icazə verməyə bilər. İcazə şəxsin müəyyən dövlətin ərazisinə gəlməsinə və ya bu ərazini tərk etməsinə görə verilir. Bu ərazidən keçib getmək üçün də viza alınmalıdır. Vizanın aşağıdakı kateqoriyaları var: diplomatik, xidməti və adi. Vizanın növləri bunlardır: giriş (etibarlıq müddəti 3 gündən 3 aya qədər olmaqla birdəfəlik və çoxdəfəlik giriş vizası olur) və tranzit vizası (bir və ya çoxdəfəlik tranzit vizası olmaqla üçüncü ölkələrə gedən şəxslərə ərazidən keçmək üçün verilir). Viza verdiyi müddət ərzində istifadə olunmazsa qüvvədən düşür. Vizasız rejim birtərəfli qaydada, eləcə də qarşılıqlı olaraq yaradıla bilər (ikitərəfli və ya çoxtərəfli sazişə əsasən, məsələn, Şengen zonası). Viza ölkədə daimi yaşamaq məqsədi ilə deyil, müvəqqəti olaraq verilir. Bəzi dövlətlər var ki, aralarında bağladıkları beynəlxalq sazişlərə əsasən viza rejimini ləğv ediblər. Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB), Avropa İttifaqı (Aİ), Latın ölkələri arasında viza rejimi yoxdur.

Viza almaq üçün lazım olan sənədlər və ümumi tələblər:

Ən azı növbəti 3 ay (6 ay) ərzində etibarlıq müddəti olan pasport;

Şəxsiyyət vəsiqəsi;

Doldurulmuş və imzalanmış ərizə - anket;

3 x 4 formatında 2 ədəd fotosəkil;

Viza rüsumu;

Təyyarə biletlərinin (gedişdönüş) surəti;

Dəvət məktubu;

Mehmanxanada, kempinqdə, turist bazasında və ya digər bu kimi obyektlərdə yer sifariş edilməsini təsdiq edən sənəd;

Tibbi sığorta sənədi (Şengen zonası ölkələri üçün vacibdir);

İş yerindən şirkət və ya təşkilatın rəsmi sənədində, tutduğu vəzifə, aylıq əmək

haqqı (gəlir) və məzuniyyətin müddəti göstərilən arayış;

Səfər müddəti zamanı bankda maliyyə vəsaitnin olmasını təsdiq edən sənəd;

Səfirliklər bu siyahıda göstərilməyən sənədlər də tələb edə bilər.

Elektron qaydada viza almaq üçün səfirliklərin və konsulluqların internet informasiya ehtiyatlarında yerləşdirilmiş elektron ərizə-anket doldurularaq, şəxsin pasportunun, fotosəkilinin, dövlət rüsumunun ödənilməsi haqqında qəbz və səfərin turizm məqsədi ilə həyata keçirildiyini təsdiq edən sənədlərin skan edilmiş surətləri elektron qaydada səfirliklərə və konsulluqlara göndərilir.

Yarmarka

Yarmarka (*almanca*) – ildə bir dəfə keçirilən beynəlxalq bazar deməkdir. Dövri ticarətin keçirildiyi yerdir. Daha çox tələbatı olan malların alveridir. Bir çox malların yüksək satışını təmin etmək üçün yarmarkalara çıxarılır. Yarmarka məhdud zaman çərçivəsində keçirilir. Keçmişdə yarmarkalar yaxşı müdafiə olunmuş yerlərdə – qəsrlərin, monastrların yanında keçirilirdi. Böyük yarmarkalara dünyadan ticarətçilər gəlir və mallarını təqdim edirlər. Beynəlxalq yarmarkalar – mal və xidmətlərin, texnoloji yeniliklərin, informasiyaların bazar tapması və alına bilməsi üçün müntəzəm formada, əsasən eyni məkanlarda keçirilən tədbirdir.

Yeniyyətməlik

Yeniyyətməlik qız və ya oğlanın uşaqlıqdan cavanlığa keçid dövrüdür. Yeniyyətməlik yaşı ölkədən (yaşadığı region) və milli-mədəni xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən olunur. Yaş hədləri 12-14 və 15-17 arasındadır. Bu dövrdə yeniyyətmələrdə bədən orqanlarında dəyişiklik gedir, inkişaf edirlər. Valideynlərlə yeniyyətmələr arasında tez-tez mübahisələr baş verir. Onlar özlərini axtarırlar, həyatda məqsədlərini tapmağa çalışırlar, fəlsəfə ilə maraqlanırlar, qarşı tərəf haqqında daha çox məlumat almaq istəyirlər. Yeniyyətməlik dövründə uşağın şəxsiyyəti formalaşır.

Yerli özünüidarəetmə

Yerli özünüidarəetmə elə bir təşkilati quruluş və vətəndaşların fəaliyyətidir ki, müəyyən yerin əhalisinin marağında olan məsələlərin həlli ilə məşğul olur. Yerli əhali yerli ərazi sferasında hakimiyyəti təkcə bələdiyyələr vasitəsilə deyil, həm də bilavasitə həyata keçirə bilər. O, bu hüququnu yerli rəy sorğusu (referendum), yerli yığıncaqlar, bələdiyyələrə seçkilər vasitəsilə həyata keçirir. Yerli rəy sorğusu yerli əhəmiyyətli məsələlər barəsində bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşların rəyinin öyrənilməsidir. Yerli özünüidarəetmənin üç əsas sistemi fərqləndirilir: ingilis-sakson sistemi, fransız sistemi, alman sistemi. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetməni bələdiyyələr həyata keçirir. 1985-ci il 15 oktyabr tarixli “Yerli özünüidarəetmənin Avropa Xartiyası” qəbul olunub. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il iyulun 2-də qəbul edilən “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanunu və başqa qanunlar bu Xartiyanın tələblərinə uyğunlaşdırılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

Hüquqda yetkinlik yaşına çatmayanlar qanunla tam fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunmayanlardır. Yetkinlik yaşına 18 yaşda çatırlar. Qanuna uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün bütün fəaliyyəti sərbəst həyata keçirmələrinə məhdudiyyət qoyulur. Əmək hüququna əsasən işə 16 yaşına çatanlar qəbul oluna bilər. Tam fəaliyyət qabiliyyəti 18 yaşdan yaranır.

Yoxsulluq

Yoxsulluq fərd və ya sosial qrupun maddi durumudur. Yoxsulluq durumunda yaşayan insanların vacib həyat tələbatları ən aşağı həddə düşür. Yoxsulluğun çoxidli səbəbləri var: iqtisadi (işsizlik, aşağı maaşlı iş, rəqabətsizlik); sosial-tibbi (şikəstlik, qocalma, xəstəlik); demoqrafik (ailənin öhdəliyində çox adamın olması); sosial-iqtisadi (təhsilin aşağı səviyyədə olması); siyasi (hərbi münaqişələr, məcburi miqrasiya); regional-coğrafi (regionların qeyri-bərabər inkişafı). Yoxsulluqla mübarizə üçün görülən tədbirlər bunlardır: pul gəliri əldə edən istehsal sahəsini genişləndirmək, antiinflyasiya siyasətinin aparılması; ən aşağı əmək haqqının müəyyən edilməsi; sosial proqramların işlənilməsi.

(Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulur ki, yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsində vətəndaşlar başqa formada – məhəllə komitələri, assosiasiyalar, xeyriyyə təşkilatları və s. formada iştirak edə bilərlər).

hazırlanması. Yoxsulluq əhalinin və ailələrin pul, əmlak və başqa sərvətlərlə təminatının nisbətən daha aşağı səviyyəsində duran, maddi və mənəvi tələbatlarını aşağı səviyyədə ödəyən hissəsinin iqtisadi vəziyyəti kimi də qiymətləndirilə bilər. Yoxsulluğun sərhədi əhalinin şəxsi istehlak üçün zəruri olan maddi nemətlərlə faktik və normativ təminatı insanların maddi və mənəvi tələbatlarını ödəmə səviyyəsi əsasında qiymətləndirilə bilər. Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının İnkişafa Yardım Komitəsi bu istiqamətdə aşağıdakı meyarları müəyyənləşdirib: gündəlik gəliri 1 dollardan aşağı olanlar; yoxsulluq boşluğu, yoxsulluq həddindən aşağı yaşayanların əhalinin ümumi sayındakı xüsusi çəkisi; əhalinin ən az gəliri olan 20 faizinin Ümumi Daxili Məhsulda payı; 5 yaşından aşağı uşaqlar üçün qidalanma problemi.

Yumşaq hüquq

Beynəlxalq təcrübədə yumşaq hüquq tövsiyəedici normalar kimi başa düşülür. Bu normaların məcburi hüquqi qüvvəsi yoxdur. Qəbul olunan aktlar beynəlxalq danışıqlarla, beynəlxalq-hüquqi adətlərlə ifadə olunur və beynəlxalq danışıqlara ciddi təsir edir. Yumşaq hüququn beynəlxalq hüquqdan əsas fərqi odur ki, yumşaq hüququn normalarının məzmununa dövlətlər razılıq verirlər, lakin onların icrası məcburi deyil. Bu normalar xüsusi subyektlərin, yəni transmilli korporasiyalar, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərdə əksini tapır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi qərarların əksəriyyəti (BMT-nin daxili təşkilatı məsələləri və maliyyə-büdcə məsələlərindən başqa) tövsiyə xarakterlidir.

Zərərçəkmiş şəxs

Şəxsə cinayət sayılan əməl törədilən zaman zərər vurulubsa, zərər vurulan şəxs zərərçəkmiş şəxs sayılır. Cinayət nəticəsində mənəvi və maddi ziyan dəymiş hüquqi şəxs zərərçəkmiş şəxs qismində tanına bilər. Bu halda onun zərərçəkmiş şəxs qismində hüquq və vəzifələrini müvəkkil edilmiş nümayəndəsi həyata keçirir. Ziyan maddi, fiziki və mənəvi ola bilər. Əməl zamanı şəxs ölmüşsə, onda zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarını yaxın qohumları həyata keçirir. Şəxsin zərərçəkmiş şəxs qismində tanınması üçün təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə qərar qəbul etməlidir. Zərərçəkmiş şəxsin hüquqları bunlardır: ifadə və izahat vermək, ittihamla tanış olmaq, cinayət işinin araşdırılması üçün materiallar təqdim etmək, etirazlar vermək və s. Vəzifələri isə bunlardır: cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışı ilə gəlmək, onun tələbi ilə ifadə vermək, təhqiqatçı aparmaq üçün özündə olan əşya, sənəd və nümunələri vermək, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə iclasında sədrlik edənin göstərişlərinə tabe olmaq, məhkəmə iclasında qaydaya əməl etmək və s. Yetkinlik yaşına çatmayan və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarını onun əvəzinə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada qanuni nümayəndəsi həyata keçirir.

Zərərin əvəzinin ödənilməsi

Zərər dedikdə, hüququ pozulmuş şəxsin bu hüququ bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakdan məhrum olması və ya əmlakın zədələnməsi (real zərər), hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adı mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür. Eyni zamanda hüquq pozulmasa belə, həmin şəxsin əldə edə biləcəyi gəlirlər və hüquqpozma nəticəsində həmin faydanın əldən çıxması zərər hesab olunur. Zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququ olan şəxs ona vurulmuş zərərin tam ödənilməsini tələb edə bilər. Bunun üçün isə qanunda və ya müqavilədə zərərin əvəzinin ödənilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Cinayət işlərində zərərçəkmiş şəxs ölərsə, ölənə vəsait almağa hüququ olan şəxslərin, ölümündən sonra doğulmuş uşağının zərərin əvəzini almaq hüququ var.

Zəruri müdafiə

Özünü müdafiə edən və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafelərini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qoruyarkən törədilmiş hərəkət zəruri müdafiə adlanır. Edilən hərəkət zəruri müdafiə həddini aşmayıbsa, cinayət sayıla bilməz. Zəruri müdafiə hüququ şəxsin peşə, qulluq vəziyyətindən, xüsusi hazırlıq səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün şəxslərə verilir. Lakin açıq-aşkar, müdafiə məqsədi daşımayan, ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə və xarakterinə uyğun olmayan, qəsdən törədilən əməllər zəruri müdafiə həddini aşmaq sayılır. Zəruri müdafiə faktı işin bütün halları araşdırılaraq, qiymətləndirilərək müəyyən olunur.

Zöhrəvi xəstəlikləri yayma

Zöhrəvi xəstəlikləri yayma şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərdəndir. Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər fəslinə daxildir. Zöhrəvi xəstəlikləri yayma dedikdə, özündə zöhrəvi xəstəlik olduğunu bilən şəxsin bu xəstəliyi başqa şəxsə yoluxdurması başa düşülür. İnsanın sağlamlığına ciddi zərər yetirdiyindən cəmiyyət üçün mühüm təhlükə kəsb edildiyi üçün cinayət sayılır. Cinayətin ağırlığından, bu əməllərin iki və ya daha çox şəxsə qarşı, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədilməsindən asılı olaraq cərimə, islah işləri, azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalanır. Zöhrəvi xəstəliyi olanların yoluxma mənbəyini, onlarla əlaqədə olub zöhrəvi xəstəliyə yoluxma təhlükəsi yaradan şəxslərin ünvanlarının, şəxsiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün zəruri olan başqa məlumatları gizlətməsinə görə, bu cür xəstəliyə tutulması barəsində yetərli məlumatı olan şəxslərin səhiyyə orqanlarının xəbərdarlığından sonra da müayinədən boyun qaçırmasına görə, zöhrəvi xəstəliyi olanla əlaqədə olmuş və profilaktik müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərin müalicədən xəbərdarlıqdan sonra da boyun qaçırmasına görə cərimə nəzərdə tutulur.

A

1. Abidə
2. Aborigen
3. Ad hoc
4. Adam öldürmə
5. Adaptasiya
6. Adət hüququ (bax: hüquqi adət)
7. Ailə
8. Ailə hüququ
9. Akkreditasiya
10. Akt
11. Aktiv seçki hüququ
12. Aqreman
13. Ali Məhkəmə
14. Alternativ xidmət
15. Amnistiya
16. Anarxiya
17. And içmə
18. Andlı iclasçılar
19. Anklav
20. Anneksiya
21. Antisemitizm
22. Aparteid
23. Apellyasiya məhkəməsi
24. Aristokratiya
25. Atəşkəs
26. Atom enerjisi
27. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK)
28. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)
29. Avropa İttifaqı
30. Avropa Komissiyası
31. Avropa Parlamenti
32. Avropa Şurası
33. Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT)
34. Avtokratiya
35. Avtoritarizm
36. Azad İqtisadi Zona
37. Azadlıq hüququ

38. Azadlıqdan məhrumetmə

B

1. Barrel
2. Baş Nazir
3. Bayraq
4. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi
5. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM)
6. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
7. Beynəlxalq Günlər
8. Beynəlxalq hüquq
9. Beynəlxalq xüsusi hüquq
10. Beynəlxalq müqavilə
11. Beynəlxalq Təhlükəsizlik
12. Beynəlxalq Təşkilat
13. Beynəlxalq Valyuta Fondu
14. Bələdiyyə (bax: yerli özünüidarəetmə)
15. Bərabərlik hüququ
16. Bəraət
17. Bəyanat
18. Bəyannamə
19. Birja
20. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)
21. Bitərəflik
22. Blokada
23. BMT Uşaq Fondu (UNICEF)
24. Boykot
25. Böhran
26. Böyük Səkkizlik
27. Buddizm
28. Bütçə
29. Bürokratiya

C

1. Casus
2. Cavabdeh
3. Cənub Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyası (ASEAN)
4. Cərimə

5. Cəza
6. Cinayət
7. Cinayət Məcəlləsi

D

1. Daxili İşlər Nazirliyi
2. De Facto
3. Deflyasiya
4. Demaqoq
5. Demilitarizasiya
6. Demokratiya
7. Demografiya
8. Deportasiya
9. Deputat
10. De yure
11. Diaspora
12. Dəniz quldurluğu
13. Diktatura
14. Din
15. Diplommat
16. Diplommatik nümayəndəlik
17. Diskriminasiya (ayrı - seçkilik)
18. Doktrina
19. Dördüncü hakimiyyət
20. Dövlət
21. Dövlət başçısı
22. Dövlət ərazisi
23. Dövlət sərhədi
24. Dövlətlərin suveren bərabərliyi
25. Dünya Bankı

E

1. Ekologiya
2. Eksklav
3. Ekspert
4. Ekstradisiya
5. Ekstremizm
6. Embarqo

7. Emissiya
8. Etika
9. Etimadnamə
10. Etnik təmizləmə
11. Evtanaziya

Ə

1. Əcnəbilər
2. ƏDV (Əlavə Dəyər Vergisi)
3. Əmək hüququ
4. Əmək müqaviləsi
5. Əmlak
6. Əmtəə
7. Ərazi bütövlüyü prinsipi
8. Ətraf mühitin mühafizəsi
9. Əsrin müqaviləsi

F

1. Fanatizm
2. Fəşizm
3. Federasiya
4. Feminizm
5. Feodalizm
6. Fərman
7. Fiziki şəxs
8. Fors-major
9. Fövqəladə vəziyyət
10. Fraksiya
11. Fundamentalizm

G

1. Gender
2. Genosid
3. Gerb
4. Getto
5. GUAM (Demokratiya və İqtisadi İnkişaf uğrunda Təşkilat)

6. Güc tətbiq etməmək və tətbiq etməklə hədələməmək prinsipi

H

1. Haaqa Konvensiyası
2. Hakim
3. Hakimiyyət
4. Hakimiyyət bölgüsü
5. Hal şahidi
6. Həbsxana
7. Həmkarlar ittifaqı
8. Həmrəylik
9. Hərbi cinayətlər
10. Himayəçilik
11. Himn
12. Holokost
13. Hökumət
14. Humanizm
15. Hücüm etməmə
16. Hüquq
17. Hüquq bərabərliyi
18. Hüquq qabiliyyəti
19. Hüquq normaları
20. Hüquqi adət
21. Hüquqi dövlət
22. Hüquqi öhdəlik
23. Hüquqi presedent (bax: presedent)
24. Hüquqi status
25. Hüquqi şəxs

X

1. Xalq
2. Xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi
3. Xarici İşlər Nazirliyi (XİN)
4. Xarici siyasət
5. Xristian dini
6. Xüsusi ittihamçı

İ

1. İcra hakimiyyəti
2. İddia
3. İddiaçı
4. İddia ərizəsi
5. İdeologiya
6. İfadə
7. İkili vətəndaşlıq
8. İkinci Dünya Müharibəsi
9. İkipalatalı sistem
10. İqtisadiyyat
11. İqtisadi böhran
12. İqtisadi sistem
13. İmmiqrasiya
14. İnflyasiya
15. İnfrastruktur
16. İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)
17. İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)
18. İnsan hüquqları
19. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə
20. İnzibati ərazi quruluşu
21. İnzibati xəta
22. İnzibati Xətalər Məcəlləsi
23. İnzibati məsuliyyət
24. İnzibati tənbeh
25. İslam
26. İslam Konfransı Təşkilatı (İKT)
27. İstehlakçı hüquqları
28. İstintaq
29. İşçi
30. İşəgötürən
31. İşsizlik
32. İttihamnamə
33. İyerarxiya

J

1. Jurnalistika

K

1. Kapital
2. Kapitalizm
3. Kassasiya məhkəməsi
4. Kommunizm
5. Konfederasiya
6. Konkordat
7. Konsensus
8. Konstitusiya
9. Konstitusiya Məhkəməsi
10. Konsul
11. Kontrabanda (qaçaqmalçılıq)
12. Konvensiya
13. Korrupsiya
14. Kredit
15. Kriminalistika
16. Kriminologiya
17. Krizis (böhran)
18. Ksenofobiya
19. Kütləvi İnformasiya Vasitələri (KİV)

Q

1. Qaçqın
2. Qaçqınların Statusu haqqında Cenevrə Konvensiyası
3. Qadın hüquqları
4. Qanun
5. Qanunun geriye qüvvəsi
6. Qanunun qüvvəsi
7. Qanunvericilik hakimiyyəti
8. Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT)
9. Qərar
10. Qətnamə
11. Qəyyum
12. QHT
13. Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Hərəkatı (Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyəti)

14. Qloballaşma
15. Qlobal istilik
16. Qubernator

L

1. Liberalizm
2. Lobbizm

M

1. Majoritar seçki sistemi
2. Makroiqtisadiyyat
3. Maliyyə
4. Manat
5. Mandat
6. Manifest
7. Mediator
8. Menecment
9. Meqaiqtisadiyyat
10. Mezoiqtisadiyyat
11. Məcəllə
12. Mədəniyyət
13. Məhkəmə
14. Məhkəmə hakimiyyəti
15. Məhkumluq
16. Mərkəzi Bank
17. Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK)
18. Mikroiqtisadiyyat
19. Miqrasiya
20. Milli azlıq
21. Millətçilik
22. Milliləşdirmə
23. Millətlər Liqası
24. Milli Məclis
25. Milli ordu
26. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi (MTN)
27. Milli təhlükəsizlik siyasəti
28. Monarxiya
29. Monopoliya
30. Müdafiəçi
31. Müəlliflik hüququ

32. Mühacirət
33. Mühəribə
34. Müqavilə
35. Mülki hüquq
36. Mülki Məcəllə
37. Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)
38. Müstəmləkə
39. Müstəntiq
40. Müvəqqəti işlər vəkili

N

1. Narkotik vasitələr
2. Nasizm
3. NATO
4. Naturalizasiya
5. Nazirlər Kabineti
6. Nepotizm
7. Nikah
8. Nizamnamə
9. Nobel mükafatı
10. Normativ hüquqi akt
11. Nota

O

1. Oligarxiya
2. Ombudsman
3. OPEK
4. Ordu

P

1. Panaşir səsvermə
2. Parlament
3. Pasport
4. Passiv seçki hüququ
5. Patent hüququ
6. Piratlıq
7. Preambula
8. Presedent
9. Prezident

10. Prokuror
11. Proporsional seçki sistemi
12. Protest
13. Protokol
14. Pul

R

1. Rasizm
2. Ratifikasiya
3. Referendum
4. Region
5. Reket
6. Reklam
7. Repatriasiya
8. Resessiya
9. Residivist
10. Respublika
11. Restitusiya
12. Rüşum
13. Rüşvət
14. Rüşvət alma
15. Rüşvət vermə

S

1. Sahibkarlıq
2. Sammit
3. Sanksiya
4. Seçki hüququ
5. Senat
6. Senzura
7. Sertifikat
8. Səfirlik
9. Səlahiyyət
10. Sərbəst toplaşmaq azadlığı
11. Sərəncam
12. Sərhəd
13. Sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi

14. Sığınacaq hüququ
15. Sionizm
16. Silah
17. Sivilizasiya
18. Siyasət
19. Siyasi mədəniyyət
20. Siyasi partiya
21. Siyasi rejim
22. Son zərurət

23. Soyqırım (bax: genosid)
24. Soyuq müharibə
25. Statut
26. Subsidiya
27. Suverenlik
28. Sübut
29. Sülalə
30. Sülh

Ş

1. Şahid
2. Şengen Razılaşması
3. Şəhadətnamə
4. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ
5. Şəxsiyyətə qarşı cinayətlər
6. Şəxsiyyətin hüquqi statusu
7. Şəxsiyyət vəsiqəsi
8. Şərti məhkumetmə
9. Şovinizm
10. Ştat
11. Ştrix kod

T

1. Terrorçuluq
2. Təhqiqatçı
3. Təhsil hüququ
4. Təhsil sistemi
5. Təqaüd

6. Təqsir
7. Təqsirləndirilən şəxs
8. Tərkislah
9. Təzminat
10. Tolerantlıq
11. Torpaq islahatı
12. Totalitarizm
13. TRASEKA
14. Tribunal

U

1. Ultimatum
2. UNİCEF (bax: BMT Uşaq Fondu)
3. UNESCO (BMT Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı)
4. Unitar dövlət
5. Uşaq evləri
6. Uşaq hüquqları
7. Uşaq Hüquqları Konvensiyası
8. Utopiya

Ü

1. Üçüncü dünya
2. Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM)
3. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi
4. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST)

V

1. Valyuta
2. Vasitəçi (bax: mediator)
3. Veksel
4. Vergi
5. Veto
6. Vəkalət
7. Vəkil
8. Vətəndaşlıq hüququ
9. Vətəndaşsızlıq
10. Vətəndaş cəmiyyəti

11. Vətəndaş müharibəsi
12. Vərəsəlik hüququ
13. Vəzifəli şəxs
14. Vəddən azadlığı
15. Viza

Y

1. Yarmarka
2. Yeniyetməlik
3. Yerli özünüidarəetmə
4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar
5. Yoxsulluq
6. Yumşaq hüquq

Z

1. Zərərçəkmiş şəxs
2. Zərərin ödənilməsi
3. Zəruri müdafiə
4. Zöhrəvi xəstəlikləri yayma